

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 0320-3077
Online ISSN 2616-7522

УКРАЇНСЬКЕ

МОВО-

ЗНАВ-

СТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Засновано 1973 року

Випуск 1(50)

У збірнику вміщені дослідження з актуальних проблем комп'ютерної лінгвістики, історії мови, синтаксикології, лінгвопрагматики, концептології, лінгвокультурології, стилістики.

Для викладачів, наукових працівників, учителів, студентів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мозер М., д-р габілітований, проф. (відп. ред.) (Відень, Австрія)
Костич Л. М., канд. філол. наук, доц. (заст. відп. ред.)
Арібжанова І. М., канд. філол. наук, доц. (відп. секр.)
Бас-Кононенко О. В., канд. філол. наук, доц.
Бацевич Ф. С., д-р філол. наук, проф.
Гнатюк Л. П., д-р філол. наук, проф.
Даниленко А. І., д-р габілітований, проф. (Нью-Йорк, США)
Дарчук Н. П., д-р філол. наук, проф.
Загнітко А. П., д-р філол. наук, проф.
Зубань О. М., канд. філол. наук, доц.
Козленко І. В., канд. філол. наук, доц.
Конonenko І. В., д-р філол. наук, проф. (Варшава, Польща)
Кришко Я., д-р філософії, проф. (Банська Бистриця, Словаччина)
Миронова В. М., канд. філол. наук, доц.
Мойсієнко А. К., д-р філол. наук, проф.
Мокієнко В. М., д-р філол. наук, проф. (Санкт-Петербург, Росія)
Мосенкіс Ю. Л., д-р філол. наук, проф.
Поцотте Д., д-р габілітований, проф. (Вільнюс, Литва)
Рожай Г., д-р філософії (Банська Бистриця, Словаччина)
Седіна Дж., д-р габілітований, проф. (Флоренція, Італія)
Снитко О. С., д-р філол. наук, проф.
Шевель С. М., канд. філол. наук, асист.

Адреса редколегії

Інститут філології,
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38044) 239 33 49

Включено

до Переліку наукових фахових видань України,
категорія "Б"
Наказ МОН України від 02.07.20 № 886

Затверджено

Вченою радою Інституту філології
26.06.20 (протокол № 14)

Зареєстровано

Міністерством юстиції України.
Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 24480-14420 ПР від 08.01.20

Засновник та видавець

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет".
Свідectво внесено до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, Україна, 01601,
☎ (38044) 239 33 22; факс 239 31 28

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Наукові погляди авторів та членів редколегії можуть не збігатися.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 0320-3077

Online ISSN 2616-7522

UKRAINIAN LINGUISTICS

**Interagency
scientific
journal**

Founded in 1973

Volume 1(50)

This volume contains researches on topical issues of the computer linguistics, history of language, syntax, linguistic pragmatics, linguistic culturology, stylistics.

It is intended for lecturers, researchers, teachers and students.

EDITORIAL BOARD

Moser M., Dr Hab, Prof. (chief editor) (Vienna, Austria)
Kostych L., Candidate of Philology, Doc. (managing editor)
Aribzhanova I., Candidate of Philology, Doc. (executive secretary)
Bas-Kononenko O., Candidate of Philology, Doc.
Batsevych F., Doctor of Philology, Prof.
Hnatiuk L., Doctor of Philology, Prof.
Danylenko A., Dr Hab, Prof. (New York, USA)
Darchuk N., Doctor of Philology, Prof.
Zahnitko A., Doctor of Philology, Prof.
Zuban O., Candidate of Philology, Doc.
Kozlenko I., Candidate of Philology, Doc.
Kononenko I., Doctor of Philology, Prof. (Warsaw, Poland)
Krško Ja., Doctor of Philosophy, Prof. (Banská Bystrica, Slovakia)
Myronova V., Candidate of Philology, Doc.
Moisienko A., Doctor of Philology, Prof.
Mokiyenko V., Doctor of Philology, Prof. (Saint Petersburg, Russia)
Mosenkis Yu., Doctor of Philology, Prof.
Pociūtė D., Dr Hab, Prof. (Vilnius, Lithuania)
Rožai G., Doctor of Philosophy (Banská Bystrica, Slovakia)
Siedina Gi., Dr Hab, Prof. (Florence, Italy)
Snitko O., Doctor of Philology, Prof.
Shevel S., Candidate of Philology, Assist.

Editorial board address

Institute of Philology,
14 Taras Shevchenko Blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
☎ (38044) 239 34 49

Included to

the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B"
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 (02 Jul 2020)

Recommended by

Academic Board of Institute of Philology
26 June 2020 (protocol № 14)

Registered by

Ministry of Justice of Ukraine.
State registration certificate of the print media
Series KV № 24480-14420 PR (08 Jan 2020)

Founder and editor

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing house "Kyiv University"
The certificate is added to state registry
ДК № 1103 (31 Oct 2002)

Publisher address

Publishing house "Kyiv University" (off. 43),
14 Taras Shevchenko Blvd, Kyiv 01601, Ukraine,
☎ (38044) 239 32 22; fax 239 31 28

Authors of published materials are fully responsible for gathering and preciseness of published facts, quotations, economical and statistical data, proper nouns and other data. The editorial board reserves the right to shorten and edit their materials. The scientific views of authors and members of editorial board may differ.

© Taras Shevchenko National University of Kyiv
Publishing house "Kyiv University", 2020

ІЗ НАГОДИ ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА НАТАЛІЇ ДАРЧУК

Кафедра української мови і прикладної лінгвістики має всі підстави оголосити 2020 – роком Наталії Дарчук і комп'ютерної лінгвістики, адже сьогодні ми вінуємо **друга, колегу, УЧИТЕЛЯ, доктора філологічних наук Дарчук Наталію Петрівну** з нагоди 75-річного ювілею. Тлумачні словники – невід'ємний атрибут нашого філологічного буття – трактують *ювілей* як роковини життя, діяльності людини. Для професора Н. Дарчук життя й діяльність ніяк не визначаються як окремішні поняття, розділені комою, тому що для неї наукова та викладацька робота і є власне життя. Одухотворена енергія наукового пошуку Наталії Петрівни має велику вагу не лише для її учнів, колег, а й шириться далеко за межі нашого університету та здійснює помітний вплив на розвиток *вітчизняної комп'ютерної лінгвістики*.

Усупереч небезпідставним занепокоєнням соціологів щодо підміни авторитетів століття авторитетами на день, нав'язуваними ЗМІ, висока репутація такого вченого, як Н. Дарчук, робить добру славу Київському національному університету імені Тараса Шевченка. Це авторитет видатного науковця, невтомної трудівниці, високоморальної особистості, берегині роду.

Наталія Петрівна – **перший в Україні** доктор філологічних наук зі спеціальності 10.02.21 – **структурна, прикладна і математична лінгвістика**.

Пряма мова нашої героїні допоможе зазирнути за лаштунки офіціозу й відчутти зблизька тонкі душевні вібрації, що визначають життєвий лад особистості.

– Чи кар'єрна ви людина?

– Ні, ні! Я мала змогу скористатися великим життєвим трампліном. Мою маму добре знали..., але це не для мене. Навіть захист дисертації я все відклала, тому що, на мою думку, не це важливо. **Мене цікавить сам процес роботи.**

– Але в усякому процесі неминуча рутинна. Як ви це долаєте?

– *Справа в тім, що я дуже допитлива. Наприклад, зараз я працюю над синтаксисом у текстах Лесі Українки. Думала, превалюватиме підрядність, але ні. Чому в Лесі так багато безсполучникових конструкцій? Це ж дуже цікаво! Я завжди чекаю 'евріки', а коли зрозуміла – пішла далі. Крім того, рутину в роботі допомагають здолати можливості комп'ютерних технологій. Є так званий **векторний аналіз**, який можна здійснювати на вірцевих (добре вичитаних) елементах.*

– “Векторний аналіз” – звучить по-філософському. Наталіє Петрівно, скажіть, будь ласка, якими принципами ви керуєтеся в житті?

– **Чесність, відвертість.** Я відкрита і розраховую на те, що зі мною спілкуються правдиві люди. А з іншими... яюсь домовимося. Якщо не довіряю, мені дуже складно спілкуватися. Не докоряю людям, не схильним до правдивості – просто відсторонююсь.

– Які психологічні труднощі шкодять Вам і як Ви їх долаєте?

– Є страхи, які важко здолати. Хвилююся за життя й здоров'я близьких мені людей. Є фізіологічний страх темряви, але я з ним борюся. Є складні образи, але все треба прощати. **На нас**

*завжди дивляться діти. І враження від наших вчинків вони несуть по життю. Сильного болю може завдати найближча людина. Але дай їй спокій, хай поміркує. Насправді **треба душу нести високо.***

– Які особистості багато значать для Вас?

– Звичайно, Валентина Ісидорівна Перебийніс, мій учитель. *Якось в одвертій розмові вона сказала про себе: “Як мало я знаю”. А цій видатній, високоерудованій людині тоді було під 90 років! **Треба все-все життя боротися зі своїми гріхами і внутрішніми проблемами!** Ще дуже близькою мені є Людмила Антонівна Алексієнко. Ми можемо просто мовчати – і нам добре поряд.*

– Які книжки значущі для Вас?

– О, багато. Віддаю перевагу психологічним роздумам. Зараз спав на думку наш філософ Сергій Кримський – дуже глибокий. С. Шелдон, можливо, “несерйозний”, але приємно читати. Не люблю фантастики. Але люблю казки. Щоправда, це не означає, що я романтик. Просто казка – довершений жанр. Хочу й сама взятися до написання оповідань. Наприклад, оповідь від імені мурашки чи їжачка. До речі, син нещодавно врятував їжачка, що впав у люк. Цікаво ж, що він про нас думає?

– Наталіє Петрівно, чи релігійна Ви людина?

– Із Людмилою Антонівною ми поїхали до Назарета і Єрусалима. Там були й мусульманські святині. Я зрозуміла: **Господь – багатолікий. Він був, є і буде. Який Він? Я на шляху до пізнання Бога. Він є і в мені. Я це відчуваю.**

А розпочалося все в 60-ті рр. минулого століття, коли поєднання слів “комп’ютерна” і “лінгвістика” викликало в науковій спільноті підсмішкувате нерозуміння, а подекуди – відчайдушний спротив. У 1968 р. Наталія Петрівна Дарчук закінчила філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка за спеціальністю *структурна і прикладна лінгвістика* й отримала диплом спеціаліста із записом: *автоматична обробка тексту; іноземна мова; перекладач-референт.*

Того ж року в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР було сформовано окремий відділ структурно-математичної лінгвістики на чолі з професором В. С. Перебийніс, яка

стала натхненним науковим керівником тоді ще зовсім молодій, але надзвичайно талановитій, сповненої ентузіазму та працелюбності Наталі. Наталія Петрівна завжди згадує цей час як доленосний. У цій її першій науковій родині вчені з молодечею пристрасною опановували насправді революційні підходи в лінгвістиці, як-от *створення частотного словника української прози*. Тоді ще не випадало геть усю копітку роботу з упорядкування величезних текстових масивів “доручити” розумній машині, тому, як жартували у відділі, доводилося “творити схід і захід сонця вручну”. Ось звідки притаманні Наталії Петрівні радість, завзяття й навіть азарт перед хай яким складним науковим почином.

У 1975 р. Н. Дарчук захистила кандидатську дисертацію на тему “Індивідуальне та загальне в лексичній системі авторського стилю” і була серед провідних науковців, які розгорнули масштабні дослідження відділу структурно-математичної лінгвістики.

За 28 років роботи у відділі – від старшого лаборанта до старшого наукового співробітника – Наталія Петрівна взяла участь у значущих для української прикладної лінгвістики проєктах, результати яких викладено в ряді колективних монографій: “Частотний словник сучасної української художньої прози” у 2-х томах (1981), “Закономірності структурної організації науково-реферативного тексту” (1982), “Автоматизація аналізу наукового тексту” (1984), “Частотні словники та їх використання” (1985), “Лінгвістичні проблеми автоматизації редакційно-видавничих процесів” (1986), “Морфологічний аналіз наукового тексту на ЕОМ” (1990), “Синтаксичний аналіз наукового тексту на ЕОМ” (1999).

У 90-х рр. Наталія Петрівна стає одним із розробників першого в українській комп’ютерній лінгвістиці *автоматичного редактора українського тексту* з назвою “*Рута*” та двомовного (українсько-російського й російсько-українського) *перекладача “Плай”*. Значущість цих програм для усієї сучасної лінгвістики складно переоцінити.

У 1996 р. разом із Л. Алексієнко, яка започаткувала для філологів-україністів Інституту філології Київського національного

університету імені Тараса Шевченка нову спеціалізацію – комп'ютерну лінгвістику, Наталія Петрівна з наснагою взялася за розбудову комп'ютерної лінгвістики в освітянському просторі України, що стало наступною помітною віхою в її житті.

Із того часу Наталія Петрівна Дарчук викладає базові й спеціальні курси новітньої спеціалізації, а також очолює наукове життя лабораторії комп'ютерної лінгвістики університету. Під її керівництвом захищено п'ять кандидатських дисертацій і незліченна кількість магістерських і бакалаврських робіт. За її ініціативи й участі були реалізовані такі масштабні дослідницькі проєкти: *Частотний словник сучасної української поетичної мови*, *Параметризована база даних сучасного поетичного мовлення*, *Морфемно-словотвірна база української мови*, *Електронний підручник з української мови для дистанційного навчання*, *Автоматичний морфний сегментатор українського тексту*, *Інформаційно-довідковий портал з української мови: www.mova.info*, *Корпус текстів творів Лесі Українки*, *Автоматичний семантичний аналіз українськомовного тексту*, *Інформаційно-пошукова системи лінгвістичних термінів тезаурусного типу* та *Корпус української мови*, який українська наукова спільнота називає **Корпус Дарчук**.

Багаторічний досвід наукової роботи Наталії Петрівни Дарчук у галузі комп'ютерної лінгвістики узагальнився захистом докторської дисертації на тему “*Лінгвістичне забезпечення автоматизованих систем аналізу українськомовного тексту (на прикладі систем автоматичного граматичного аналізу тексту АГАТ)*” (2015).

Внесок Наталії Петрівни в розбудову української комп'ютерної лінгвістики неодноразово був відзначений грамотами, подяками, вітчизняними та зарубіжними преміями, але найголовніша для неї відзнака – це розвиток справи її життя учнями й послідовниками.

Дорога Наталіє Петрівно, схилиємося перед Вашим **істинним авторитетом людини і талантом науковця**. Знову й знову вітаємо Вас із ювілеєм. Бажаємо Вам подальших наукових звершень, щасливого творчого довголіття, сімейних гараздів, здоров'я, радості нових відкриттів.

КОМП'ЮТЕРНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'42:004

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).10-29](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).10-29)

Наталія Дарчук, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-8932-9301>

КОНСТРУКЦІЇ З СУРЯДНІСТЮ / ОДНОРІДНІСТЮ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Дослідження пов'язане з побудовою автоматичного синтаксичного аналізу (АСА) поетичних текстів і, як наслідок, – вивченням властивостей лінійної структури українськомовного тексту, а саме – конструкцій із перерахуванням (КП). Процес аналізу двоетапний: на першому етапі працює автоматичний синтаксичний аналіз ієрархічного типу, який завершується побудовою дерева залежностей (ДЗ), а на другому – з одержаного графа автоматично здобувається інформація про модель речення, зокрема про наявність КП, які є частиною сурядних конструкцій. Метою дослідження з погляду лінгвістики є аналіз на змістовому рівні КП, а саме набір сурядних та однорідних членів і різний їхній розподіл.

Ключові слова: автоматичний синтаксичний аналіз, дерево залежностей, конструкції з перерахуванням, сурядні й однорідні члени речення.

Формалізований спосіб представлення синтаксичних структур – це ще один аспект вивчення онтологічних і гносеологічних властивостей поетичного тексту. Формальна структура речення має вигляд дерева залежностей (ДЗ), а принцип побудови – це граMATика залежностей (ГЗ), лінгвістичні засади якої такі: лінгвістичні одиниці ототожнюються і класифікуються не на основі значення, як це має місце у традиційній граматиці, а на основі їхнього розподілу (дистрибуції) у мовленні; кожне явище вивчається в оточенні інших явищ та у

взаємодії з іншими явищами; лінгвістичний синтаксичний опис – набір процедур опрацювання тексту, виконання яких у певному порядку має привести до створення моделі мовленнєвої діяльності, що робить його цілком придатним для алгоритмічного відтворення; у реченні розгортаються синтагматичні зв'язки або синтагматичні залежності; керування – синтаксична особливість слова [Севбо].

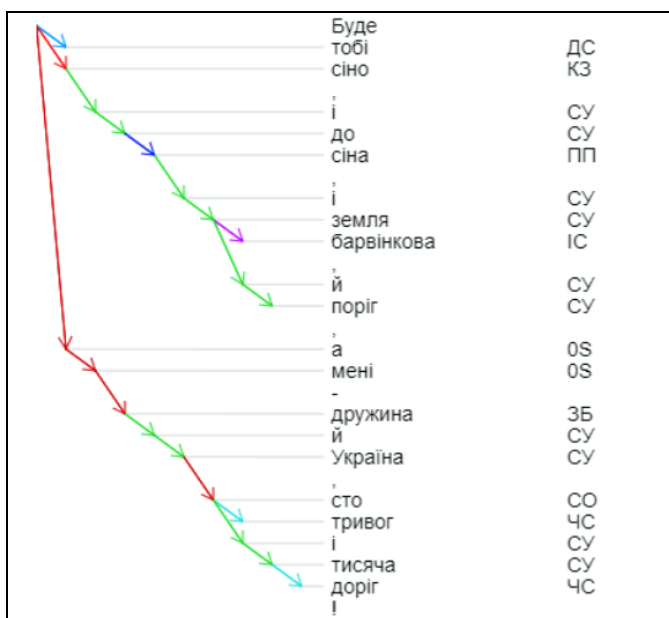
У лабораторії комп'ютерної лінгвістики розроблено програмне забезпечення автоматичної побудови ДЗ і його параметризації [Дарчук 2020]. Ієрархічна структура залежностей між словоформами речення зображується графічно як ДЗ. На рис. 1 наведено ДЗ речення з вірша Миколи Вінграновського “Де ти, мій коню...”. Для читача, який не знайомий із принципами побудови ДЗ, перерахуємо їх: 1) речення будується з одиниць одного таксономічного рівня – зі словоформ; службові слова, як і повнозначні, вважаються мінімальними елементами синтаксичної структури; 2) у реченні словоформи зв'язані відношенням підпорядкування, яке є узагальненням традиційних синтаксичних зв'язків керування, узгодження, прилягання (сурядність й однорідність вписуються в загальну систему підпорядкування); 3) у реченні є одна абсолютно незалежна словоформа – присудок. Решта словоформ підпорядковуються якомусь “хазяїну”, причому тільки одному (у словоформи не може бути одночасно відразу двох керувальних), однак одна словоформа може підпорядковувати більше двох словоформ. У системі підпорядкування можуть бути два типи зв'язку у групі словоформ: 1) гілкування, коли від однієї словоформи залежить кілька словоформ; 2) ланцюжок підпорядкувань, коли кожна наступна словоформа залежить від попередньої. Структура залежностей закінчується словоформами, яким не підпорядковані жодні інші словоформи [Севбо].

На рис. 1 коренем дерева є присудок *буде*, з'єднаний дугою із підметом *сіно*, від якого тягнеться довга дуга перерахувань, що пов'язані сурядними зв'язками, утворюючи ланцюжок. Друга дуга тягнеться від кореня до сполучника сурядності *а*,

від якого в межах еліптичного речення йде ланцюг перерахувань також із сурядними зв'язками.

ДЗ на рис. 1 є наслідком автоматичного інвертування табл. 1, це його графічний вигляд.

У табл. 1 три колонки: у першій – головний член бінарної сполуки (хазяїн), у другій – підпорядкований йому член сполуки (слуга), а в третій – синтаксична інформація про тип сполуки.

**Рис. 1. Дерево залежностей речення № 9 вірша “Де ти, мій коню...”
М. Вінграновського**

Таблиця 1. Бінарні сполуки і типи синтаксичних зв'язків, укладені комп'ютером

Буде	▼ сіно	▼ координаційний зв'язок, сполука підмета і присудка	▼
Буде	▼ тобі	▼ дієслівна безприменникова сполука	▼
Буде	▼ а	▼ Сурядний зв'язок у складному реченні	▼
сіно	▼ і	▼ сурядна сполука	▼
і	▼ до	▼ сурядна сполука	▼
до	▼ сіна	▼ применникова сполука	▼
сіна	▼ і	▼ сурядна сполука	▼
і	▼ земля	▼ сурядна сполука	▼
земля	▼ барвінкова	▼ именникова безприменникова сполука	▼
земля	▼ й	▼ сурядна сполука	▼
й	▼ поріг	▼ сурядна сполука	▼
а	▼ мені	▼ Сурядний зв'язок у складному реченні	▼
мені	▼ дружина	▼ займенникова безприменникова сполука	▼
дружина	▼ й	▼ сурядна сполука	▼
й	▼ Україна	▼ сурядна сполука	▼
Україна	▼ сто	▼ однорідна сполука	▼
сто	▼ тривог	▼ числівникова безприменникова сполука	▼
сто	▼ і	▼ сурядна сполука	▼
і	▼ тисяча	▼ сурядна сполука	▼

Для кожного слова визначаються такі зв'язки: **підрядний, предикативний і сурядний**, оскільки вони відповідають відтворенню загальної системи відношень між компонентами описуваної ситуації в реченні. Остання колонка праворуч на рис. 1 – двійковий код усіх синтаксичних зв'язків, приписаних автоматично виявленій бінарній синтагмі.

ДЗ дає важливу інформацію для стилістичних висновків, оскільки слугує параметричною інформацією. Напр.:

- 1) вузлові параметри, або середня кількість вузлів у дереві;
- 2) параметр глибини дерева, або середня кількість рівнів у дереві;
- 3) параметр ширини, або середня кількість вузлів на одному рівні дерева;
- 4) асиметричний параметр, який є співвідношенням у кількості вузлів між піддеревами, отриманими поділом навпіл другого рівня;
- 5) гілковий параметр, який вимірюється відношенням числа кінцевих вузлів до числа рівнів;

6) параметр кратності – відношення числа кратних вузлів до числа дерев (кратним називаються вузли, у яких кілька підлеглих);

7) наскрізний параметр, або середня довжина наскрізного ланцюжка (наскрізний ланцюжок – це шлях у дереві, що веде від кореня до кінцевого вузла).

Уся вищесказана інформація, що стосується ДЗ, у вигляді параметрів будується для кожного речення конкретного тексту. Такий протокол параметрів одержуємо автоматично шляхом натискання відповідної кнопки “статистичні параметри речення” (рис. 1). Накопичення її в кінцевому підсумку дасть чимало корисних даних про словосполучення, їхню синтаксичну модель із кількісними характеристиками, структуру речення і стилістичні особливості синтаксису [Дарчук 2020].

Контекст	Джерело
Буде тобі сіно , і до сіна , і земля барвінкова , й поріг , а мені - дружина й Україна , сто тривога і тисяча доріг !	>>
Показати дерево залежностей	
Ламане дерево: Ні	
непроективна структура: Ні	
кількість вузлів у графі (словоформ) у реченні: 21	
кількість простих речень у складному: 1	
кількість рівнів у графі: 10	
ширина гілкування у кореня: 3	
максимальна кількість змін у шляху гілки графа: 0	
максимальна протяжність дуги графа: 10	
загальна кількість вузлів у графі: 6	
асиметрія графа: 0/20	
середня кількість рівнів: 5/21	
середня кількість вузлів у рівні графа: 2,1	
співвідношення всіх вузлів речення, які не є термінальними (не є листями), до всіх вузлів цього речення: 16/21	
середня глибина гілки речення: 7,4	

Рис. 2. Параметризація дерева залежностей, здійснювана автоматично (у параметрі “кількість простих речень у складному – 1” є помилка, оскільки еліптичне речення поки що не вдається алгоритмізувати)

Аналіз параметрів рис. 2 свідчить про суттєве порушення по стилю середніх параметрів у цьому реченні: 1) при кількості вузлів 21 кількість рівнів у графі 10 (середній показник по стилю, вирахований нами, п'ять), тобто вдвічі більше середнього; 2) максимальна протяжність дуги також 10 (середній показник чотири); 3) асиметрія графа (0/20), оскільки корінь дерева посідає першу позицію в реченні, а всі залежні розташовані зліва направо. Причину таких суттєвих відхилень вбачаємо в наявності **конструкцій із перерахуванням (КП)**, які є частиною сурядних конструкцій [Кожевникова]. Тому, із погляду лінгвістики, було б цікаво проаналізувати на змістовому рівні КП, а саме: набір сурядних та однорідних членів і різний їхній розподіл. Це й було **метою** цього дослідження.

Зауважимо: оскільки побудова ДЗ і встановлення синтаксичних зв'язків було здійснено автоматично, розмежування сурядних і однорідних зв'язків відбувалося формально за такими ознаками: якщо між членами конструкції перерахування був сполучник сурядності, – це сурядний зв'язок, якщо стояла кома – однорідний [Дарчук 2013].

На першому етапі дослідження було сформовано масив конструкцій із перерахуванням: автоматично, за кодами СУ (сурядна сполука) і СО (сполука однорідна), із Корпусу текстів української мови та підкорпусу поетичного мовлення [nova.info] було вилучено по 100 речень із творів чотирьох поетів: Миколи Вінграновського, Івана Драча, Анатолія Мойсієнка та Василя Стуса – загалом 400 одиниць. На другому етапі аналізувалися набори однорідних і сурядних членів іменникового вираження.

Однорідні члени й дотичні до них анафоричні побудови за походженням різні, переважно – іменники, серед яких є девербативи та деад'ективи. За семантикою – і конкретні, і абстрактні, позначають різні предмети; об'єднуючись у сполуку, утворюють різні комбінації.

Ой оце чудне дівчатовько, ой-я, щосуботоньки їде з містонька до бабоньки, до бабусеньки, ой. ... У бабцюлі, у бабусеньки, ой, взува старі чоботи-шкарбани, бабчині чобо-

ти-чоботищеньки. Заворожи мені, бабченько, ой-я, бабусенько, бабулиня, бабусенція (І. Драч “Бабусенція”). Ці два перших речення в одному вірші мають по два однокореневих слова, а третє – чотири, три з яких, як і назва, є новотворами (*бабченько, бабулиня, бабусенція*). Ними автор передає невимовну любов до своїх героїнь – онуки та її бабусі. Навіть предмети, що оточують їх, набувають демінутивного значення через аугментив: *бабчині + чоботи-чобот+ищ+еньк-и*. У дев’ятому реченні цього вірша конструкцію складають однокореневі іменники з коренем *дів-*, які теж набули статусу новотворів через уніфікс *-улиц-* і суфікс *-еньк-*, доданий до композита *діво-горе*: *Ляпотить, хлюпотить у ночовоньках дівулиця, дівчина, дівогоренько, а бабуся так і вештається, ой-я, а бабище все шупортається, ой-я, з кочергами, з баняками, банячищами...* В останньому реченні є друга конструкція, у якій перераховано предмети сільського побуту: *кочерга, баняк*, а суфікс *-ищ-*, (*банячище*) і множина підкреслюють вагу й кількість того, що бабусі доводиться щодня переносити. В одному реченні перераховано те, що стосується людей, і те, що стосується предметів. Усе це слова однієї моделі та новотвори на тлі звичайних слів.

Завершує вірш речення, яке складається з п’яти КП: чотири побудовані на однокореневих перерахуваннях, уже згаданих у реченнях вище, а остання конструкція – на поєднанні суфіксального та морфолого-синтаксичного способу словотвору: *А дівуля, дівчинина, дівувальниця до кожуха, кожушенка так і горнеться, а бабулиня, бабусенція до дівчиська, дівчиниська так і тулиться – сиротина ж, сиротуля, сиропташечка, бабумамця, бабутатко, бабусонечко...* Перший однорідний ряд сполучається з другим, який має метонімічний характер (*кожух, кожушенько* – ідеться про молодого хлопця).

На рис. 3 розміщено ДЗ з абсолютно симетричним рисунком, який відображає перший і другий ланцюжок першої предикативної частини складносурядного речення, а також третій і четвертий – другої предикативної частини.

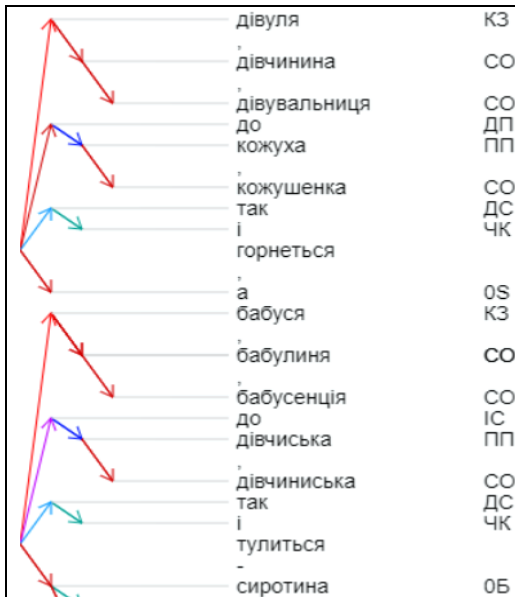

Рис. 3. Дерево залежностей речення № 12 поезії І. Драча “Бабусенція” (фрагмент 1)

Автоматично було виокремлено такі сполуки (у дужках двійковий код типу синтаксичного зв’язку):

– так [ДС] тулиться [КЗ] бабуся [СО] бабуліня [СО] бабусенція;

– так [ДС] горнеться [ДП] до [ПП] кожуха [СО] кожушенка;

– сиротина ж [ЧК] [СО] сиротуля [СО] сиропташечка [СО] бабумамця [СО] бабутатко [СО] бабусонечко;

– так [ДС] горнеться [КЗ] дівуля [СО] [СО];

– так [ДС] тулиться [ІС] до [ПП] дівчиська [СО] дівчиниська.

П’ятий ланцюжок продемонструємо на рис. 4.

У поезії М. Вінграновського “Зазимую тут і залітую...” також є однокореневі сурядні сполуки, одна з яких містить новотвір: *Поza полем **небо та піднеб’я**, з-пoпід неба димаровий дим, і літак, що сам летить від себе, дві тополі і вітряк один...* Цікаву конструкцію із трьох однокореневих слів, написаних через

дефіс, утворив М. Вінграновський у вірші “Встав я, ранній птах”: *Ти мені настояна на втечі, втеченько-утечо-течія...* Так називає кохану поет, підкреслюючи незвичним словотворенням мінливість свого щастя.

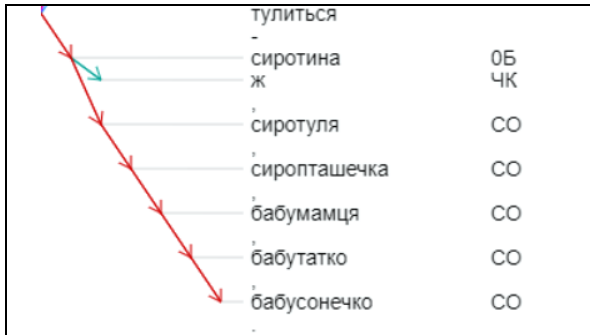

Рис. 4. Дерево залежностей речення № 12 поезії І. Драча “Бабусенція” (фрагмент 2)

Якщо у творах І. Драча переважає афіксальний спосіб поетичних новотворів, то у М. Вінграновського та В. Стуса – морфолого-синтаксичний: *Суха та шибка чи волога у **сніголет** чи в **дощосіч**, але порожня йде дорога з гори під гору, з ночі в ніч* (М. Вінграновський “І замалий, і неширокий...”); *Я сором відчував за власну ницість, за **воєнрабство*** (В. Стус “У тридцять літ...”).

Перерахування утворюють **віддієслівні іменники**: *Біла коняка розкарякувата і стара, яка возить свиням **їдло** і **пійло**, часом пасеться на лузі і чухається коло берези білої* (І. Драч “Біла береза, білий кінь...”); *Так хочеться без **кпинів** і **образ**...* (А. Мойсієнко “Так хочеться без кпинів і образ”); **відад’єктивні іменники**: *На **могілках** й помислити незмога **Про пустощі** й **веселощі** земні...* (А. Мойсієнко “На могилках”).

Щодо **семантики** КП, то вона різноманітна. Найчастіше перераховуються позначення, які належать до одного семантичного поля, до однієї лексико-семантичної групи.

Значну частину КП становлять іменники на **позначення людей**: *Вмирає пізно чоловік, а родиться дочасно, тому й на світі*

жити звик, як **раб і рабовласник** (В. Стус “Вмирає пізно чоловік”); ...і вона відчувала себе **царицею, Афродитою, що промишувши рибалок за столиками, забивали козла, алкоголіків, невтомних шукачів великих жіночих бюстів** (В. Стус “Ми сиділи за пляшкою...”); Як **жертва щирості, як кат оговтаних бажань, переминай за гранню грань, чекаючи розплат – за те, що марнував свій вік, надміру неба праг, що був людині чоловік і друг, і брат, і враг** (В. Стус “Мов жертва щирості”); **Міліціонери, фізики, поети вигадливо майструють власну смерть** (В. Стус “Порідшала земна тужава...”).

Частина КП має метонімічний характер, деякі побудовані за допомогою суфіксів (напр, **-иськ-о, -ств-** на означення збірності) і за прямим лексичним значенням: **Це стовковисько, цей картатий тлум, студентство, робітництво, шпики, зайди змісили в пісні волю, віру й глум** (І. Драч “Іван Франко у революційному Києві...”).

Згадано або перераховано **власні імена**: **Встає бульвар на тополиний зріст, і місто диха бунтом і Тарасом; А що вже грав, то, знаєте, втинав отак, що й не пособить сила божа, про трьох братів, про Хмеля й Богуна, про людославне наше Запорозжя** (І. Драч “Балада про кобзаря Хведора Холодного”); **Цяцьковані Солохи й голій Вій Світ пізнають із власної стодоли** (А. Мойсієнко “Бучні застілля і сумні престоли”). Вжито **топоніми**: **Вві сні і наяву приходжу я до тебе, прилітаю з-за Єнісею, Вісли, з-за Дунаю, і рідною матусею зову; На всі вітри мені відповідай на Єнісей, на Віслу, на Дунай за бабу Танасину й за Килину відповідай, відповідай, калино, тож будь мені, калино, при здоров'ю калинолистом ти відповідай на Прип'ять, на Севан і на Алтай, куди мій кінь крилатий поспіша** (І. Драч “Лист до калини”); **Дістатися до Ріпок і Добрянки... Там добрий ліс і добрі люди там...** (А. Мойсієнко “Дістатися до Ріпок і Добрянки...”). Наступна сурядна конструкція в тому самому реченні пояснює походження другого топоніма: **Добрянка – тому що добрі (хороші) ліси і добрі люди живуть** (А. Мойсієнко “Дістатися до Ріпок і Добрянки”); **Дихнуло весною, Десною...** (А. Мойсієнко “Дихнуло весною...”);

Сніги не тануть довго ... І Чернігів, І давній спогад, і душа в снігах... (А. Мойсієнко “Сніги не тануть довго”); Надзвичайно зворушливими є назви таких населених пунктів: ...**Слобідки, Броди, Кізки, Погулянки, Грудь, Погости, Кургани, Крижі** (А. Мойсієнко “Із вінка сонетів «Джерела»”), й асоційовані із засланням та репатріацією: *Під однією сорочкою* **Колима і Ташкент** (В. Стус “Чоловік підійшов...”).

Як однорідні поєднано **абстрактні поняття**: *Тож клітки назустріч всім вітрам, тож крила підіймай своє тугії безсмертним цвітом* **правди і надії!** (І. Драч “Лист до калини...”); *Губами хвиль ми* **щастя п’єм і горе, і долю** нашу п’єм без вороття (М. Вінграновський “Вставай, рибалко”); *На сто хрестів* **поко-ри і зневір, на сто віків розіп’ято причастя** (А. Мойсієнко “Бучні застілля і сумні престоли”); *Ах, вони добре знають мій народ: Його не скрушать* **смути і негоди, Не купиш за облуду нагород** *Лихої, ошалілої свободи. Та пісню відберить ви у народу – І можна покорить тоді народ* (А. Мойсієнко “Ширма”); **Красу експресій і красу імпресій** *В уяві-спогаді ще й досі бережуть І трави в журавлинім піднебесі, І літо, що ступило за межу* (А. Мойсієнко “Пейзаж Івана Марчука”); **Ні страху, ні болю, ні вагання перед смертю** (В. Стус “Зазираю в завтра”).

В основі деякої частини перерахувань лежить тематичний принцип. Зокрема, позицію однорідних компонентів заповнюють слова на позначення:

- **тварин, рослин**: *Про що вони вдвох гомонять, біла береза і білий кінь?* (І. Драч “Біла береза, білий кінь...”); *Спить у казці лиха бабаюка, на газеті заснула біля мене хороша розлука,* **чебрецями і вишнями пахне вона** (М. Вінграновський “Спить у казці...”); *А буде так: червоний глід в ярах, і покрівець-молозик біля хати, і в лободі позеленілий дах на нім козу ми будем припинати* (М. Вінграновський “Горить собі...”); *І вони стали висаджувати вздовж колючого дроту* **квіти, куці, дерева. Коло горожі порозпускались такі півники, півонії, жоржини, що заберуть очі і не повернуть** (В. Стус “Посадити деревце”);

- **частин тіла**, що у сполучі з яскравими епітетами посилюють образність: *твоє чоло* **двадцятивесне, і шиї лінію тонку,**

і руки звітрені і хтиві, і карі очі в кульбабо-золотім вінку (М. Вінграновський “І те, і те...”); *На теплу землю вухонько поклав і серце своє заяче під лапи* (М. Вінграновський “Вві сні наш заєць...”); *Мені здається, що живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі. Ні очей, ні вух, ні рук, ні ніг, ні рота* (В. Стус “Мені здається”);

• **їжі**: *Ластівко біля вікна, ластівко нашої хати, що тобі, ластонько, дати: меду, борщу чи пшона?* (М. Вінграновський “Ластівко біля вікна”); *Нам повні дзбани дорогих напоїв – Заморських вин, чернігівських медів – Вготує доля ... чи новітню Трою На тирлі зрад нових і холодів* (А. Мойсієнко “В думках тиснява”); *З кишені він дістав загорнений у газету сніданок – цибулю, хліб, кусень сала й пляшку води, щедро розполовинив, віддавши їй більшу частину хліба, цибулі і навіть сала* (В. Стус “Їх було двоє...”); *Напередодні свята, коли люди метнулися по крамницях, виносячи звідти шпроти, смажену рибу, шинку й горілку з перцем, якийсь дивак... облився чортівнею і підпалив себе* (В. Стус “Напередодні свята”);

• **місця, просторових об’єктів**: *... туман долиною і яром – туман* (І. Драч “Wait-wait-wait”); *поєднає простір з часом* (М. Вінграновський: *Крізь час, і простір, і крізь дерева, освітлені ніччю, летить на мене доля моєї Вітчизни і людства* (М. Вінграновський “Крізь час, і простір”); *Горить собі червоний глід в ярах, по вибалках, по балках в павутинні* (М. Вінграновський “Горить собі червоний глід”); *Не обніму я поля і води, не надивлюсь на біду в небі хмару, я обніму передчуття біди і обніму у серці твоїм рану* (М. Вінграновський “Вас так ніхто...”); *Чи врятував кого примхливий шлях По сонячних полянах і садах, Що справіку їх Бог нерівно ділить?* (А. Мойсієнко “На перехресті доль і подій”); *І видиться тобі потемнілий став, степ, охололий від птаства і збирачів овоchu...* (В. Стус “Вдається чи ні”); *І плачуть там, видушуючи з себе сльозу навмисну, двоє ворогів, радіючи, що син той не любив ні України, ні землі, ні неба, і всує хилиться висока тінь чужого болю* (В. Стус “Чого ти ждеш”).

Побудови, у яких застосовано тематичну одноманітність – лише один із проявів однорідних членів.

В інших прикладах у перерахуваннях порушено тематичну однорідність, зв'язки між об'єднаними словами вільніші й менш задані. **Різнотипні слова**, об'єднуючись, утворюють різні комбінації: *А білі лебеди колись одпряглися, одпряглись од людей, одпряглись од землі, та ще співчують, стають сторчма над березою білою, над білим конем, над оцим засвиненим лугом І тяжко клекочуть, і світ підіймають до білого лету, до білого клекоту, аби тільки не поранитись об літаки* (І. Драч “Біла береза, білий кінь...”).

М. Вінграновський поєднує назви рослин із назвами тварин, просторових об'єктів, пір року, явищ природи тощо: *Але було вже пізно мальвам, і літові, і ластівкам, лиш далечинь синьоблагальна когось благала: не пускай!* (М. Вінграновський “Але вже було пізно...”); *Я знаю: соняшники карі, і карий грім у гриміні, та чемодан у автокарі, і ти, як свічка, в даліні* (М. Вінграновський “Але вже було пізно...”).

У поезії А. Мойсієнка однорідний ряд корелює із смисловим рядом стан-стосунки-мораль-людина: *Ачей, сховайсь у закуть, і нівроку, Ані мороки, ні плачу, ні змови, Ані пороків, ні бридких пророків, Що в напівправді суці, в напівслові* (А. Мойсієнко “Журба німа перетече в журботу”).

В. Стус використовує такі тематичні комбінації перерахувань, як – людина-предмет: *Я торжествую, маленький бог, – окрім телеграми в кишені в мене літак, дружина з усіма дорожніми бебехами і син принишло-грайливий, як довірливе зайча* (В. Стус “Вони сидять за столом”); – простір-будова-ментальна діяльність: *І поблизу – радянський сад, будова й роздуми в маруді про довгу чергу самозрад* (В. Стус “І поблизу радянський сад”); – колір-час-погода: *Кожен кріт уявляє себе людиною, забуваючи, що він кріт, але забувши, який він кріт, йому важко уявити себе людиною, і тоді вони силують себе, щоб пригадати небо над головою, уявляють світанні кольори, ніч, вечір, дощові хмари...* (В. Стус “Раз на тиждень”); – риса характеру-буття: *Одні щасливі ницістю своєю і приналежністю чотириногим*

так низько хиляться благочестиво перед Нічим, що дивиться зокіл» (В. Стус “Тагіл. Зима”).

На цих прикладах видно, як легко сполучаються між собою слова, відокремлені смисловою дистанцією. Спільність ситуації об’єднує слова різних семантичних полів: *Діток твоїх би до хати, я научу їх писати: небо, Дніпро, горобець...* (М. Вінграновський “Ластівко біля вікна”). *І ця незайманість ранкова, І тихоплин ріки у даль, І хмарки срібна пектораль – За виднокрай ... За видноколо* (А. Мойсієнко “Неділя вербна”). *Нічний ставок попід соснами, книги, самота – більше не зворохоблюють* (В. Стус “Відлюбилося”). *Шурхоти і шепоти і щемі – то твого спогадування дні хлюпочуть під веслами триреми, що горить в антоновім огні* (В. Стус “Зазираю в завтра”); *А білий світ – без кольору і звуку, ні форми, ні ваги, ані смаку – розлився безберегою водою* (В. Стус “Попереду нарешті порожнеча”).

У поезіях усіх досліджуваних авторів спостерігаємо, що в один ряд потрапляють слова на позначення почуттів, станів, рис характеру і назви конкретних предметів. І такі різнопланові іменники здебільшого об’єднує одне дієслово-присудок, одна обставина і зрідка – одне означення. Ось як описує І. Драч похорон А. Малишка: *Як ховали два Майбороди Малишка, як землі закривалася чорна книжка, як земля проковтнула усе, що могла, від східних зіниць до гіркового чола, від карого усміху до любистку розмови, від сліучого успіху, від шаленої крові, від скорботи розлогої до стонючих турбот як цвинтар наївся на повен рот ...* (І. Драч “Як ховали два Майбороди Малишка”). У цьому уривку конструкції ще й обтяжені складними синтагмами, що робить ДЗ симетрично монотонним (рис. 5). Графічний малюнок дерева такими конструкціями кількісно ускладнюється – довгі дуги показують довжину контексту не лише синтаксично, а й змістово пов’язаних словоформ, при цьому наявність епітетів (на рисунку “висячі” гілки) посилює емоційний компонент: *східні зіниці, гірке чоло, карий усміх, любисток розмови, сліучий успіх, шалена кров, скорбота розлога...*). Така конструкція унаочнює драматизм ситуації похорону, нагнітання почуттів.

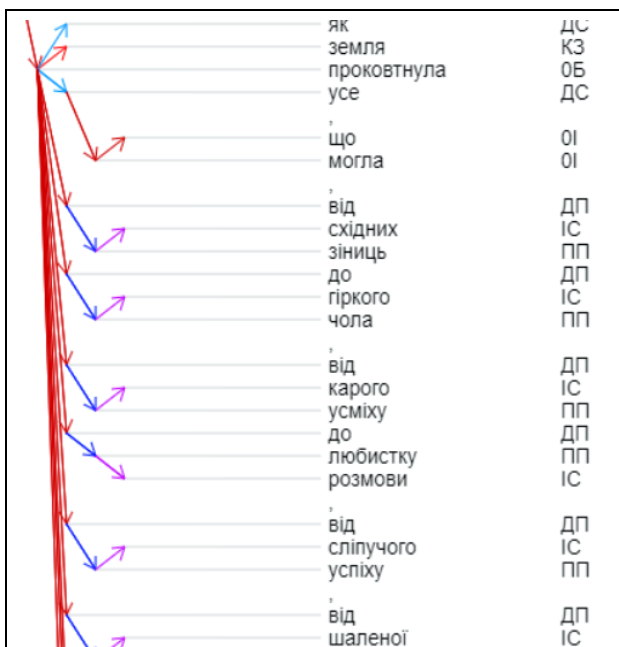

Рис. 5. Фрагмент ДЗ речення
із прийменниковими конструкціями перерахування
(І. Драч “Як ховали два Майбороди Малишка”)

Слова, вживані в прямому значенні, неоднорідні. Наприклад: *Немовби і не брязнуть більше клямки, лопати, відра в сніговій глуші, в заметах і двори, і ганки, і замість сіл – немовби міражі* (А. Мойсієнко “Із вінка сонетів «Джерела»”); *Якраз над нашим городом, над яблунями, обприсканими хлорофосом, над карликовим вишником, висадженим пару літ тому, над твоєю самотілюю головою* (В. Стус “Вдасться чи ні”); *Щоб вам було радісно – вмикайте магнітофони, транзистори, беріть до рук іграшкові калатала, бемкайте, хоч би й по голові* (В. Стус “Ось вам сонце ...”); *Цей корабель виготовили з людських тіл. Геть усе: палубу, трюм, щогли і навіть машинне відділення* (В. Стус “Цей корабель виготовили”).

Перерахування містить назви предметів, які інколи завершуються персоналізацією: *ой, та любисток зімліє в горнятах, аж*

зімліє бабусина хата, ой-ой-ой, **хата, хатуся, хатинонька, хатусенька, От, Хата Стріхівна, ой** (І. Драч “Бабусенція”).

Перерахування, які підпорядковані узагальнювальному слову, що передає певну асоціацію й об’єднує однотипні слова, можуть мати розгорнутий характер: *Двірничка вибирає з чавунних урн накиданий мотлох – старі газети, ганчір'я, коробки з-під сірників, недокурки, навантажить ними візок і сквером каштанів рушає далі* (В. Стус “Біля метро «Хрещатик»”). Узагальнювальне слово передає деяку асоціацію, яка об’єднує почасти різнотипні члени конструкції: *не пам’ятаю – парк чи сквер міський зібрав великий натовп щасливих таволовів: школярі, студенти, металурги, кагебісти, наш брат солдат, старі пенсіонери дивилися на виставку собак* (В. Стус “Тагіл. Зима”).

Перерахування можуть містити слова не лише в прямому значенні, але й сполучати їх із тропами. Конструкції з перерахуванням утворюють яскраві **метафори**: *Димлять століття, води і народи...* (М. Вінграновський “Вас так ніхто...”) – у перерахуванні об’єднано різнотипні реалії; *Лиш на пюпітрі хмар – Нектар проміння і роси нектар, Як ув оркестрі Поля Мореа* (А. Мойсієнко “Звучав оркестр”). Ця цікава метафорична конструкція побудована на генітивних сполуках, одна з яких інвертована, зі спільним словом *нектар*; вона ускладнена ще й порівнянням із оркестром. У рядках *Вже й небо всеньке, і земля, й мій віри У чорноплитих, чорнокрилих тогах* (А. Мойсієнко “На могилках”) перераховані слова, що вживаються в переносному і прямому значенні та об’єднані спільними епітетами й метафорою з негативною конотацією. Це посилює негативне звучання.

Є випадки, коли перераховуються слова, що перебувають у **корелятивних відношеннях**: *В кишені я маю телеграму, що через чотири години літак прилетить до Жулян і я почую найрадісніше й найздивованіше АХ “таточку” щасливий крик дитинчати, не призивклого до життєвих перепадів: вогню й морозу, ночі й дня, радощів й горя...* (В. Стус “Вони сидять за столом...”); *І вже ні неба, ні землі – лиш ти, одна моя надія, і та не жевріє – чорніє в опротивічній імлі* (В. Стус “День величався”); *Не знаю, зло це чи добро – та загадкова невідомість вже й закінчиться спішить* (В. Стус “Один лиш час”); *І все так само – вечори чи ранки, – здається, жодної ніде душі* (А. Мойсієнко “Із вінка сонетів «Джерела»”).

Тропи ускладнюють окремі частини перерахування. Одним із тропів є **порівняння**: *Валують собаки і вітер, І дощ, мов стожильний батіг, Круту каліграфію літер Кладе на поріг* (А. Мойсієнко “Валують собаки...”); *Назустріч пісні голову здійняти, Назустріч сонцеві – проміння рук. І смакувать, немов святе причастя, Гіркавий вітер, теплий дух лісний* (А. Мойсієнко “Галузка з садів Білорусі”); *Цей біль – як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жалі* (В. Стус “Цей біль – як алкоголь”). Прихованим є порівняння людей і псів у вірші В. Стуса: *І то було видовище, скажу вам: орденоносні пси – могутні груди, обвішані медалями, а морди – пихаті, як в заслужених митців чи лавреюваних міліціонерів – подзенькуючи бляшками, проходять, зневагою виановуючи натовп, а біля них, тримаючи побожно ланцюг, – щасливі власники собак. О мить блаженства і людей, і псів. Одні щасливі ницістю своєю і приналежністю чотириногим так низько хляяться благочестиво перед Нічим, що дивиться зокіл... Кому показувати псову міць, державну гордовитість і незламність?...* (В. Стус “Тагіл. Зима”).

Компонентами конструкції часто є **метоніми**: *Затим в садах, налитих чистим соком, Над яблунями загули джмелі. Ні слухом осягнуть мені, ні оком Всього того, про що вони гули.* (А. Мойсієнко “Галузка з садів Білорусі”); **епітети**: *Бучні застілля і сумні престоли, Хмільні століття сторч на голові...* (А. Мойсієнко “Бучні застілля і сумні престоли...”); *Кленова гілка пророста із болю, тернове слово і тернову долю Нам написала на роду зоря* (А. Мойсієнко “Журба німа перетече в журботу...”); *Немає слів від сосон тих терпких, Від тих стежин, що прямо в річку босо* (А. Мойсієнко “Дістатися до Ріпок і Добрянки...”). В останньому реченні епітет є лише в першому компонентові конструкції, другий поширений підрядною частиною. Епітет, повторюваний для кожного з членів сурядного ряду, підкреслює важливу спільну ознаку – поетового слова і його долі: *Вони сидять за столом, поклавши перед себе жилаві руки: ось сухі і нервові – мамині, ось татові – важкі, наче гирі, сидить сестра – таємнича усмішка сновигає її непевним обличчям, усміхаючись, вона думає про своє* (В. Стус “Вони сидять за столом”). У цьому еліптичному реченні є означення, але пропущені означувані – іменник *руки*, натомість яскраві епітети вдало заміщають його.

В. Стус, який любить порівняння-прикладки, об'єднує їх у рамках однорідних членів: *Він като-жертва, жертво-кат страждає і богує, іде вперед, немов назад, як душу гнів руйнує* (В. Стус “Вмирає пізно чоловік”).

У творах М. Вінграновського, І. Драча та А. Мойсієнка поодинокими є перерахування у чистому вигляді. Зазвичай іменники супроводжуються епітетами, подекуди вони є спільнокореневими із контактними іменниками: *Зупинилась тиша й тихий вітер з поля, голубі пожежі голубих небес*; або в одному реченні повтори в різних конструкціях перерахування: *Йди, моя любове, заки сил і змоги незрадливим словом, що б там не було... що б там не було, по шляху надії під мечем тривоги трудним серцем світу, серцем і чолом*; (пари меч – серце, серце – чоло) (М. Вінграновський “Зупинилась тиха тиша...”).

Отже, як показує матеріал, конструкції перерахування бувають трьох видів: перерахування однорідних предметів, різнорідних предметів та їх комбінація. Цікавим видається також рисунок перерахування, коли конкретне слово вклинюється між абстрактними, порушуючи семантичний простір. Така калейдоскопічність перерахувань може бути вмотивована внутрішньою ситуацією, згадками, напруженим внутрішнім станом – тоді картина, що розгортається послідовно, різко змінюється площину зображення і перерахування мотивоване не логічно, а емоційно. Так кожен поет творить образ світу, який складається із принципово різномасштабних величин. Це характерна особливість поетичного стилю, щоправда поети користуються цими прийомами по-різному. Безперечно, для формулювання достовірних остаточних висновків щодо ідіостилу кожного з авторів досліджуваного матеріалу недостатньо. Проте комп'ютеризація у вигляді Корпусу поетичних текстів і програмних засобів аналізу допоможе сформулювати достатній за обсягом матеріал на початковому етапі дослідження. У зв'язку з цим вважаємо перспективним дослідження КП як у межах одного авторського стилю, так і на міжстильових масивах з метою якісного семантичного аналізу членів КП. Виконати таку роботу цілком можливо, оскільки в Корпусі варіанти лексичного значення (їх понад 120 тис.) одержали код таксономічної класифікації і під час введення текстів до Корпусу української мови кожному варіанту автоматично приписується код належності до того чи іншого таксону. Це створює перспективи для поглибленого аналізу КП, що дасть відповіді на

чимало запитань: чи насправді віршований текст більше схильний до сурядності, аніж до підрядності, як сполучаються між собою різні сутності, формуючи в уяві читача несподівані образи тощо. Найголовніше, що при цьому можна каталогізувати різні ланцюги КП у межах дерева залежностей, знаходячи спільне й відмінне у їхній структурі як параметр авторського стилю.

Аналіз КП із домінантним синтаксичним рівнем продемонстрував специфіку поетичної структури текстів. Продовження цього проекту вбачаємо в накопиченні параметрів індивідуально-авторського стилю для всіх рівнів мовної системи з метою авторизації, виявлення жанрових та стильових характеристик, а також у дослідженні взаємодії синтаксичної та семантичної структури поетичних текстів, оскільки форма віршованого твору задає той напрям, у якому здійснюється якісна специфікація поетичної мови.

ЛІТЕРАТУРА

Дарчук Н. П. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати і перспективи / Н. П. Дарчук. – К. : Освіта України, 2013. 543 с.

Дарчук Н. П. Дерево залежностей як параметр авторського стилю / Н. П. Дарчук // У пошуках гармонії мови / упоряд. Є. А. Карпіловська та ін. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. – С. 232–249.

Кожевникова Н. А. Кострукции перечисления / Н. А. Кожевникова // Поэтическая грамматика. – М. : Издательский центр “Азбуковник”, 2005. – Т. 1. – С. 297–327.

Севбо И. П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика / И. П. Севбо. – К. : Наук. думка, 1981. 192 с.

REFERENCES

Darchuk N. P. (2013). Computer Annotation of Ukrainian Text: Results and Prospects. Kyiv: Osvita Ukrainy, 543 p. (in Ukrainian).

Darchuk N. P. (2020). Dependency tree as a parameter of author's style. In Ye. A. Karpilovska et al. (eds.), *U poshukax harmoniyi movy*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, pp. 232–249 (in Ukrainian).

Kozhevnikova N. A. (2005). Enumeration Structures. *Poeticheskaya grammatika*. Moskva: Izdatelskiy tsentr “Azbukovnik”, vol. 1, pp. 297–327 (in Russian).

Sevbo I. P. (1981). Graphical representation of syntactical structures and stylistic diagnostics. Kiev: Naukova dumka, 192 p. (in Russian).

Natalia Darchuk, Doctor of Philology, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Constructions with parataxis and homogeneous parts in poetical text

The work considers peculiarities in conducting of automated syntactic analysis (ASA) on basis of poetical texts and as result studying the features of linear structure of Ukrainian texts, in particular, texts with constructions with parataxis and homogeneous parts. The process of text analysis includes two stages: the first stage starts with automated syntactic analysis of hierarchical structure of text, which finally builds a dependency tree. On the second stage the graph received as result of automated analysis specifies information on type or model of a sentence, in particular, with available constructions with parataxis homogeneous parts. The purpose of the work from linguistic standpoint is the analysis of parataxis/homogeneous parts in poetical texts and their relations to the content.

The study of texts (1600 sentences) showed that constructions with parataxis can build three groups of relations with: homogenous parts, non-homogenous and a combination of both parts. Analysis of constructions with parataxis with available dominating syntactical level demonstrated specific features of poetical structure of texts of four analyzed authors Vinhranovskyi, Drach, Moisiienko and Stus. Project follow-up is viewed in the study of correlation between syntactical and semantic analysis of text structures, since the form of poetical text specifies of how the poetical language is shaped in sense of qualitative features. Study of construction with parataxis within both a single author's style and an array of other authors' styles presents interest and future prospects from the standpoint of carrying qualitative semantic analysis of parataxis with available homogenous items. It is possible since all variants of lexical meaning in the Corpora (their number reaches over 120 K) are automatically marked with special codes of taxonomic classification and with code showing relation to some or other taxon. This technology makes possible to conduct a comprehensive analysis of constructions with parataxis, to create lists and sort out relations of such type of constructions within the range of a dependency tree to detect and identify common and miscellaneous features in the structure of parataxis as a parameter of an individual writing style of a single author.

Key words: *automated syntactic analysis, dependency tree, structures with parataxis.*

Стаття надійшла до редколегії 12.10.19

ІСТОРІЯ МОВИ

Редколегія “Українського мовознавства”, колектив кафедри української мови та прикладної лінгвістики КНУ імені Тараса Шевченка сердечно вітають із 50-річним ювілеєм нашого колегу, доктора філологічних наук, професора кафедри Мосенкіса Юрія Леонідовича.

Юрій Леонідович відомий в Україні та за її межами як дослідник походження української мови, історії, культури в контексті формування стародавніх цивілізацій Європи та Азії.

Одним із чільних напрямів діяльності ювіляра є дослідження трипільської культури. У докторській дисертації та численних публікаціях він здійснив унікальну реконструкцію мови трипільців, дешифрував їхню писемність, за мовними свідченнями відтворив календар і міфологію. Перу мовознавця належать книги “Трипільський прасловник української мови” (2001), “Трипільська генеза милозвучності української мови” (2002), “Трипільська держава в Україні” (2003), “Трипільська міфологія: короткий словник термінів” (2003), “Словник трипільської спадщини в українській мові” (2006), “Розшифрування протоіндоєвропейської трипільської писемності” (2006), “Cucuteni-Trypillia – Troy – Greece: Written history 3500–1500 BC” (2018) та ін.

Юрій Леонідович успішно зміцнює престиж України на міжнародній арені. Він – дійсний член Болгарської академії наук і мистецтв, дійсний член Бразильської академії словесності, член-кореспондент Європейської академії наук, мистецтв та літератури (Франція), почесний доктор Інституту культури (Франція), член ПЕН-клубу (Бельгія).

Щиро вітаючи Юрія Леонідовича зі славним ювілеєм, бажаємо йому *многая і благая літа*, творчого неспокою і нових наукових звершень!

УДК 811.14.02

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).31-41](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).31-41)

Iurii Mosenkis, Doctor of Philology, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
<https://orcid.org/0000-0002-9957-0585>

“UNINTERPRETABLE” CRETAN ALPHABETICAL INSCRIPTIONS: “ETEOCRETAN” AS PHRYGIAN?

The article is devoted to an old problem of several “Eteocretan” (i.e. “true Cretan”) inscriptions in Greek alphabet, found in Classical Crete (dated to c. 6–4 c. BC), but not interpreted in Greek until the present time. Despite several hypotheses, the problem remains unsolved. However, this enigma is very important to reconstruct the ethno-linguistic map of ancient Crete as the cradle of Minoan civilization and the oldest interpretable scripts in Europe (Cretan hieroglyphs and Linear A). According to a commonly accepted view, the “Eteocretan” inscriptions can be a rest of “Pre-Greek” languages of the island – despite the “Eteocretan” and the Linear A inscriptions demonstrate no common linguistic features.

The present author proposes an interpretation of the “Eteocretan” language as Phrygian. The latter was a close relative to Ancient Greek, splitted from it c. 4000 BC. This hypothesis correlates with another idea of the same author – of the presence of some Phrygian phonetic features in the language of Cretan hieroglyphs. Some “satem” elements of Phrygian, Cretan hieroglyphs, and Eteocretan (the name of Praisos as possible homonym of the “satem” Indo-European name of pig) make a system.

Summarizing, Eteocretan looks like Phrygian, more or less Graecianized. In some inscriptions, loaned lexical elements are Greek whereas basic lexical and grammatical elements are Phrygian. In such way, a conundrum of “Greek vs non-Greek” Eteocretan inscriptions can be solved.

Key words: “Eteocretan” inscriptions, the Ancient Greek language, the Phrygian language, decipherment.

1. General notes

Homer (*Od.* 19.172–177) mentioned the Eteocretans, alongside the Cydonians, Pelasgians, Achaeans and Dorians, as the inhabitants of Crete. A scholiast (*Od.* 19.176) and Diodorus of Sicily (5.64.1) regarded them *autochthones*. Strabo (10.4.6, 12) described Cretan

ethnolinguistic map: the Dorians – in the east, the Cydonians – in the west, the Eteocretans – in the south where Praesos and the Zeus Dicaeae temple were located.

Perhaps, Praesos was main Eteocretan city (Strabo mentioned it only – possibly as the most important center of this tribe). Presently known corpus of the Eteocretan inscriptions (Brown Eteocretan) consists: six texts from Praesos (three inscriptions and three fragments), two ones – from Dreros, and one (of disputed genuinity) – from Psychro. This distribution also can evidence for Praesos as main city of the Eteocretans.

Pork was prohibited in Praesos (Atheneus F 376a, comments: [Beletsky : 125–126]) – obviously, because of the homonymy of the city name (*Πραισος*) and pig name (**pars-*). The latter is a *satem* form (as in Balto-Slavic, Indo-Iranian, Armenian, and Thracian) from Proto-Indo-European **pork'-*. Therefore, the Eteocretan language was *satem* – as Georgiev's 'Pelasgian' substrate in Greek. However, Homer distinguishes the 'Eteocretans' and the 'Pelasgians'.

Strabo's 'ethnic map of Crete' can correspond to ancient Cretan scripts and languages as follows. Linear A has Ionian features, and one can link it with Homer's and Strabo's 'Pelasgians' – in the light of Herodotus' Ionians as Hellenized Pelasgians and Kretschmer's Ionians as the first, pre-Achaean wave of the Greeks. The Cydones / Cydonians inhabited western Crete where Cydonia city was located. Cretan hieroglyphs and Linear A almost never used there. Perhaps, Cydonian was unwritten language as possible remain of insular Neolithic (Hittite-Luwian? *Kudonia* < Hitt.-Luw. **kutt-wana-* 'place of walls', pointed to Cretan Neolithic fortresses?). The oldest Cretan script was Cretan hieroglyphs which bear Phrygian features (Cret. hier. 'jaw' > Lin. AB *ze* : Phryg. *azen* 'jaw' is phonetically closer than Greek *genus* 'jaw'). As the Cretan hieroglyphs, the Eteocretan inscriptions were also found in Eastern Crete.

The closest (territorially and phonetically) parallel of Cretan city *Gortyna* is the Phrygian capital *Gordion*. Perhaps, Cretan king *Minos* (< **Men-ops* 'moon-faced'? a title?) was a close relative of Phrygian lunar god *Men*. The names of a sacral mountain *Ida* is identical in Crete and Phrygia. If the name of Minos' son *Katreus* means 'lunar

quarter' < Indo-European **k^wetuor-* 'four' (cf. 'lunar names' of Minos, Pasiphae, Phaedra, Glaucus), then this name reflects /k^w/ > /k/ as in Phrygian. The change /u/ > /i/ is a common feature of Linear A, alphabetical Cretan dialect, and Phrygian.

Yves Duhoux, summarizing evidence of Eteocretan, concludes that it was an Indo-European language [Duhoux : 262].

Images and drawings of the Eteocretan inscriptions see (Brown Eteocretan).

Let me interpret these inscriptions.

2. Dreros-I

– ρμαF | ετ | ισαλαβρετ | κομν

– δ | μεν | ιναι | ισαλυρια | λμο

Eteocret. *αβρετ* closely resembles New Phryg. *αββερετ* 'will bring'. In New Phrygian 'standard' inscriptions, this word was used in a stable formula *κακον αββερετ* 'will bring evil'. The previous word in the Eteocretan text is *ισαλ*: *σάλα* 'βλάβη = harm' (Hesych.), Hitt. *idalu-* 'bad', and the Hesychius' glosses *δαλιῆ* = *κακουργῆ*, *δάλλει* = *κακουργεῖ*, (cf. also *σαλόζ*, *δαλόζ* 'silly' – 'Pre-Greek'. In the next line of the same inscription, *ισαλυρια*: Greek *κακουργία* 'wickedness', cf. *εἰς ἄλληλα μεγίστη τε βλάβη τῆ πόλει καὶ ὀρθότατ' ἂν προσαγορεύοιτο μάλιστα κακουργία* (Plat. *Rep.* 434 c.). Possible disappearance of *γ* in *ισαλυρια* resembles /g/ > /j/ in Greek. Therefore, Eteocret. *ισαλ αβρετ* can correspond to Phryg. *κακον αββερετ* 'will bring evil', whereas *ισαλυρια* (< /isalurja/ < /isalurgia/?) – to Greek *κακουργία* 'wickedness'.

The next (after the verb) word of the Eteocretan inscription is *κομν* (cf. *-ταρκομν* in Praisos-3 line 2, if it isn't < *ταρχύω* 'bury'). It can correspond to Phryg. *κνουμαν* 'tomb' (in a 'standard' New Phryg. formula *κακον αββερετορ κνουμανει* 'will bring evil to the tomb'), known in shortened forms (*κ[ν]ουμνοσ*, *κ[νου]μανι*) or to Greek *κόμη* 'unwalled village', acc. *κόμην*.

The first word of the inscription (*αρμαFετ* or *αρμαF ετ*) can be a verb in a pair of predicates (*αρμαFετ ... αβρετ*), or a noun in a pair of objects (*αρμαF ετ ισαλ*). In the second case, one can propose a correction *αρμα[ν]*. This stem can be linked with Phryg. gloss

ἀρμάν: πόλεμος ‘war’ (EM 145.42), corresponding to Old Ind. *árm-ā-h* ‘destruction, ruins’ [Neroznak : 136]. If it is a noun, the next word is Greek-Phrygian *ετι* ‘and’ in a shortened form *ετ*. Therefore, the first word is *αρμαFετ* ‘will destroy’ or *αρμα[v] ετ* ‘destroying and’. A space before *ετ* evidences in favor of the second variant.

2–4 letters are omitted in the beginning of the inscription – it can be a place for new Phryg. *ios* = Greek ὅς ‘who’.

Thus, [*ios*] *αρμαFετ* (vs *αρμα[v] ετ*) *ισαλ αβρετ κομν* – ‘[who] will destroy (vs destroying and) evil will bring to the tomb (vs vil-lage)’. The conformity of this inscription with ‘standard’ New Phry-gian inscriptions is undeniable.

In the second line, *μεν*: Greek μέν ‘indeed’, used, in particular, with infinitives like the next *ιναι* : Greek εἶναι ‘to be’ (infinitive), phonetically cf. the name of a Cretan city *Einatos* (‘ninth’) > *Inatos*. ‘Non-Indo-European’ *λμο* can appear [*ι*]μο = Greek ἐμοί ‘to me’. The first word of the second line, [*ι*]υδ: Greek ὄ, Sanskrit *yad*, Avest. *yat* < IE **Hi-o-d* (Beekes 1117). Therefore, the second line вторая строка [*ι*]υδ | *μεν* | *ιναι* | *ισαλυρια* | *μο[ι]*: Greek ὃ μέν εἶναι *κακουργία ἐμοί* ‘this, indeed, is wickedness for me’.

One can propose a complete translation of this text:

[*ιος*] *αρμαυ ετ*’ *ισαλ αβρετ κ[v]ομν*

[*ι*]υδ *μεν ιναι ισαλυρια μο[ι]*

‘[who] will bring destroying and evil to the tomb –
this, indeed, is wickedness for me’.

The language of this inscription can be identified as *Phry-gian*.

3. *Dreiros*–2

ΤΥΠΡΜΗΡΙΑ ὑπέρ ‘above, over’, *μηριαῖος* ‘of, belonging to the thigh’ (‘thighs’ of sacrificed animals?).

We have a little ground to identify this inscription as non-Greek.

4. *Praisos-1*

1st line: the letter-group *καλμιτκε* contains *νκ* and *τκ* on the word-borders rather than inside of a word. Then, one can distinguish a word *καλμιτ* (cf. *-νυμιτ* in *Praisos-3* line 1): Greek ἄγαλμα, -ατος ‘glory, honour, gift’.

2nd line: *ος βαρζε* ‘who wrote’: Greek ὄς, Phryg. *ios* ‘who’, Greek aor. ind. act. 3rd sg. *-κ-stem* + *-σε* = *-ζε*, perhaps < Phryg. *park-* ‘to write’ (IE **perk-* ‘to dig’).

3rd line: a separate word (*IC* III.138; [Duhoux : 63]) *αγσετ*: Old Phryg. – *egeseti*, New Phryg. *εγεσιτ* ‘to hold, to have’.

4th line: a word final *-οκλες*: Greek names *-ο-κλής* ‘glorious’.

5th line: in *ασεγδνανιτ, γδ (ΓΔ)* can be read as *μ* – we will obtain *ασε[μ]νανιτ*: Greek ἄσεμνος ‘undignified’ (an expression of author’s modesty?).

Therefore, loaned words of cult sphere (ἄγαλμα, -ατος ‘glory, honour’, ‘gift’, ἄσεμνος ‘undignified’) and personal names (*-ο-κλής* ‘glorious’) are Greek, whereas rarely loaned verbs of commonly used language (*βαρζε* ‘wrote’, *αγσετ* ‘holds, has’) are Phrygian. Then the language of the inscription is *Phrygian*.

5. *Praisos-2*

Line 1: in the letter-group *επιμιτσα* the letter-combination *τσφ* inside a word is unlikely, then one can distinguish *επιμιτ* – cf. ἔπειμι a) ‘to be upon’, b) ‘to come upon’. Therefore, *ιεμετ επιμιτ* in this line (my word-division) can be a pair of verb-synonyms: *verb* + *επ-verb*.

Line 2: *ιαραλαφραισουιναι φραισουιναι* (cf. *φραισωνα* in the 6th line and *πραιναι* in the 8th line). Eteocret. *ιαραλα*: **ιαρόλας* ‘priest’ (*ιαρός* ‘holy’, *ιερόλας* ‘priest’).

Line 3: *νυτορ* : *νεμέτωρ* ‘judge’, cf. *νόμος* ‘custom, law’ in the 6th line

also *σαρδοφσανο* here is a clear variant of the same in line 7 *σααδοφτενα*.

Line 4: *-σατοις* : Greek dat. pl., cf. Greek *μέσσατος* ‘midmost’.

Line 5: *ανιμεστε* : Greek *ἀνάμεστ-ος, -τη* ‘filled full’; *παλυν*: Greek *πάλιν* ‘back, backwards’; *ευτατ-* – superlat. < *εύς* ‘good, brave, noble’), semantically corresponding to ‘filled full’. Possible translation: ‘filled full repeatedly with the best’.

Line 6: *νομοσελοσφραισωνα*, possible word-division *νομοσ ελοσ φραισωνα*.

Line 10: *εἰρήνη, εἰράνα, ἰράνα* ‘peace, peace treat’, Cretan *πολέμω χ[ι]ρήνας* = Boeot. *πολέμω καίράνας* ‘of war and peace’.

6. *Praisos-3*

Line 1: *γνυμιτ*: Greek verbs *-γνυμι*; Greek *νεμέτωρ* ‘judge’ (Praisos 2.3); Latin *Numitor* (king’s name or sacral title?) < Greek.

Line 2: *αρκομν*: Greek part. pass. *ἀρχόμενος* < *ἄρχω* ‘to be first, to begin, to rule’, perhaps in an archaic form like Greek *βέλεμνον*, Latin *alumnus*.

Line 3: *ηδησδεα*, possible word-division *ηδησ δεα*.

Line 4: *πειραρι*: Greek *πεῖραρ* ‘limit, completion, achievement, execution’

Line 5: *τασσετ* (in *τασσετFσσευ* whereas *τFσ* inside word in unlikely)

Line 6: *ιρουκλεσ* (cf. Praisos 1.4 *-οκλες*): Greek name *Ἰεροκλής*, Ion., Ep. *ίρο-* = *ίερο-*.

Line 7: *ερμηια*: Greek *Ἑρμαῖα* ‘belonged to Hermes’, *ἔρμα* ‘prop, support’, also ‘border mark’, linked to the cult of Hermes as a god of boundaries. Greek *πεῖραρ* ‘limit’ in the 4th line of this inscriptions.

Line 8: *ειρερ*: Greek *εἴρερος* ‘slavery’; also here *φιν* – Lacon. dat. *φιν* ‘to them’

Line 9: in *μαμδεδικαρκ*, *μαμ* can be separated because of a hard sound-combination *μδ*; if both *δεδικαρκ* and *δεδικαρκ* are also hard, *δε δικαρκ* looks acceptable, cf. Greek *δικαιοαρχία* (Hesych.), Greek name *Δικαίαρχος*.

Conclusions:

a) The inscription contains Greek words (Eteocret. *αρκομν*: Greek *ἀρχόμενος*; Eteocret. *πειραρ*: Greek *πεῖραρ* ‘limit’), Greek proper names (Eteocret. *ιρουκλεσ* : Greek *Ἰεροκλής*, Ion., Ep. *ίρο-* = *ίερο-*; Eteocret. *δικαρκ*: Greek *Δικαίαρχος*), names of Greek gods (Eteocret. *ερμηια*: Greek *Ἑρμαῖα* ‘belonged to Hermes’).

b) This inscription is related to justice / law (*πεῖραρ* ‘limit’, *Ἑρμαῖα* ‘belonged to Hermes as a god of limits’ in possible relation to *ἔρμα* ‘border mark’, *δικαίαρχος* ‘prime judge’, *ἀρχόμενος* ‘leaded’, possibly also *-ννμ-* ‘law’), cf. the same justitial subject in the Praisos-2 inscription.

c) The language of this inscription contains possibly verb forms with ending *-t*, i.e. Phrygian-like (*γννμτ* – if it isn’t a Greek verb with *-νννμι*; *τασσετ*) – cf. in Praisos-1 the similar forms with *-ιτ* (*καλμιτ*) and *-ετ* (*αγσετ*).

7. *Psychro*

One can propose three ways to interpret the inscription.

This inscription is interpretable in Greek [Georgiev 1947; Georgiev 1949; Voskresensky, Nazarov]. E. g., Eteocret. *επιθι*: Greek *ἔπειμι*, ‘come upon’ [Voskresensky, Nazarov]. Recent reading *επιοι* : Greek *ἐπίοι*, 3rd sg. pres. opt. act. of the same verb (‘if he go’). Eteocret. *ενετη*: Greek *ἐνετή* (fem.) ‘inserted’ [Brown The “Epioi”] (of a door? See below).

Second, the inscription may be read in Phrygian-like language: *ζηθανθη*: Phryg. *ζετνα* ‘gate’, and Paphian *θόρανδε*, Arcadian *θύρδα* = *θύραζε*, ‘ἔξω, outside’. This fragment was found *near the sacred cave*.

The brick fragment with the inscription, now known to be a modern fake, was part of the private collection of Dr Stylianos Giamalakis. The date of its purchase and of its discovery are unknown. According to Spyridon Marinatos (“Γραμμάτων διδασκάλια”, *Minoica: Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall*, Berlin, 1958, p. 227), he was told by

Dr Giamalakis that it had been found in the vicinity of the village Psykhro on the Lasithi Plateau near to the once sacred cave, identified by excavators and several scholars with the Diktaian Cave of the ancient Greeks and, indeed, used as a place of cult since Neolithic times [Brown The “Epioi”].

Then, this inscription might be related to ritual call of a goddess, cf. the myths of Demeter and Persephone. Initial *επιθι / επιοι ζηθανθη* might mean ‘come out (from the cave, sanctuary, Underworld)’ or similar. Syllabic *i-pi-ti* (Phryg. /e/ > /i/?) might be a repeat of magic call. About $\tau : \theta$ in Phryg. *ζετνα* : Eteocret. *ζηθανθη*, cf. Eteocret. *Φραισοι* ‘inhabitants of Praisos’. Thus, Eteocret. *ζηθαν-θη* might be interpreted in comparison to Phrygian *ζετνα* ‘gate’ and Eteocr. *-δαν* (word ending), Phryg. *-dan* ‘from’, Lin. A *i-da-da* ‘from Ida’ (*-da* is exact parallel of Eteocret. *-θη*), Greek *-θεν*: ‘from the gate’.

Third, Hurrian-like elements might be found in the inscription. Alphabetical *epiti*, confirmed by syllabic *i-pi-ti*, resembles the name of Hurrian *Hebat*, reflected in the Hittite masculine name *Hepa-ziti* and Thracian name *Ετα-ζητα*, reconstructed as *H[π]τα-ζητα* in comparison with *Επτα-κενθος*, *Επτα-πορις* etc. [Georgiev 1974 : 9]. The second component of *H[π]τα-ζητα* is known with other god names: *Βενδι-ζητα*, *Διτι-ζητης* [Georgiev 1974 : 7]; see also: [Tsymbursky]. *Parsiphai* (*Persephone* and *Pasiphae* combined) might be a Greek interpretation of Hurrian-Hittite goddess.

The bilingual (Eteocretan-Linear A) inscription from Psychro is now interpreted as a modern forgery [Kritzas; Brown The “Epioi”], but contrarguments were also proposed [Kenanidis, Papakitsos]. Some scholars based on logic error: first, they ascribed the Greek language to the inscription and, secondly, they have difficulties with the Greek interpretation of the text (J. Chadwick, R. A. Brown [Brown The “Epioi”]). However, Greek interpretation and difficulties in this interpretation may be explained in the light of the hypothesis of the Greek-like but not namely Greek language such as Phrygian.

R. Brown concludes that the Psychro inscription ‘bears no obvious resemblance to the Dreros and Praisos inscriptions’ [Brown The

“Epioi”]. As for me, the inscription reflects Greek-influenced Phrygian while other Eteocretan inscriptions may reflect more pure Phrygian.

Thus, the Psychro inscription may include Greek and Phrygian elements, and the Hurrian-Hittite name of Hebat might be also used.

In summary, *ἐπιθι ζηθανθη ενετη παρσιφαι* might be *ἐπιθι* (imperat. ‘go!’) or *ἐπίοι* ‘oh, if he go’ *ζηθαν-θη* (‘from the gate’), *ἐνετή* (‘she who was sent’, about a priestess or a victim?) *παρσιφαι* (a ‘hybrid’ of *Πασιφάη* and *Περσεφόνη* in dat. ‘to the goddess’ or in dat.-loc. ‘by the goddess’). Perhaps, Pasiphae-Persephone lived in a cave (like Minotaur in the Labyrinth), and a priestess (or a girl as a victim) was sent to her (as boys and girl were sent to Minotaur). The Psychro inscription might be a lamentation of a groom / lover after his bride or of parents after their daughter: *ἐπίοι ζηθαν-θη ἐνετή Παρσιφάι* ‘oh, if he go from the gate (of the cave), (she who) was sent to Pasiphae-Persephone’.

General conclusion

The present state of the research gives us a possibility to interpret so-called “Eteocretan” inscriptions as *Graecianized Phrygian*.

REFERENCES

Beletskiy A. A. (1950). Principles of etymological research on the Greek language. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta, 265 p. (in Russian).

Voskresenskiy M. L., Nazarov V. P. (1968). An attempt to interpret the Eteocretan inscriptions. *Vestnik drevney istorii*, № 2, pp. 89–94 (in Russian).

Neroznak V. P. (1978). Paleo-Balkan languages. Moscow: Nauka, 250 p. (in Russian).

Tsyimburskiy V. L. (2006). Thracian-Hittite-Luwian formulaic correspondences: their types and possibilities of chronology. *Indo-iranskoe yazykovedenie i tipologiya yazykovyih situatsiy: sbornik statey k 75-letiyu prof. A. L. Gryunberga* (1930–1995). URL : <http://www.russ.ru/var/russ/storage/original/application/9beaa190a8152d7383b3861fd46b1fbc.pdf> (in Russian) (accessional date: 05.03.2020).

Brown R. A. Eteocretan language pages. URL : <http://www.carolandray.plus.com/Eteocretan/Eteocretan.html> (accessional date: 05.03.2020).

Brown R. A. The “Epioi” fake (a. k. a. the Psychro inscription), URL : <http://www.carolandray.plus.com/Eteocretan/Epioi.html> (accessional date: 05.03.2020).

Duhoux Y. (1982). *L'Étéocrétois: Les textes, la langue.* Amsterdam, 335 p.

Georgiev V. (1949). Etat actuel des recherches et coordination du travail dans le domaine des langues anciennes Balkano-asiatiques. *Archiv orientalni*, XVII/1, pp. 276–278.

Georgiev, V. (1947). Une inscription prétendue éteocrétoise. *Revue de philology*, XXI, pp. 132–140.

Georgiev V. I. (1974). Prinzipien der Deutung der thrakischen zweistämmigen Personennamen. *Балканско езикознание / Linguistique balkanique*, XVII/3, София, pp. 3–11.

Kenanidis I. K., Papakitsos E. C. (2014–2015). The Eteocretan inscription from Psychro (Crete) is genuine. *Anistoriton*, № 14. URL : <http://www.anistor.gr/english/enback/index.htm> (accession date: 05.03.2020).

Kritzas Ch. B. The “Bilingual” inscription from Psychro (Crete). A coup de grâce. *Μεγάλοι Νήσοι. Studi dedicati a Giovanni Rizza per il suo ottantesimo compleanno* (ed. R. Gigli). Catania, 2004 [in fact, published in May 2006], I, pp. 255–261.

ЛІТЕРАТУРА

Белецкий А. А. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка) / А. А. Белецкий. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 1950. 265 с.

Воскресенский М. Л. Опыт интерпретации этеокритских надписей / М. Л. Воскресенский, В. П. Назаров // Вестник древней истории. – 1968. – № 2. – С. 89–94.

Нерознак В. П. Палеобалканские языки / В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1978. 250 с.

Цымбурский В. Л. Фрако-хетто-лувийские формульные соответствия: их типы и возможности хронологии / В. Л. Цымбурский // *Индоевропейское языкознание и типология языковых ситуаций: сборник статей к 75-летию проф. А. Л. Грюнберга (1930–1995)*. – СПб., 2006. – URL : <http://www.russ.ru/var/russ/storage/original/application/9beaa190a8152d7383b3861fd46b1fbe.pdf> (дата звернення: 05.03.2020).

Brown R. A. Eteocretan language pages / R. A. Brown. – URL : <http://www.carolandray.plus.com/Eteocretan/Eteocretan.html> (дата звернення: 05.03.2020).

Brown R. A. The “Epioi” fake (a. k. a. the Psychro inscription) / R. A. Brown. – URL : <http://www.carolandray.plus.com/Eteocretan/Epioi.html> (дата звернення: 05.03.2020).

Duhoux Y. L'Étéocrétois: Les textes, la langue / Y. Duhoux. – Amsterdam, 1982. – 335 p.

Georgiev V. Etat actuel des recherches et coordination du travail dans le domaine des langues anciennes Balkano-asiatiques / V. Georgiev // *Archiv oriental.* – XVII/I. – 1949. – P. 276–278.

Georgiev V. Une inscription prétendue éteocrétoise / V. Georgiev // *Revue de philology.* – XXI. – 1947. – P. 132–140.

Georgiev V. I. Prinzipien der Deutung der thrakischen zweistämmigen Personennamen / V. Georgiev // *Балканско езикознание.* – XVII/3. – София, 1974. – P. 3–11.

Kenanidis I. K. The Eteocretan inscription from Psychro (Crete) is genuine / I. K. Kenanidis, E. C. Papakitsos // *Anistoriton.* – № 14. – 2014–2015. – URL : <http://www.anistor.gr/english/enback/index.htm> (дата звернення: 05.03.2020).

Kritzas Ch. B. The “Bilingual” inscription from Psychro (Crete). A coup de grâce / Ch. B. Kritzas // *Μεγάλα Νήσοι. Studi dedicati a Giovanni Rizza per il suo ottantesimo compleanno / R. Gigli (ed.).* – Catania, 2004 [in fact, published in May 2006], I. – P 255–261.

Юрій Мосенкіс, д-р філол. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

“Неінтерпретабельні” критські алфавітні написи: “етеокритська” мова як фригійська?

Присвячено давній проблемі інтерпретації декількох “етеокритських” (“справжніх критських”) написів грецькою абеткою, датованих VI–IV ст. до н. е., які досі не вдалося витлумачити грецькою мовою. Ця проблема важлива для реконструкції етнолінгвістичної мапи давнього Криту як колиски мінойської цивілізації й дуже давніх писемностей Європи. Автор пропонує інтерпретувати написи фригійською мовою, близько спорідненою з давньогрецькою.

Ключові слова: “етеокритські” написи, давньогрецька мова, фригійська мова, дешифрування.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.20

СИНТАКСИКОЛОГІЯ

УДК 81'367.3=161

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).42-75](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).42-75)

Святослав Шевель, канд. філол. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-0645-1430>

ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ ЗА КОМУНІКАТИВНОЮ МЕТОЮ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО СУЧАСНОСТІ

Присвячено огляду синтаксичних параметрів авторських класифікацій речень за метою вилучення. Висвітлено історію формування категорії комунікативної мети у східнослов'янських граматиках від початку XIX ст. і дотепер. Виокремлено основні підходи до функційно-комунікативного поділу речень в авторських типологіях, уточнено зміст поняття “модальність” у застосунку до розрізнення способів повідомлення думки, з'ясовано засади дискурсивно-прагматичного підходу до комунікативної типології речень.

Ключові слова: мета висловлювання, модальність, інтенційність, розповідне речення, питальне речення, спонукальне речення, бажальне (оптативне) речення.

Розроблення функційних аспектів сучасної граматикиологічної теорії все частіше спонукає науковців до більш детального аналізу категорійних понять суміжних наукових галузей, зокрема й тих, що враховують прагматичні чинники міжперсональної комунікації. Результатом таких інновацій є поява синтезованих лінгвістичних розвідок, у яких дослідження формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного аспектів синтаксичних одиниць доповнюються розглядом інтенцій і мотивів мовця, екстралінгвальних параметрів, когнітивної структури мовних і мовленнєвих одиниць, перформативного ефекту спілкування тощо.

Означені тенденції сучасної синтаксикології якнайповніше виявляються під час застосування синтезованого підходу до

встановлення функційної типології речень за метою висловлювання, які, здавалося б, докладно проаналізовані в значній кількості праць, зокрема й у поважних наукових і навчальних виданнях: монографіях, підручниках і посібниках із синтаксису. Напевне, саме тому вже усталеною й добре відомою зі вступних лекцій базового курсу синтаксису є типологія простих речень за метою висловлювання (способом повідомлення думки) – так звані “комунікативні типи речень”, – а узвичасним видається поділ речень на *розповідні*, *питальні* та *спонукальні* (часто до четвертого типу зараховують *оптативні* речення), як і критерії встановлення цих класифікаційних різновидів [див., напр.: Вихованець : 145–147; Дудик : 75–79; Каранська : 13–20; Сучасна : 35–38; Шульжук : 60–63; Харченко : 320–334]. Усе ж, незважаючи на універсальність і достатню переконливість зазначеної таксономії, в окремих джерелах помічаємо деякі розходження в ній. Аналіз авторських класифікацій засвідчує неоднорідність типологічних параметрів, що зрештою призводить до термінологічної плутанини, а також до розрізненого опису структурно-граматичних, семантичних і прагматичних особливостей окремих комунікативних типів речень-висловлень.

Історія питання про класифікацію речень за метою висловлювання починає свій відлік із початку XIX ст., бо в давніх слов'янських граматиках деталізований опис синтаксичного ладу мови відсутній. Огляд праць XIX ст. засвідчує, що в тогочасних східнослов'янських граматиках поділ речень за способом повідомлення думки проводився за різними ознаками: деякі мовознавці спиралися у своїх класифікаціях на з'ясування взаємин чи намірів мовців щодо вживання різних речень, поширеними були й розвідки, у яких увага дослідників зосереджувалася на описі граматичних та інтонаційно-пунктуаційних засобів оформлення реченнєвого змісту.

У відомій граматичній праці початку XIX ст. М. Греч запропонував поділяти речення “за вираженням” на *розповідні* або *дійсні*, у яких просто щось стверджується або заперечується про підмет; *питальні*, які потребують ствердження чи заперечення, тобто поповнення якоїсь частини речення, *наказові*, у яких ви-

ражається повеління, бажання, вимога [Греч : 246]. Науковець О. Востоков подає характеристику речень за метою висловлювання під час аналізу порядку слів у реченні. За його словами, “головні частини речення розміщуються неоднаково в реченнях розповідному, питальному, реченні-відповіді й наказовому. Речення *розповідне*, у якому говориться про щось стверджувально або заперечно, починається зазвичай підметом або його означувальним словом, а закінчується словами, що доповнюють присудок. <...> Речення *питальне* починається тим словом, на якому лежить сила запитання: запитання для отримання відомості про особу чи предмет і обставини дії <...>, запитання про участь якогось предмета у чомусь і т. ін. Речення *наказове* таке, у якому присудок складено з наказового способу, а підмет при 2-й особі однини чи множини і при 1-й особі множини буває особовим займенником з означувальним словом кличного відмінка; при 3-й особі однини і множини, ім’я або особовий займенник відмінка називного <...>” [Востоков : 328–334].

У вітчизняному синтаксисі поділ речень “з точки зору вираження думки” запропонував І. Вагилевич. Він виокремив речення “*розповідне* або *ствердне*, коли щось, що стосується підмета, підтверджуємо або заперечуємо <...>; *питальне*, коли прагнемо твердження або заперечення <...>, протилежні цим реченням є відповіді <...>; *наказові*, у яких виражаємо наказ, побажання, вимогу. Крім цього, існують ще *уявні* речення, які творяться через “сполучник” *би* або інший сполучник, поєднані зі сполучником *би* <...>” [Вагилевич : 168–169].

У граматиці, укладеній Я. Головацьким, комунікативний зміст речень маємо підстави співвідносити зі способовою семантикою дієслівних форм. Прикметно, що саме в цій праці граматична категорія дієслівного способу визначається з урахуванням мовця: “способом називається в граматиці відношення буття або дії до лица (особи). Коли просто сказується або об’являється, що якась дія або стан належить, належало, або буде належати лицу (особі), тоді стоїть дієслово в *дійсному способі* <...>. Якщо виражається повеління або бажання, щоб якимось лицем діяло так або інакше, й увійшло в певний стан, тоді стоїть дієслово в *наказо-*

вому способі <...>. Якщо дія або стан приписується якомусь лицу в залежності від іншого лица з умовою й разом із тим з'являється умова й підпорядкування іншому лицу, тоді відбувається умовний спосіб <...>. Він набуває тільки минулого часу. Якщо ж не об'являється відношення дії або буття до лица, тоді залишається дієслово в невизначеному способі, напр., *писати*. Наказовий та невизначений способи вживаються тільки в теперішньому часі [Головацький : 145–146].

Майже три десятиліття потому Ф. Буслаєв, аналізуючи засоби вираження взаємин між мовцями, що вживаються в реченнях, виділяв запитання та відповідь як необхідні складники будь-якої розмови. “Речення, якими запитуємо, називаються *питальними* <...> Речення, у яких виражаємо відповідь і розповідь, називаємо *розповідними* <...> Запитання виражається або займенниками і питальними прислівниками, напр., *хто, що, де, як*, або сполучниками, напр., *чи*. Відповідь може бути або ствердна, або заперечна <...> Спосіб позначає бажання, повеління, пропонування, ствердження” [Буслаєв : 31–32]. Так, “наказовий спосіб власне означає бажання і вживається або у значенні наказового, або умовного <...>. Наказовий спосіб може стояти або в залежності від дійсного, і тоді мати смисл умовного; або ж стояти незалежно. В останньому випадку він а) означає або просте повеління й бажання; або б) необхідність і можливість узагальнено” [Буслаєв : 140–141].

У галицьких граматиках другої половини ХІХ ст. спосіб повідомлення думки найперше пов'язувався із граматичною категорією дієслівного способу. На думку М. Осадца, *дійсний спосіб* ставиться, коли дію якусь як правдиву й певну представляємо. *Наказовий спосіб* уживається, коли щось розказуємо або заказуємо (напр., *пиши! не кричи!*), через наказовий спосіб виражається часто зволяння, а не розповідь (напр., *робіть собі, що хочете*). *Умовний спосіб* уживається, коли якась дія тільки мислиться й непевне уявляється, він виражає різні відношення: бажання, намір, припущення, можливість, непевність, умову. Питання уживається як форма “поодиначено-зложеного речення висказуючого”, воно може бути незалеж-

ним від жодного слова й починатися питальними займенниками та прислівниками, а також залежним від розташування головного, сполучаючись із ним тими-таки займенниками та прислівниками [Осадца : 242–244, 253].

У “Граматиці языка мало-русского” П. Дячана названо чотири способи: “*виявительний, приказательний, невизначений та умовний*” без уточнень змістових відмінностей між ними [Дячан : 75]. Деяко інший перелік способових форм і їхніх значень подано в праці О. Партицького. За словами мовознавця, через дієслово (глаголь) можна виразити або щось певне, правдиве, що в самому мовленні діється; або можна виразити щось тільки можливе, непевне. Від того виражаємо дію дієслова у два способи: *спосіб твердий* і *спосіб можливий*. Третій спосіб – *наказуючий*, коли щось приказуємо або наказуємо. Речення, котрими про щось запитуємо, називаються *питальними*, вони можуть бути або головними, або підрядними (побічними), тобто вживаються переважно у структурі складних (зложених) речень. Окрім питальних речень установлені ще й заперечні речення, які утворюються додаванням слова *не* до присудка речень твердих (стверджувальних) [Патрицький : 65–66, 134, 146].

У “Граматиці руської мови”, укладачами якої були С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, стверджується, що “як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, аби комусь другому виказати те, що гадаємо або думаємо <...>. Слова, котрими виказуємо одну-єдину гадку або думку, усі разом становлять одне речення (гадку). Гадки, які ми можемо виказати словами, своїм змістом бувають дуже розмаїті; однак можна їх розділити на отсі чотири групи: 1. Найчастіше висказуємо комусь щось таке, що уважаємо за правду, бо ми розпізнали се своїми зміслами, своїм розумом або довідали ся від сторонньої особи, або що хочемо представити за правду, н. пр.: *Бог сотворив світ*. Таке речень називає ся *твердження*. 2. Часто хочемо, аби особа, що до неї говоримо, нам щось сказала; тоді питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся, н. пр.: *Чи тато дома?* Таке речень називає ся *питанє*. 3. Деколи хочемо, аби особа, що до неї говоримо, щось таке зробила, що ще не діє ся,

а залежить від волі сеї особи, н. пр.: *Читай! Тихо!* Таке речень називає ся *приказ*. 4. Наконєць можна чоґось бажати, не вимагаючи заразом від особи, що до неї говоримо, або від иньшої якої-небудь особи, аби вона се зробила, бо може вона і не в силі сеґо зробити, або може сеґо від неї вимагати годі, н. пр.: *Най вам Бог прощає!* Таке речень називає ся *бажанє*” [Смаль-Стоцький : 104–105]. Майже тотожну класифікацію наведено в “Методичній ґраматиці української мови”, упорядниками якої були В. Коцовський та І. Оґоновський: “Речене може містити: 1) *висказ дійсний*, або подуманий, 2) *бажанє*, 3) *приказ*, 4) *питанє*. Коґде речене може бути при тім або твердяче або заперечаюче” [Методична : 76].

На початку ХХ ст. Д. Овсянико-Куликовський, зауважуючи, що в мові існують особливі синтаксичні форми й відповідні частини й частки мови, за допомогою яких виражаються заперечення, запитання, окличність, повеління, наказ, прохання тощо, вважав за доцільне виокремлювати речення, у яких подано ці форми. *Заперечні речення* можуть містити заперечну частку *не, ні*, а також звороти з подвійним запереченням, а саме із заперечними займенниками *ніхто, ніщо, нічоґо* або прислівниками *ніде, ніяк* та ін., наприклад, *Ні стати, ні сісти. – Ніхто не знає. Питальні речення*, що перш за все вирізняються особливою інтонацією, а саме підвищенням голосу до кінця фрази, а, окрім того, можуть містити особливі – питальні – частки, займенники та прислівники (*хто? що? який? як? коли?* тощо). Особливістю питальних зворотів є також перестановка частини речення, тобто переміщення на початок фрази того слова, до якого переважно стосується запитання. *Окличні речення* характеризуються участю почуття, що виражається вигуками й прислівниками (*який! як! що за!*), інтонацією. *Наказові речення* – це звороти з наказовим способом, нерідко містять частки, що надають відомі відтінки фразі. – *Нехай не ходять сюди!* [Овсянико-Куликовський : 306–310].

Своєрідну класифікацію речень розробив В. Богородицький, який, окрім об’єктивної сторони, що відповідає світу репрезентованою думкою дійсності, пропонує враховувати суб’єктивний

момент, залежно від того, чи представляє висловлення чисту думку (пряму чи питальну), чи думку, ускладнену відчуттями, або ж бажанням та волею. У такий спосіб науковець обґрунтовує доцільність виділення *розповідних* (стверджувальних і заперечних) *речень*, що можуть мати ще й питальну форму, вона пов'язана із необхідністю запитання про той або інший член думки-речення (запитання про підмет чи присудок) чи запитання-пересвідчування із відповідним порядком слів та інтонаційним оформленням. *Окличний різновид* речень зазвичай містить окличну частку (напр., *ах! ох!*) або слово-відповідник (напр., *який, як*), а також відзначається характерним рухом тону. Речення, які передають не факт дійсності, а *бажання* або *вимогу*, потребують для свого вираження умовного способу, напр., “*пограв би я!*”, а в разі вимоги або прохання – наказового способу, напр., “*читай!*”. Ці різновиди речень не можуть мати питальної форми. Окремі зауваги стосуються транспонованих у сферу пом'якшеного спонування питальних за формою речень, а також звертань у спонукальних реченнях [Богородицький : 213–217].

О. Пешковський з опертям на розмежування видів ставлення мовця до свого мовлення, що утворюють відповідні “суб’єктивно-об’єктивні” формальні категорії мови, розглядає *питальні, окличні та наказові речення*, а також перехідний тип від питання до повідомлення – *питально-розповідні речення*. Категорію “розповіді” науковець вважає нульовою щодо інших, зауважуючи, що вона не має особливих засобів вираження, а тому *розповідне речення*, на його думку, доречно тлумачити широко – як “речення, у якому щось повідомляється” [Пешковський : 392–395].

О. Пешковський, чи не вперше у східнослов’янській лінгвістиці, спробував обґрунтувати згодом узвичаєне поняття “мета мовлення”. Зі слів науковця: “Ми говоримо завжди навіщось, із якоюсь метою. Якщо ми говоримо тільки для того, щоб повідомити про свої думки іншому, то таке мовлення можна назвати *розповідним*. Якщо ми говоримо для того, щоб, повідомляючи свої думки, водночас виразити й почуття, які опановують нас щодо цих думок, наше мовлення буде *окличним*. Нарешті, якщо

ми повідомлюваними думками намагаємося вплинути на свого співрозмовника, подіяти на його волю, спонукати його вчинити так чи інакше, наше мовлення можна назвати *спонукальним*. Останній випадок поділяємо на два: ми можемо спонукати слухача повідомити нам про те, чого ми не знаємо, відповісти на наше запитання – мовлення *питальне*, і можемо спонукати його зробити саме те, що ми наказуємо йому або про що просимо, – мовлення *наказове*” [Пешковский : 392].

І. Нечуй-Левицький розмежовує *оповідні* речення, у яких “оповідається за що-небудь”, *питальні* речення, у яких “за що-небудь питають когось” і *викрикувальні* речення, “цеб-то такі, у котрих ми обертаємося до когось з мовою або з проханням, або когось кличемо” [Нечуй-Левицький : 4–5]. У “Граматиці української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці” В. Сімовича речення за змістом поділено на: *оповідні* – “що ними щось оповідається”, вони “виказують якусь правду, після таких речень ставить ся завсїди точка (.)”; *запитові* – “що в них міститься запит, тому то й ці речення зуть ся запитові, або просто питання, після таких речень усе кладемо питальник (?)”; *наказові* – “виказуємо наче наказ; після наказових речень ставить ся викличник (!)”; *бажальні речення* – “виявляють чи добре, чи погане бажання (проклін)”. Прикметним є також спроба зближення бажальних і викликових речень, оскільки “зі змісту не важко здогадати ся, що в них міститься затаєне бажання” [Сімович : 360–361].

В “Українській граматиці (для III і IV класів шкіл середніх)” Є. Тимченка речення “по способу висловлення розділено на: а) *вислівні*, коли ми що висловлюємо як факт, себто як те, що є, було або буде, або ж, чого нема, не було або не буде. Ті вислівні речення, якими ми стверджуємо факт, зуться додатними, напр.: *я візьму книжку*, а ті, що ми їми заперечуємо факт, зуться заперечними, *я не візьму книжки*; б) *питайні*, коли ми питаємо за що <...>; в) *покличні*, коли ми покликуємо, напр.: *А лиха година!*; г) *вольові*, що висловлюють розказ або бажання <...>” [Тимченко : 51]. Лише побіжні зауваги щодо пунктуації “речень, що висловлюють цілком закінчену думку, речень, які означають пи-

тання та оклик” знаходимо в “Початковій граматиці української мови” О. Курило (1921 рік) [Курило : 3].

Данський лінгвіст О. Есперсен запропонував власне логічний підхід до класифікації висловлень без урахування їхньої граматичної форми. Усі висловлення учений поділив на два найголовніші розряди залежно від того, чи бажає мовець впливати своїми повідомленнями на волю мовця, чи ні: перший різновид об’єднує звичайні ствердження, вигуки та бажання; висловлення другого різновиду, метою яких є вплив на волю слухача, це – прохання та запитання, які є також своєрідними проханнями про щось повідомити, надати необхідну інформацію [Есперсен : 350–351].

У праці О. Шахматова найбільш послідовно опис комунікативних різновидів речень подано при аналізі односкладних безприсудково-підметових речень, типологію яких засновано здебільшого на інтонаційному критерії. Ця класифікація охоплює: *окличні речення*, *описові речення*, до яких належать й *питальні форми*; односкладні речення, що виражають *побажання* й *наказ*. Знаходимо й окремі зауваження про імперативність безпідметових інфінітивних речень, про питальні двоскладні речення, які містять питальні займенники [Шахматов : 51–58, 82]. Опис типів речень за метою висловлювання можна також пов’язати зі спосібними репрезентаціями комунікативної семантики, бо категорія способу словесно виражає “відчуття зв’язку між суб’єктом та предикатом речень”. *Дійсний спосіб*, на думку О. Шахматова, спроможний репрезентувати *питальний спосіб*, граматичні вияви якого дослідник убачає в інфінітиві, питальних прислівниках і сполучниках, а дійсний спосіб майбутнього часу з *дай*, *давай* може вживатися для вираження спонування, запрошення, поради щось зробити. *Наказовий спосіб*, за посередництвом якого мовець, висуваючи назву дії-стану, вимагає, щоб співрозмовник став виконавцем, носієм, суб’єктом цієї дії-стану. *Наказовий спосіб*, за спостереженнями науковця, може виражати й застереження (при запереченні), окрім того, послідовно виділюваними є синтаксичний *бажальний* (мовець виражає своє побажання про встановлення зв’язку дії-стану із суб’єктом, яким може бути

він сам або будь-яка особа чи предмет) та *умовний* (зв'язок між суб'єктом і предикатом встановлюється як припущення, можливе, здійснюване чи неможливе, нездійсненне) способи. Лінгвіст окремо розглядає *недійсний спосіб*, конструкції якого є нетиповими для української мови, *спосіб припущення* (вживання зв'язки “буде” замість “є”, наприклад: *він напевне буде вдома*) та *потенційний спосіб* (наприклад: *а він міг мені на це відповісти*) [Шахматов : 481–486].

У праці “Норми української літературної мови” О. Синявський основою для поділу речень вважає інтонацію та пунктуацію, виокремлюючи при цьому *речення-розповідь* з обниженням, спаданням голосу під кінець (на письмі – крапка); *речення-питання* із піднесенням голосу на однім якимсь слові (на письмі – знак питання); *речення-оклик*, яке характеризується піднесенням голосом на всіх словах (на письмі – знак оклику) [Синявський : 187–188]. Інтонаційний критерій застосовано у граматиках українських мовознавців діаспори. П. Ковалів у “Граматиці української мови” зауважує, що “в усній мові можна відзначити три типи інтонації: розповідну, питальну та окличну. Залежно від цього маємо три типи речень: *розповідне речення*, *питальне речення* та *окличне речення*” [Ковалів : 78]. Тотожну тричленну класифікацію подано й у праці “Грамматика української мови. Ч. II: Синтакса”, упорядниками першого видання якої були Ю. Шерех та Д. Кислиця, хоча деякі уточнювальні зауваги авторів цієї граматики стосуються інтонаційної схеми речень: “читається розповідне речення з пониженням голосу під кінець. У реченнях питальних наголос робиться на тому слові, яке показує, про що питаємо. Окличне речення може означати заклик, наказ, якість почуття (радість, страх, обурення, здивування тощо)” [Кислиця : 6]. Чотиричленну класифікацію пропонує К. Кисілевський. Він робить спробу поділу речень за змістом, урахування “мелодію мови” та “писемні засоби”. У цій типології маємо речення *розповідні*, *питальні*, *наказові* та *окличні* [Кисілевський : 80–81].

У першій половині ХХ ст. чеський лінгвіст В. Матезіус обґрунтував чотиричленний поділ речень за метою виловлюван-

ня, зауважуючи, що об'єктивний порядок слів у розповідних реченнях є немаркованою ознакою, а так званий суб'єктивний порядок маркованим. За допомогою спонукальних речень ми спонукаємо слухача до якоїсь дії: чи то до відповіді на те, про що запитуємо (*питальні речення*), чи то до дії за нашим наказом або бажанням (*спонукальні речення*). Серед питальних речень науковець вирізняє речення-питання, за допомогою яких ми з'ясуємо деякі моменти ситуації, про яку ми маємо загальне уявлення. Ці речення завжди мають суб'єктивний порядок слів. Вони починаються з питального займенника або питального прислівника, які є ядром висловлювання, тоді ж як інша частина речення є основою висловлювання. Суб'єктивний порядок здебільшого мають також запитання, за допомогою яких ми переконуємося, чи відповідають гадані факти істині (з'ясувальні запитання), спонукальні речення, а також *оптативні речення*, у яких ми висловлюємо бажання, щоб уявлювана дійсність стала чи не стала фактом [Матезиус : 252–254].

Отже, від початку XIX ст. й до першої половини XX ст. у східнослов'янській лінгвістиці виформовується декілька основних підходів до класифікації речень за метою висловлювання: *власне змістовий* – із оперттям на аналіз вираження думки речення: М. Греч, І. Вагилевич, В. Коцовський, І. Огоновський, І. Нечуй-Левицький, Є. Тимченко, В. Сімович, К. Киселівський; *формально-змістовий*, що перш за все враховував формальні засоби репрезентації мети мовця, зокрема порядок слів у реченні, форму членів речення, а також способову семантику дієслівних форм: О. Востоков, Я. Головацький, М. Осадця, П. Дячан, О. Партицький, Д. Овсянико-Куликовський; підхід, що передбачав аналіз *намірів, взаємин мовців і суб'єктивних складників висловлення*: Ф. Буслаєв, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, В. Богородицький; *інтонаційно-пунктуаційний підхід*: О. Шахматов, О. Синявський, П. Ковалів, Ю. Шерех, Д. Кислиця.

Однак розмаїття класифікаційних засад спричинило й деяку неповноту або непослідовність поділу речень за комунікативною метою. Поряд із розповідними та питальними реченнями

опиняються й заперечні речення та речення-твердження, тобто стверджувальні речення (С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, Д. Овсянико-Куликовський, В. Богородицький, які в сучасній граматиці становлять окремий тип речень за способом вираження змісту. Порушення єдності критеріїв поділу призвело й до помилкового зарахування окличних (викрикувальних) речень, речень-окликів чи вигуків до цього ж таксономічного класу (Д. Овсянико-Куликовський, І. Нечуй-Левицький, В. Богородицький, О. Пешковський, О. Синявський, П. Ковалів, Ю. Шерех, Д. Кислиця, К. Киселівський, О. Руднев), а різнобій номенклатури спонукальних речень засвідчив спроби категоризації окремих різновидів спонукальних значень: наказові речення (М. Греч, В. Богородицький, О. Пешковський, В. Сімович), приказ (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер). Прикметним є й те, що в ряді граматичних праць окремо подано бажальні речення (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Богородицький, В. Сімович, О. Єсперсен).

Наступний етап у розробці типології речень за метою висловлювання пов'язаний із залученням до царини синтаксикологічних досліджень категорійного поняття модальності. У стосунку до комунікативної семантики мети висловлення *власне модальний підхід* набуває двох модифікацій, пов'язаних із тлумаченням граматикиологічного обсягу самої категорії модальності, яка може репрезентувати результат формування суб'єктивно-об'єктивних відношень повідомлюваного в реченні до дійсності, або ж виражати відношення (погляд) суб'єкта-мовця до тієї денотативної ситуації, яка позначена реченням-висловленням [Шинкарук : 20; Алефиренко : 271]. Такий підхід дав змогу серед ряду модальних значень вивести комунікативний різновид модальності [Краснова : 149–150], комунікативну настанову висловлення [Бондарко : 59–60].

Чи не вперше у вітчизняній лінгвістиці власне модальний підхід до поділу речень за метою висловлювання запропонував Б. Кулик, який враховує суб'єктивний аспект формування та репрезентації комунікативних різновидів речень. Як зауважує мовознавець, “модальність – форми граматичного вираження

різного роду відношень змісту мови до дійсності. Наприклад, те, що повідомляється, може мислитися говорящим як реальне, наявне в минулому чи тепер або як таке, що має бути реалізоване в майбутньому, чи як бажане, можливе, необхідне, імовірне, недійсне і т. п. Отже, модальність речення вказує на те, якими саме є ті зв'язки предметів і явищ, що про них ідеться, і чи бажає говорящий їх здійснити". Здійснюючи класифікацію видів речення за характером висловленого відношення до дійсності науковець зазначає, що, висловлюючи думки, "говорящий виражає своє відношення до дійсності: він повідомляє чи запитує про щось або висловлює свою волю (просьбу, бажання, пораду, наказ і т. п.)". Відповідно, "розповідними називаються речення, що містять у собі якесь повідомлення говорящого або його розповідь про щось; *питальними* – речення, які містять у собі питання та об'єднують власне питальні, риторично-питальні (містять у собі заховане категоричне твердження або заперечення) та питально-спонукальні підтипи. *Спонукальними* називаються речення, які виражають волевиявлення говорящого – накази й просьби в різноманітних їх відтінках" [Кулик : 23–24, 26–30].

У класифікації О. Рудневої поділ речень за характером повідомлення, або модальними відношеннями, зумовлений "ставленням мовця до того, про що і що він говорить, і до того, із ким говорить; виражається це в усному мовленні інтонацією, а на письмі – розділовими знаками та іншими граматичними засобами". До *розповідних* речень належать прості речення, у яких мовець повідомляє комусь свою думку, констатує певний факт; в *окличних* реченнях повідомлення думки супроводжується вираженням емоційного ставлення; *питальні* речення спонукають співрозмовника до повідомлення певних відомостей, які цікавлять запитувача. У *спонукальних* реченнях виражаються накази, зобов'язання чи спонукування до дії, а також поради, дозволи та заборони. Ознакою спонукальних речень є особлива спонукальна інтонація, а серед засобів граматичного оформлення – наказовий та умовний способи, інфінітив зі спонукальним значенням, майбутній простий час і минулий час зі значенням спонукування, іменники, предикативні прислівники, частки із відпо-

відною семантикою. Ця класифікація заснована на запереченні співвіднесеності понять “модальне відношення” та “мета висловлювання” [Руднев : 31–32].

У дослідженні О. Мельничука підхід до типології речень за метою висловлювання заснований на аналізі синтаксичних відношень, одні з яких встановлюються між реченням і позамовною дійсністю, а другі – усередині самого речення. Зовнішньосинтаксичні відношення поділяють на обов’язкові – модальні й часові та факультативні – зовнішньо-предикативні відношення окремих структурних різновидів речень. Внутрішньосинтаксичні відношення можуть бути об’єктивно-смысловими та суб’єктивно-смысловими.

На думку мовознавця, модальне оформлення речення безпосередньо відображає залежний від погляду суб’єкта мовлення (мовця) конкретний характер співвіднесеності основного змісту речення, тобто позначуваної реченням думки чи іншого акту свідомості, із відображуваним чи зображуваним у цьому змісті. Подаючи загальну характеристику структури речення у слов’янських мовах, О. Мельничук аналізує п’ять паралельних варіантів модальних відношень: 1) *розповідну модальність* (зміст речення відповідає відображуваній дійсності); 2) *спонукальну модальність* (зміст речення репрезентує волевиявлення мовця щодо здійснення певного явища, до того ж таке волевиявлення адресоване співрозмовникові чи співрозмовникам); 3) *питальну модальність* (волевиявлення суб’єкта мовлення пов’язане із вимогою від співрозмовника підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту речення об’єктивній дійсності або доповнення цього змісту новим необхідним компонентом, відповідним до дійсності); 4) *бажальну модальність* (зміст речення висловлюється у плані побажання суб’єкта мовлення щодо здійснення зображуваних у цьому змісті явищ); 5) *умовна модальність* (зміст речення можливий, але зумовлений певними обставинами). Окрім того, специфічним новотвором болгарської і македонської мов науковець вважає *переповідну модальність* [Мельничук : 49, 64–89].

Важливі положення модального підходу до тлумачення категорії способу, що згодом дали змогу деталізувати граматичні параметри типології речень за метою висловлювання, обґрунтовано в праці В. Русанівського “Структура українського дієслова”. Розмежовуючи ірреальні та реальні модальні значення, науковець зауважує, що в українській мові ірреальні модальні значення можуть бути виражені різноманітними мовними засобами: лексичними, синтаксичними, морфологічними, а також поєднанням цих засобів. Наказові, умовні, спонукальні й бажальні ірреальні значення виражаються морфологічно або морфологічно-синтаксично. Вони протиставляються формам, що означають реальні дії, і утворюють комплекс морфологічно-синтаксичних форм, що служать для граматичного виявлення дієслівної категорії способу. Категорія способу охоплює форми *дійсного способу, наказового, умовного, спонукального й бажального*. Дійсний спосіб виражає реальні дії (форми теперішнього і минулого часу) та ірреальні дії, що не мають модального значення (майбутній час). Спонукальний спосіб за змістом є контамінацією наказового й умовного способів [Русанівський : 264–268, 278–279].

Концепцію комунікативних типів речень, засновану на понятті “синтаксична модальність”, що разом із часовою віднесеністю вважається постійними компонентами зовнішньосинтаксичної структури, в академічному синтаксисі української мови продовжила Л. Кадомцева. На думку дослідниці, модальність можна визначити як прояв суб’єктивно-об’єктивних відношень відображеного у реченні явища до дійсності, але при цьому модальність констатує лише суб’єктивне ставлення мовця до висловленої думки з погляду реальності, ірреальності або можливості явищ у мовній ситуації, контексті. Модальні значення *реальності й умовності* передаються як реально констатовані або детерміновано констатовані; *бажальна модальність* є типом детермінованих значень, що включає вольовий аспект; *спонукальна й питальна модальність* вирізняються тим, що в самій мовній ситуації обов’язково передбачається (або мислиться) адресат мовлення, на якого спрямований во-

льовий імпульс від мовця; *гіпотетичність* (*імовірність*) і *переповідність* нібито показують міру реальності суджень, і ця квалітативна оцінка виражена як особистий або колективний досвід [Кадомцева : 119, 123].

На основі цих модальних значень дослідниця установлює сім модальних типів речень, що об'єднані у відповідні групи: 1) *розповідні речення* (модальне значення розповідності відповідає поняттю реальної, констатувальної модальності), *речення бажальної модальності* та *речення умовної модальності* (ці речення можуть кваліфікуватися як ірреально-потенційні); 2) *речення питальної модальності* та *речення спонукальної модальності* (виражають плани модусу думки, коли дійсність мислиться як реальна й ірреальна водночас, тобто ці два модальні значення можна назвати реально-ірреальними); 3) *речення гіпотетичної модальності* (припущення) – модальне значення потенційності, що відображає можливість здійснення явищ об'єктивної дійсності та *речення переповідної модальності*, у яких загальний зміст речення мислиться як імовірний не з точки зору мовця, тобто не є проявом його особистого досвіду, а відображає реальність висловлення з точки зору іншого досвіду (переповідність як переказ висловлень) [Кадомцева : 120–123].

У граматичній концепції А. Грищенка категорія модальності розглядається (разом із часовою віднесеністю) як один із аспектів зовнішньо-синтаксичної структури речення. На думку дослідника, вихідним пунктом поділу простих речень за модальним значенням безвідносно до їхньої конкретної внутрішньо-синтаксичної сфери може бути насамперед ознака вираження або невираження в них реальності зв'язку між відповідним змістом і об'єктивною дійсністю. Система ж об'єктивних форм комунікативної модальності об'єднує: а) *розповідність* як різновид модальності повідомлення; б) *питальність* і в) *наказовість* (*спонукальність*). При цьому уточнення типології модальних значень дає підстави А. Грищенку розмежовувати *розповідність* як модальність повідомлення й *індикативну модальність* як характеристику предикативного зв'язку щодо його реальності. Загальною категорійною ознакою речень індикативної модаль-

ності є вираження у ствердній або заперечній формі реальності предикативних відношень – реальності дії, яка мала, має, або буде мати місце в об'єктивній дійсності. Формально-граматичною основою індикативної модальності є дійсний спосіб дієслова. Часткові модальні значення пов'язані з конкретизацією модальних відтінків нереальності предикативного зв'язку. Це *речення умовної, умовно-бажальної* чи *спонукально-бажальної модальності*, що, зазвичай, не позбавлені й суб'єктивної оцінки змісту повідомлюваного. Значення ж *гіпотетичної модальності* (модальності припущення, проблематичності) протиставляється в межах розповідності індикативним реченням саме увиразненням суб'єктивної оцінки реальності висловлюваного в реченні у ствердній чи заперечній формі [Грищенко : 16–29].

Пізніше мовознавець виділив *розповідне речення* – речення, комунікативне завдання якого полягає в констатації якогонебудь реального або ірреального факту, у повідомленні про нього в усній або писемній формі; *питальне речення* – модальний різновид речення, за допомогою якого мовець, використовуючи спеціальні засоби, насамперед інтонаційні та лексико-граматичні, запитує про що-небудь із метою одержати інформацію; *спонукальне речення* – речення, що виражає спонукування співрозмовника або читача до виконання / невиконання дії, позначеної дієсловом або ін. повнозначно-лексичним компонентом; *оптативне (бажальне) речення* – модальний різновид речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні суб'єктом мовлення бажання, щоб відповідна дія реалізувалася, стала фактом дійсності [Грищенко : 27–31].

Узагальнювальні міркування щодо класифікацій В. Мельничука, Л. Кадомцевої, А. Грищенка висловив А. Загнітко, зауваживши, що зовнішньо-синтаксичну структуру формують синтаксичні категорії модальності й часу, тому встановлення *розповідних, питальних, спонукальних і бажальних* речень ґрунтується на розрізненні їхнього комунікативного призначення, тоді як *переповідні, гіпотетичні й умовні* речення відображають співвідношення реченневої структури із ситуативно-прагма-

тичними завданнями та оцінку висловленого самим мовцем [Загнітко : 446, 453]. За словами науковця, таку поширену й деталізовану класифікацію можна звузати, об'єднавши кілька різновидів речень, зокрема в межах розповідних розглядати і власне розповідні, і переповідні, і гіпотетичні, і бажальні структури [Загнітко : 451].

В. Белошапкова встановила чотири класи речень за комунікативною настановою мети: *розповідні, питальні, спонукальні й оптативні*, зробивши посутнє доповнення про неоднорідність критеріїв такої класифікації. Розповідні, спонукальні й оптативні речення протиставляються як різні модальні типи речень: розповідні мають модальність індикатива або умовного способу, спонукальні – модальність спонукання, оптативні – модальність бажальності. Питальні речення протиставлено іншим не як модальний тип, а як такі, що виражають особливу форму думки – запитання; їхнє комунікативне завдання полягає в спонуканні отримати інформацію [Белошапкова 1977, с. 93–96].

Отже, як засвідчує аналіз наукових праць, власне модальний підхід до класифікації речень за метою висловлювання довгий час залишався панівним у східнослов'янській лінгвістиці. Теоретичні засади немодальної типології речень за метою висловлювання уперше обґрунтувала Г. Золотова. Ця граматична концепція заснована на тлумаченні інваріантного значення модальності, яке варто розуміти як протиставлення реально-го / ірреального відношення висловлювання до дійсності – це три типи відношень: по-перше, відношення змісту висловлювання (предикативної ознаки) до дійсності з погляду мовця; по-друге, відношення мовця до змісту висловлювання; по-третє, відношення між суб'єктом – носієм ознаки і предикативною ознакою. Із опертям на аналіз зовнішньосинтаксичних і внутрішньосинтаксичних модальних відношень дослідниця стверджує, що кваліфікація розповідних, питальних і спонукальних речень як репрезентантів основних модальних типів є помилковою, бо комунікативна цілеспрямованість не збігається з модальним відношенням до дійсності, що виражені в цьому висловлюванні. *Розповідні речення* можна поділити на два модальні типи: з реа-

льно і з нереальною модальністю. *Питальна форма речення* не є засобом вираження відношення висловлення до дійсності, бо пізнавальна настанова не є різновидом модального значення. Лише *спонукальні речення* репрезентують один із основних різновидів ірреальної модальності. Отже, розповідні, питальні та спонукальні не можуть вважатися основними модальними типами речень, а тому поділ речень на розповідні, питальні та спонукальні заснований на принципі комунікативної цілеспрямованості висловлювання, але аж ніяк не на модальному [Золотова : 141–142, 145–146].

Більш узагальнений поділ речень за метою (або настановою) повідомлення комунікативного завдання наводить Н. Шведова, яка розглядає речення *непитальні* та *питальні*. Непитальні речення, на думку дослідниці, за характером відношень учасників мовлення найбільш доречно поділяти на *розповідні речення* (вони є власне інформувальними), *спонукальні* (виражають волевиявлення, вимогу, прохання) й *речення зі значенням бажання* (виражають емоційно-вольове прагнення до того, щоб дещо здійснилося, існувало) [Шведова : 88–89]. Згодом цю класифікацію підтримали й деякі вітчизняні науковці, запропонувавши також всі прості речення за принципом комунікативної ціленастанови поділяти на *непитальні* та *питальні*, при цьому зауважуючи, що *спонукальні* та *оптативні* речення – це не окремі види речень, а форми реченнєвих парадигм, тоді як питальні речення протиставляються непитальним з усіма формами їх парадигм – дійсного і недійсного способу [Слинько : 92–93].

Детальний проаналізовано класифікації речень за метою висловлювання в праці О. Скобликової, яка аргументовано заперечує доцільність “укрупнення” класифікацій, розглядаючи при цьому мету висловлювання як особливу граматичну категорію – категорію цільового призначення (термін І. Распопова). Як зауважує граматистка, засоби вираження цієї категорії досить специфічні, найчастіше вони лише “накладаються” на конструктивний склад членів речення, найважливіші закономірності якого є спільними для будь-якого комунікативного типу речень. Дослідниця зауважує, що в комунікативно-

семантичному плані своєрідність кожного із трьох типів речень визначається характером тих контактів зі співрозмовником, які задаються граматичним значенням речення, що пов'язане із його цільовою настановою. За допомогою *розповідних речень* мовець повідомляє про певні явища і зв'язки між ними, констатує їх, відповідно цільове призначення цих речень (граматично!) зорієнтоване на сприйняття співрозмовником відповідної інформації. *Спонукальна семантика*, пов'язана з вираженням адресованого волевиявлення до виконання дії, принципово охоплює можливість констатації фактів. Граматична семантика *питальних речень* передбачає мовленнєву реакцію-відповідь співрозмовника у формі розповідного чи нечленованого речень (практично ж відповідь може бути виражена й паралінгвальними засобами) [Скобликова : 126–127].

Упродовж останніх десятиліть теоретичні напрацювання щодо типології речень за комунікативною метою здебільшого пов'язані зі спробами залучення до аналітичного арсеналу синтаксичних досліджень методології лінгвістичної прагматики, яка обґрунтовує доцільність аналізу модальності як категорії семантико-прагматичної. За такого підходу різнопланове поняття “комунікативна мета речення” деталізується не лише розглядом факторів адресанта й адресата, референційного тла висловлення чи граматичних засобів оформлення мовленнєвих одиниць, а й такими важливими параметрами, як інтенції та мотиви мовця, пресупозиції висловлення, комунікативні стратегії й тактики спілкування тощо.

У вітчизняній синтаксичній науці такий напрям досліджень репрезентує фундаментальна наукова праця М. Мірченка “Структура синтаксичних категорій”, у якій серед комунікативно орієнтованих категорій речення мовознавець розглядає надкатегорію настанови, що відображає комунікативний спектр речення, спрямовуючи його семантико-синтаксичну структуру в мовленнєвий параметр і розподіляючи функційну його специфіку на основі співвідношення із ситуативно-прагматичними завданнями. *Розповідність* – інтенційна властивість реченнєвих компонентів у єдності передавати істинний

чи несправжній стан речей, події, факти, констатувати їхню дійсну наявність із деякою категоричністю. *Литальну комунікативну інтенцію* створює мовець за умови з'ясування в адресата якогось факту, явища, підтвердження чогось, заперечення тощо. Функційна властивість *спонукальності* полягає в адресованості дії до співрозмовника, у прагненні до її здійснення, вимозі, проханні такої дії до нього. Бажання суб'єкта мовлення, його прагнення до здійснення ним же якоїсь бажаної дії або його бажання, побажання в її реалізації кимось іншим також набуває відповідної категорійної реалізації. Підкатегорія *ірреальної умови* вказує на можливість явища за якоїсь умови, конкретно визначеної у змісті речення чи в контексті або точно не визначеної, вона охоплює грами означеної ірреальної й неозначеної ірреальної умови [Мірченко : 321–334].

Слушні думки виловлює граматист і щодо неможливості повного отождоження понять “модальність” та “настанова”, оскільки “модальність регулює зовнішньо-внутрішні структурні кордони і семантику речення й орієнтована переважно когнітивною функцією в її спрямуванні до комунікативної”, тоді як “простежувана взаємодія інтенційно-модальних значень у реченні свідчить, що надкатегорія настанови орієнтована загальною комунікативною функціональною властивістю речення і спрямовує його (речення) в інші (не мовні, а мовленнєві) параметри” [Мірченко : 321–334].

Превальювання граматикологічного підходу до розгляду мети висловлювання в структурі надкатегорії модальності, а також спроби ввести до предметного поля дослідження параметри власне комунікативного спрямування, помітні в одному із найновіших досліджень “Структура міжривневих категорій сучасної української мови” Н. Костусяк. У цій праці модальність потлумачується як “міжривнева комунікативно спрямована граматична надкатегорія, яка вказує на стосунок змісту речення до дійсності з погляду мовця, має комплексний, багатоаспектний вияв, структурована трьома різновидами категорій – морфологічною модальністю, синтаксичною модальністю та лексико-граматичною модальністю” [Костусяк : 291].

Лексико-граматична модальність як складник надкатегорії модальності, на думку дослідниці, має семантичні відтінки можливості, необхідності, бажаності й под., планом вираження яких є модальні синтаксеми, словосполучення, речення, окремі типи присудкових компонентів та аналітичні синтаксичні морфеми [Костусяк : 329–349].

Виокремлення граєм *морфологічної модальності*, що має здебільшого способово-діслівну репрезентацію, ґрунтується на ролі мовця та спрямуванні на реалізацію комунікативного завдання. Граєми морфологічної модальності, окрім наявності різнотипного власне граматичного змісту, мають різне комунікативне призначення. Virізнення морфологічних граєм *наказової, спонукальної та бажальної* модальності пов'язане з позначенням бажаних дій, процесів чи станів, вони зорієнтовані на різний вияв апелятивності: найсильніший – наказовість, послаблений – спонукальність та нівельований – оптативність [Костусяк : 300–311].

Синтаксичну модальність Н. Костусяк тлумачить із опертям на аналіз способової та структурно-реченнєвої репрезентації як складну комунікативно-прагматичну одиницю, що актуалізує ситуацію мовлення, розглядається в межах комунікативного акту та реалізує своє значення у процесі мовленнєвої взаємодії. Це також інтенційна категорія, що репрезентує витлумачене як ірреальне. За такої параметризації *спонукальна модальність* має узагальнену семантику волевиявлення дії, процесу, стану, розчленовану на значення власне спонукальності та значення, що становить контамінацію волевиявлення та бажаності. *Бажальна (оптативна) модальність* виражає граматично оформлену семантику бажаних для мовця дій, процесів чи станів, реалізація яких пов'язана із самим мовцем [Костусяк : 311–329].

Підсумовуючи виклад основних постулатів авторської теорії зауважимо, що серед систематизованих модальних значень Н. Костусяк не розглядає розповідність (або ж її категорійні відповідники). На нашу думку, це пов'язано із панівним в академічній та університетській граматиці вченням про двочленність структури категорії способу дієслова, що ґрунтується на

опозиції словозмінних грамам умовного й наказового способу, а також залученням функційних контекстно зумовлених значень спонукального та бажального способів (Л. Алексієнко, І. Вихованець, К. Городенська).

Спробу застосування ситематизованого *модально-інтенційного* підходу до тлумачення категорії комунікативної мети висловлювання зреалізовано в дослідженні С. Шабат-Савки, яка розглядає інтенцію насамперед як комунікативну категорію, що репрезентує ментальний світ людини в синтаксично окреслених, модально-релевантних реченневих реалізаціях. Модальність як визначальний параметр будь-якої синтаксичної конструкції, на думку дослідниці, пов'язана з мовною особистістю, а тому сфера модальних значень перебуває в безпосередній залежності від інтенцій мовця, від мовленнєвого наміру передати ставлення до світу, висловити суб'єктивну оцінку, запитати про щось, емоційно відреагувати на побачене, налагодити контакт тощо. Синтаксичні категорії інтенції та модальності експлікуються в єдиному комунікативному просторі суб'єкта мовлення¹, проте інтенція – ієрархічно вершинна категорія, глобальна мовна субстанція, що детермінує увесь процес спілкування [Шабат-Савка : 50].

За спостереженнями С. Шабат-Савки, комунікативно-модальні інтенції репрезентують низку інтенційних потреб мовця, зосереджених на вираженні основних комунікативних потреб: а) розповісти, передати певну інформацію, констатувати, переповісти якийсь факт (*комунікативна інтенція розповідності*); здійснити запит про певний фрагмент дійсності, з'ясувати чи

¹ На інтенційний характер модального значення звертає увагу В. Д. Шинкарук, зауважуючи, що модальність як категорія модусу безпосередньо пов'язана з використанням речення в мовленнєвому акті, вона прямо залежить від інтенцій мовця і має прямий стосунок до прагматичного аспекту речення. Значення, які становлять модус речення, є в основному комунікативно-інтенційними, вони накладаються на власне значення, модифікують їх і забезпечують актуальне прив'язання речення до референтної ситуації та введення його до тексту [Шинкарук : 20–21].

уточнити інформацію (*комунікативна інтенція запити*); спонукати співрозмовника до дії, вчинку, наказати, попросити, порадити, застерегти, закликати, заборонити тощо (*комунікативна інтенція спонукання*); експлікувати у мовленні сферу своїх бажань чи побажань (*комунікативна інтенція оптативності*). Названі типи інтенцій реалізують модально-інтенційні висловлення: *розповідні, питальні, спонукальні, оптативні*. Висловлення умовної модальності, що відображають гіпотетичну ситуацію мовлення, репрезентують окремих ірреально-модальний тип синтаксичних конструкцій [Шабат-Савка 2014 : 132–196, 361; Шабат-Савка 2019 : 285–321].

Останнім часом виокремився *дискурсологічно-прагматичний підхід* до тлумачення комунікативних типів речень, осердям якого є положення теорії мовленнєвих актів (ТМА), заснованої Дж. Остіном і Дж. Серлем. Поняття “перформативність”, “мовленнєвий акт”, “іллокуція”, “іллокутивна сила”, “перлокуція” тощо стали базовими для упорядкування авторських прагмасемантичних типологій мовленнєвих одиниць, а теорія мовленнєвих актів виявилася продуктивною в застосунку до поліаспектного аналізу категорій сучасної комунікативно зорієнтованої граматики. Не вдаючись до детального аналізу постулатів ТМА, наведемо найбільш узагальнену дефініцію мовленнєвого акту як “базової мінімальної одиниці вербальної комунікації; інтенційно й ситуаційно зумовленого, граматично й семантично організованого висловлення, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію” [Селіванова : 425–426]. Опертя на таке визначення дає змогу цілком обґрунтовано стверджувати, що параметри класифікації мовленнєвих актів (чи то комунікативних або ж дискурсивних вчинків) суміжні із параметрами типології речень за метою висловлювання. Переважна більшість авторських класифікацій мовленнєвих актів містить такі іллокутивні різновиди, як *репрезентатив* (*констатив, інформатив*) – повідомлення, *директив* – спонукання, *еротетив* (*квеситив, рогатив*) – запитання.

Іллокутивна мета *репрезентативів* – зафіксувати відповідальність мовця за повідомлення про деякий стан справ, за істин-

ність судження, що виражається. Усі елементи класу репрезентативів можна оцінити за шкалою *істина і неправда (хиба)* Напрям пристосування у таких мовленнєвих актах – “слова – реальність”, тобто пропозиційний зміст мовлення відповідає світу. Породжуючи репрезентативний іллокутивний акт мовець виражає переконання щодо його пропозиційного змісту, отже мовець переконаний (що p) [Сель : 172–173, 181].

Директиви поєднують різноаспектну інформацію: а) когнітивно-семантичну “ M (мовець) знає, що p (стан справ чи певні обставини) мають місце”; б) нормативно-оцінну “ M знає, що p погано”; в) логіко-деонтичну “ M вважає необхідним змінити p на $не-p$ ”; г) ілокутивно-прагматичну “ M не бажає сам міняти p на $не-p$ ”; д) перлокутивно-прагматичну “ M делегує A (адресатові) змінити p на $не-p$ ”. Тому директиви можна вважати діями мисленнєво-практичного запиту, за допомогою яких суб’єкт мовлення намагається реалізувати свою інтенцію через нормування поведінки об’єкта мовлення [Приходько : 85].

Квеситиви виражають комунікативний намір (інтенції) мовця заповнити деяку прогалину у своїх знаннях через вплив на адресата. Інформація, відома адресантові на момент мовлення, міститься в пропозиції “ p ” – відкритій структурі, яка може бути розширена до пропозиції p_a (p) речення-відповіді. Саме розширена пропозиція “ p_a ” (p), або відповідь на запитання “ p ”, є невідомою інформацією, а виведені умови визначають основні прагматичні пресупозиції ситуації запитання: “адресантові невідома відповідь p_a на запитання p ”; “адресант хоче знати відповідь p_a на запитання p ”, тобто “адресант хоче, щоб адресат повідомив йому p_a ”; “адресант докладє зусиль, щоб дізнатися (за допомогою запитання) відповідь p_a на запитання p ”; “адресант спонукає адресата, щоб той повідомив йому відповідь p_a на запитання p ”, таким чином, “момент часу t_1 відповіді на запитання $p_a(p)$ іде після моменту запиту t_0 ” [Конрад : 362–363].

Звичайно, наведені базові типи не відображають усієї систематики прагмасемантичних різновидів висловлень, однак переконливо засвідчують, що типологія речень за комунікативною метою має деталізуватися розглядом мовленнєвих актів у однос-

ті із граматико-синтаксичними засобами їхньої репрезентації. Саме тому ґрунтовнішого опрацювання потребує узагальнена типологія інтенційних одиниць комунікації, не викликає сумніву й необхідність доповнення існуючих авторських класифікацій із оперттям на основні положення сучасної лінгвістичної прагматики та дискурсології.

Отже, огляд граматикологічних праць від початку XIX ст. і дотепер переконливо засвідчує, що сучасна типологія речень за метою висловлювання має послідовно враховувати такі екстра- та інтралінгвальні параметри: а) зміст речення-висловлення; б) відповідні лексико-граматичні засоби оформлення та синтаксичні моделі репрезентації цього змісту; в) комунікативні наміри та мету мовця; г) передбачуваний результат взаємодії мовців; г) базові інтенційні типи й модифікації функційно-комунікативних різновидів речень; д) когнітивне тло речень-висловлень. З огляду на це найбільш обґрунтовано, на нашу думку, розглядати як базові три типи речень за метою висловлювання: *речення-повідомлення* (інформативи), *речення-спонукання* (директиви), а також *речення-запитання* (квеситиви). За наведеними параметрами бажальні речення (оптативи) доцільніше зараховувати до міжкатегорійних модифікацій речень-повідомлень і речень-спонукань.

ЛІТЕРАТУРА

- Алефиренко Н. Ф.* Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. 326 с.
- Белошапкова В. А.* Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. 248 с.
- Богородицкий В. А.* Общий курс русской грамматики (из университетских чтений) / В. А. Богородицкий. – изд. 5-е, перераб. – М. : Гос. социально-экономическое изд-во, 1935. 356 с.
- Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – 5-е изд. – М. : Тип. Т. Рис, 1881. 394 с.
- Вагилевич І.* Грамматика мзыка малорусского въ Галиціи / І. Вагилевич. – Львовъ : Ставропиг. ін.-т, 1845. 181 с.
- Вихованець І. Р.* Грамматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. 365 с.

Востоков А. Х. Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная / А. Х. Востоков. – Санктпетербургъ : Типограф. И. Глазунова, 1831. 408 с.

Головацький Я. Ф. Грамматика руского лзыка / Я. Ф. Головацький. – Львовъ : Ставропиг. ін.-т, 1849, ч. 6. 226 с.

Греч Н. И. Практическая русская грамматика изданная Николаемъ Гречемъ / Н. И. Греч. – Санктперербургъ : въ Типографіи Императорскаго Санктпетербургскаго Воспитательнаго Дома, 1827. 578 с.

Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки) / М. А. Жовтобрюх, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 16–29.

Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. 384 с.

Дячан П. Методична граматика языка мало-русского / П. Дячан. – Львовъ : Ставропиг. ін.-т, 1865. 142 с.

Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1958. 404 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ВКФ “БАО”, 2011. 992 с.

Кадомцева Л. О. Синтаксична модальність речення // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис ; за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда / Л. О. Кадомцева. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 119–137.

Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. 312 с.

Кисілевський К. Українська мова. На основі викладу : “Описова граматика української мови” / К. Кисілевський. – Мюнхен : б. в., 1948. 112 с.

Кислиця Дмитро. Граматика української мови / Д. Кислиця. – Торонто : Видавництво Нові Дні, 1963, ч. II. 88 с.

Ковалів П. Граматика української мови / П. Ковалів. – Мюнхен : б. в., 1946. 142 с.

Конрад Р. Впросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 349–384.

Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 450 с.

Краснова Т. И. Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики) / Т. И. Краснова. – СПб : Изд-во СПбГУЭФ, 2002. 189 с.

Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : у 2 ч. / Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1961, ч. 2. 284 с.

Курило О. Початкова граматики української мови / О. Курило. – Львів ; Вінниця : Поділля, 1921, ч. 2. 40 с.

Курс сучасної української літературної мови ; за ред. Л. А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т. II. 408 с.

Матезиус В. Основная функция порядка слов в чешском языке / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 246–265.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. 324 с.

Методична граматики української мови / Уложили: В. Коцовский, І. Огоновский. – 4-те поправл. вид. – Вінніпег : Накладом Української книгарні, 1918. 98 с.

Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – 2. вид., перероб. – Луцьк : РВВ “Вежа”, 2004. 389 с.

Нечуй-Левицький І. Граматики української мови / І. Нечуй-Левицький. – К. : Друк. І. І. Чоколова, 1914, ч. 2. 94 с.

Овсянко-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсянко-Куликовский. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Изд. И. Л. Овсянко-Куликовской, 1912. 322 с.

Осадца М. Граматики русского языка / М. Осадца. – Львовъ : Ставропиг. ін.-т, 1862. 288 с.

Партыцкій Ом. Граматики языка русского для оужитку въ школахъ людовихъ въ Галичинѣ / Ом. Партыцкій. – Львовъ : Въ цѣс. кор. накладѣ школьныхъ книжокъ, 1873. 176 с.

Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 8-е изд., доп. / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. 544 с.

Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения / А. Г. Руднев. – М. : Просвещение, 1960. 169 с.

Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – М. : Высшая школа, 1963. 364 с.

Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. 315 с.

Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.

Сёрль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике / Дж. Р. Сёрль. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.

Синтаксична концепція Арнольда Грищенка: вибране / упоряд.: І. В. Дудко, Ю. С. Макарець. – К. : ПП “Авалон-Принт”, 2011. 456 с.

Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 368 с.

Сімович Василь Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. – К. ; Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.

Скобликова Е. С. Грамматические значения и семантическая структура предложения / Е. С. Скобликова // Очерки по теории словосочетания и предложения. – Куйбышев : Изд. Саратов. ун-та, 1990. – С. 112–121.

Скобликова Е. С. Классификация предложений по цели высказывания и проблемы описательной грамматики / Е. С. Скобликова // Очерки по теории словосочетания и предложения. – Куйбышев : Изд. Саратов. ун-та, 1990. – С. 122–130.

Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. 670 с.

Смаль-Стоцький Степан. Граматика руської мови / уклад. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер / С. Смаль-Стоцький. – 3-є вид., випр. і доп. – Відень : Книгарня тов-ва ім. Шевченка, 1914. 202 с.

Сучасна українська мова: Синтаксис ; за ред. А. К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2013. 238 с.

Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. 263 с.

Тимченко Є. Українська граматики для III і IV класу шкіл середніх / Є. Тимченко. – К. : Друкарня Т-ва “Криниця”, 1918. 144 с.

Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. / С. Харченко. – К. : Міленіум, 2017. 417 с.

Шабат-Савка С. Т. Комунікативний синтаксис української мови: до проблеми визначення термінопонять та категорій // Синтаксис укра-

їнської мови: на перетині традицій та інновацій. Ніні Василівні Гуйванюк ; за заг. ред. О. В. Кульбабської / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. – С. 285–321.

Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.

Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.

Шведова Н. Ю. Простое предложение: основные понятия // Русская грамматика : в 2-х т. / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1982. – Т. 2. – С. 386–396.

Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. 272 с.

Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. 366 с.

REFERENCES

Alefirenko N. F. (2005). The controversial Issues of Semantics. Moscow: Gnozis, 326 p. (in Russian).

Beloshapkova V. A. (1977). Modern Russian Language. Syntax. Moscow: Vysshaja shkola, 248 p. (in Russian).

Bogorodickij V. A. (1935). General Course of Russian Grammar (from University Proceedings). Moscow: Gosudarstvennoe socialno-ekonomicheskoe iz-vo, 356 p. (in Russian).

Buslaev F. I. (1881). Historical Grammar of the Russian Language. Moscow: Tip. T. Ris, 394 p. (in Russian).

Vagilevich I. (1845). Grammar of the Malorussian Language in Galicia. Lvov: Stavropig. in-t, 181 p. (in Polish).

Vykhovanecj I. R. (1993). Grammar of the Ukrainian Language. Syntax. Kyiv: Lybidj, 365 p. (in Ukrainian).

Vostokov A. X. (1831). Russian Grammar by Alexander Vostokov. Sanktpeterburg: Tipograf. I. Glazunova, 408 p. (in Russian).

Holovatskyi Ya. F. (1849). Grammar of the Language of Rus. Lvov: Napechatano cherenkami Instituta Stavropigijanskogo, 226 p. (in Ukrainian).

Grech N. I. (1827). Practical Russian Grammar by Nikolai Grechem. Sanktpeterburg: v Tipografii Imperatorskago Sanktpeterburgskago Vospitatelnogo Doma, 578 p. (in Russian).

Ghryshhenko A. P. (1975). Modality and Temporality as External-syntactic Features of the Sentence. *Syntaksys slovospoluchennja i prostogho*

rechennja (Syntaksychni kategoriji i zvjazky). Kyiv: Naukova dumka, pp. 16–29 (in Ukrainian).

Dudyk P. S. (2010). *Syntax of the Ukrainian Language*. Kyiv : VC “Akademija”, 384 p. (in Ukrainian).

Djachan P. (1865). *The Methodological grammar of the Malorussian Language*. Lvov: Stavropyg. in.-t, 142 p. (in Ukrainian).

Espersen O. (1958). *Philosophy of Grammar*. Moscow: Izd-vo inostrannoj literatury, 404 p. (in Russian).

Zaghnitko A. P. (2011). *Theoretical Grammar of the Modern Ukrainian Language. Morphology. Syntax*. Donetsk: VKF “BAO”, 992 p. (in Ukrainian).

Kadomtseva L. O. (1972). *Syntactic Modality of the Sentence. Suchasna ukrajinsjka literaturna mova: syntaksys*. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 119–137 (in Ukrainian).

Karansjka M. U. (1995). *Syntax of Modern Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Lybidj, 312 p. (in Ukrainian).

Kysilevsjkyj K. (1948). *Ukrainian Language. Based on: “Descriptive Grammar of the Ukrainian Language”*. Mjunkhen: b. v., 112 p. (in Ukrainian).

Kyslytsia Dmytro (1963). *Grammar of the Ukrainian Language. Part II: Syntax*. Toronto: Vydavnyctvo Novi Dni, 88 p. (in Ukrainian).

Kovaliv Pantelejmon (1946). *Grammar of the Ukrainian Language*. Mjunkhen: b.v., 142 p. (in Ukrainian).

Konrad R. (1985). *Interrogative Sentences as Indirect Speech Acts. Novoe v zarubezhnoj lingvistike*. Moscow: Progress, vol. 16, pp. 349–384 (in Russian).

Kostusjak N. M. (2012). *The structure of inter-level categories of the modern Ukrainian language*. Lutsk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrajinjky, 450 p. (in Ukrainian).

Krasnova T. I. (2002). *Subjectivity – Modality (Grammar Materials)*. Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGUJeF, 189 p. (in Russian).

Kulyk B. M. (1961). *Course of Modern Ukrainian Literary Language: Part 2: Syntax*. Kyiv: Rad. shk., 284 p. (in Ukrainian).

Kurylo O. (1921) *Basic Grammar of the Ukrainian Language. Part 2*. Lviv; Vinnytsia: Podillja, 40 p. (in Ukrainian).

Bulakhovskiy L. A (ed.) (1951). *Course of Modern Ukrainian Literary Language. Part II: Syntax*. Kyiv: Rad. shkola, 408 p. (in Ukrainian).

Matezius V. (1967). *The Main Function of the Word Order in the Czech language. Prazhskij lingvisticheskij kruzhek* (sb. st.). Moscow: Progress, pp. 246–265 (in Russian).

- Meljnychuk O. S.* (1966). Development of the Structure of the Slavic Sentence. Kyiv: Naukova dumka, 324 p. (in Ukrainian).
- Kotsovskiy V., Ohonovskiy I.* (1918). Methodical Grammar of the Ukrainian Language. Vinnipeg: Nakladom Ukrajinskoji knygharni, 98 p. (in Ukrainian).
- Mirchenko M. V.* (2004). The Structure of Syntactic Categories. Lutsk: RVV "Vezha" Volynsjkogho derzh. un-tu im. Lesi Ukrajinky, 389 p. (in Ukrainian).
- Nechuj-Levycykij I.* (1914). Grammar of the Ukrainian language. Part 2: Syntax. Kyiv: Druk. I. I. Chokolova, 94 p. (in Ukrainian).
- Ovsjaniko-Kulikovskij D. N.* (1912). The syntax of the Russian language. Sankt-Peterburg: Izdanie I. L. Ovsjaniko-Kulikovskoj, 322 p. (in Russian).
- Osadtsa M.* (1862). Grammar of the Language of Rus. Lvov: Stavropig. in-t, 288 p. (in Ukrainian).
- Partyskyi Om.* (1873). Grammar of the Language of Rus for teaching in Public schools in Galicia. Lvov: V ces. kor. nakladje shkoljnykh knyzhok, 176 p. (in Ukrainian).
- Peshkovskij A. M.* (2001). Russian syntax in scientific aspect. Moscow: Jazyki slavjanskoj kultury, 544 p. (in Russian).
- Prykhodjko A. M.* (2008). Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics. Zaporizhzhja: Premjer, 332 p. (in Ukrainian).
- Rudnev A. G.* (1960). Simple sentence syntax. Moscow: Prosveshhenie, 169 p. (in Russian).
- Rudnev A. G.* (1963). The syntax of modern Russian language. Moscow: Vysshaja shkola, 364 p. (in Russian).
- Rusanivskij V. M.* (1971). The structure of the Ukrainian verb. Kyiv : Naukova dumka, 315 p. (in Ukrainian).
- Selivanova O. O.* (2010). Linguistic encyclopedia. Poltava: Dovkillja-K, 844 p. (in Ukrainian).
- Syorl Dzh. R.* (1986). Classification of illocutionary acts. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike*. Moscow: Progress, vol. 17: *Teorija rechevyh aktov*, pp. 170–194 (in Russian).
- Dudko I. V., Makarets Yu. S.* (eds.) (2011). Syntactic concept of Arnold Grishchenko: the abstracts. Kyiv, 456 p. (in Ukrainian).
- Synjavsikij O.* (2018). Norms of the Ukrainian literary language. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Buragho, 368 p. (in Ukrainian).

Simovych Vasylyj (1919). Grammar of the Ukrainian language for self-study and school education. Kyiv; Ljajpcig: Ukrajinsjka nakladnja, 584 p. (in Ukrainian).

Skoblikova E. S. (1990). Grammatical meanings and semantic structure of sentences. *Očerki po teorii slovosocetanija i predloženija*. Kujbyshev: Izd. Saratovskogo universiteta, pp. 112–121 (in Russian).

Skoblikova E. S. (1990). Classification of sentences according to the expression purpose and issues of descriptive grammar. *Očerki po teorii slovosocetanija i predloženija*. Kujbyshev: Izd. Saratovskogo universiteta, pp. 122–130 (in Russian).

Slynjko I. I. (1994). Syntax of the modern Ukrainian language: Relevant Issues. Kyiv: Vyshha shk., 670 p. (in Ukrainian).

Smal-Stotskyi Stepan (1914). Grammar of the Language of Rus. Videnj: Knygharnja tov-va im. Shevchenka, 202 p. (in Ukrainian).

Moisiienko A. K. (ed.) (2013). Modern Ukrainian language: Syntax. Kyiv: Znannja, 238 p. (in Ukrainian).

Bondarko A. V. (ed.) (1990) Functional Grammar Theory: Temporality. Modality. Leningrad: Nauka, 263 p. (in Russian).

Tymchenko Je. (1918). Ukrainian grammar for III and IV grades of secondary schools. Kyiv: Drukarnja T-va “Krynycja”, 144 p. (in Ukrainian).

Kharchenko S. (2017). Syntactic norms of the Ukrainian literary language of the XX – beginning of the XXI century. Kyiv: Milenium, 417 p. (in Ukrainian).

Shabat-Savka S. T. (2019). Communicative syntax of the Ukrainian language: the issue of defining terms and categories. *Syntaksys ukrajinsjkoji movy: na peretyni tradycij ta innovacij. Nini Vasylivni Ghujvanjuk*. Chernivtsi: Cherniv. nac. un-t im. Ju. Fedjkovycha, pp. 285–321 (in Ukrainian).

Shabat-Savka S. T. (2014). Category of communicative intention in the Ukrainian language. Chernivtsi: Bukrek, 412 p. (in Ukrainian).

Shahmatov A. A. (2001). The syntax of the Russian language. Moscow: Editorial URSS, 624 p. (in Russian).

Shvedova N. Ju. (1982). Simple sentence: basic concepts. *Russkaja grammatika*, vol. 2: *Sintaksis*. Moscow: Nauka, pp 386–396 (in Russian).

Shynkaruk V. D. (2002). Categories of mode and dictum in the sentence structure. Chernivtsi: Ruta, 272 p. (in Ukrainian).

Shuljzhuk K. F. (2004). Syntax of the Ukrainian language: a textbook. Kyiv: Vyd. Tsentr “Akademija”, 366 p. (in Ukrainian).

Sviatoslav Shevel, Candidate of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

**Sentence Typology: Communicative Purpose Approach.
Tradition and Novelties**

The paper offers the analytical review of the author's typologies of sentences based upon the purpose of their expression and presented in the East Slavic grammars from the early XIX century to the present day.

The main focus falls on the systematization of the parameters of the author's classifications, which enabled distinguishing among the main approaches to the typology of sentences based upon the communicative purposes: the content – based approach with the analysis of the sentence expression; a formal-semantic one, which is based upon the formal means of representation of the speaker's purpose, in particular the order of words in the sentence, the form of the members of the sentence, as well as the methodological semantics of verb forms; an approach that presupposes the analysis of the intentions and ties of speakers and subjective components of speech; intonation-punctuation approach; in particular a modal approach based on the concept of “syntactic modality”; modal-intentional approach, which is dominated by the communicative intention of the speaker and discursive-pragmatic approach to the interpretation of communicative types of sentences, which takes into account the most hefty aspects of the speech acts theory.

Such a classification, as well as a detailed review of the author's typologies proved correct to divide the sentences according to expression purpose into three main types: sentence-information (informative); motivating sentences (directives); sentence-question (quisitive). Sentences of desire (optatives) are more appropriately included in the inter-category modifications of sentences-information and prompting sentences. We also proved that among all it is important to single out the content of the sentence-statement, syntactic models of representation of this content, communicative intentions and purpose of the speaker as well as the cognitive environment of sentences-statements.

Key words: *purpose of utterance, modality, intentionality, narrative sentence, interrogative sentence, motivating sentence, sentences of desire (optatives).*

Стаття надійшла до редколегії 17.01.20

Ірина Арібжанова, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КОМУНІКАТИВНА ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ-ВИСЛОВЛЕНЬ ІЗ КІЛЬКІСНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Присвячено з'ясуванню структури речень-висловлень із кількісними предикатами типу ІХ БУЛО СІМ на рівнях комунікативного та формально-граматичного членування речення. Різні аспекти структурування речення диференційовано за критеріями: інтонаційно-позиційні засоби (комунікативний аспект, або актуальне членування речення), синтаксичні зв'язки (формально-граматичний аспект, або поділ на члени речення). Із погляду комунікативної функції цей тип речення розглянуто як один із варіантів реалізації його в мовленні, що разом з іншими реалізаціями становлять комунікативну парадигму того самого формального типу речення. Формально-граматичну характеристику подано за структурною схемою двоскладного речення – зі складеним підметом, вираженням цілісною числівниково-іменниковою сполукою, та простим дієслівним присудком, форма якого вказує на умовно-граматичний зв'язок із підметом. Зроблено висновки про асиметричний характер відношень між різними рівнями членування цього типу речення-висловлення.

Ключові слова: кількісні предикати, комунікативна структура речення, формально-граматична структура речення.

У сучасній синтаксичній теорії, яка постулює речення як багатоаспектну мовну одиницю, неминуче постає проблема співвідношення між структурними компонентами різних рівнів членування – членами речення (формально-граматичний рівень) ↔ синтаксемами (семантико-синтаксичний рівень) ↔ комунікативними компонентами: темою і ремою (комунікативний рівень). Так, традиційний формально-граматичний аспект вивчення речення є відправним пунктом в аналізі комунікативної структури речення-висловлення, оскільки члени речення належать до “синтаксичних засобів вираження” комунікативних компонентів

(див., напр.: [Вінтонів : 93–187]). Своєю чергою, дослідження семантико-синтаксичної структури речення передбачає зіставний аналіз синтаксем із їхніми “позиційними (формально-граматичними та комунікативними) варіантами” (див.: [Межов : 111–122, 254–262, 335–340]).

Як і будь-які інші види співвіднесених явищ, відношення між компонентами різних структур речення (формально-граматична структура ↔ семантико-синтаксична структура, формально-граматична структура ↔ комунікативна структура, семантико-синтаксична структура ↔ комунікативна структура) можуть мати або симетричний, або асиметричний характер (пор.: симетричність / несиметричність, чи відповідність / невідповідність рівнів членування [Межов : 120–122]).

Зазвичай дослідники акцентують увагу на симетричній (так званій типовій) корелятивності компонентів структур, яка полягає в тому, що для предикатної синтаксеми основним формально-синтаксичним варіантом є присудок, а комунікативним – рема; суб’єктна синтаксема на формально-синтаксичному рівні “заступає позицію” підмета або сильнокерованого другорядного члена речення, а за актуального членування – позицію теми; правобічні субстанційні синтаксеми виконують відповідно функції керованих другорядних членів речення та комплексної реми тощо [Межов : 391, 394].

Саме за такою схемою – симетричних відношень між різними рівнями членування – в українському мовознавстві прийнято розглядати і речення зі статично-квантитативним (власне-кількісним) предикатом, найпродуктивнішим варіантом реалізації якого в мовленні є структури з лівобічною суб’єктною синтаксемою у формі родового відмінка, а сам предикат виражається спеціалізованою для квантитативної семантики морфологічною формою – числівником у формі називного відмінка (або кількісним прислівником), напр.: *...їх було сімнадцять...* (В. Близнець); *...в уяві їх було дві* (І. Роздобудько); *Хлопців було восьмеро* (В. Барка); *[У хаті священника Маковія,..] дівчат було четверо,..* (М. Вінграновський); *[Але тоді] їх було багато,..* (В. Шкляр); *Людей було мало...* (М. Матіос).

Як семантично елементарна конструкція цієї структури належать до “генетично первинного засобу репрезентації квантитивно-предметних відношень позамовної дійсності” [Лукаш : 7]. Предикат кількості співвідносять зі складеним іменним (числівниковим) присудком, а суб’єкт кількісної ознаки – з підметом [Вихованець : 257–258; Межов : 112; Лукаш : 7–9, 15]. При цьому “нетипову” форму підмета – родовий відмінок – пояснюють перенесенням цієї форми з кількісно-іменних сполук [Вихованець : 258], а предикатну та присудкову функції характеризують як результат “синтаксичного переходу означено- та неозначено-кількісних числівників у семантико-синтаксичну позицію предиката кількості, співвідносну із формально-граматичною позицією присудка”, у якому “дієслово-зв’язка *бути* виконує <...> суто синтаксичну (формальну), а не семантичну функцію” [Межов : 110, 109], сюди ж відносять “широкий спектр дієслівних власне- та невласне-зв’язок (*бути, ставати / стати, лишатися / лишитися, залишатися / залишитися, зоставатися / зостатитися, оставатися / остатися, виявлятися / виявитися, знаходитися / знайтися, нараховуватися, зібратися, назбиратися, накопичитися й ін.*)” [Лукаш: 7–8].

Мета статті – з’ясувати комунікативну та формально-граматичну структуру речень-висловлень на зразок *ЇХ БУЛО СИМ*.

Виходимо з того, що вияв закономірностей співвіднесеності різноаспектних структур того самого речення дозволяє не лише дати наближену до вичерпної характеристику речення (інтегрований підхід), а й з’ясувати функційний статус окремих фрагментів речення на окремому рівні їхнього членування (диференційований підхід).

У мовленні ініціальна позиція генітивного субстантива, середина позиція дієслова й кінцева позиція числівника – це не єдино можливий спосіб їхньої реалізації. Досить часто генітив як залежний відмінок займає цілком природну для нього постпозицію щодо опорного керувального слова із кількісною семантикою. Порівняймо речення з однаковим чи подібним набором слів, але різним порядком їхнього розташування – 1) іменник

у формі родового відмінка + дієслово + числівник у формі називного відмінка (кількісний прислівник) і 2) дієслово + числівниково-іменникова сполука:

1. *Більшеньких дітей було десятеро* (І. Нечуй-Левицький) – та – 2. *У Оверка Дахновця було трійко дітей* (пор. інверсований варіант: *Але ж трійко дітей було у Оверка Дахновця*,.. (В. Дрозд));

1. *Усіх коней було вісім* (А. Кащенко) – та – 2. *У мене [є] вісім коней...* (І. Роздобудько);

1. *У п'ятому залі їх стало п'ять! У шостому – шість!* (В. Близнець) – та – 2. *Правда, скоро в неї стане сім вихідних на тиждень*,.. (М. Іванцова);

1. *Нас тут лишилося мало* (М. Матіос) – та – 2. *Лишилося мало людей* [– тільки свої] (О. Іваненко);

1. *Нас зосталося шестеро* (В. Шкляр) – та – 2. *Залишилося вісім хвилин* (М. Трублаїні);

1. *[Лунають прощальні сальви, люди] – а їх зібралось море – [вигукують “Герої не вмирають”]!* (В. Шкляр) – та – 2. *Після нас буде море порожніх пляшок під столом на суді* (Ю. Андрухович);

1. *[Я маю всі підстави для припущення], що міст на літеру Б загалом (а не тільки в мене) налічується найбільше* (Ю. Андрухович) – та – 2. *У нашому відділі налічується сорок чоловік* (В. Савченко).

У багаторівневному членуванні речення порядок слів є релевантним (таким, що слугує формальним диференціатором структури) для актуального (комунікативного) членування речення: порядку слів (разом із інтонацією) належить смислорозрізнавальна функція (див.: [Мельничук : 504–509; Ковтунова : 15–16; Вихованець : 152–153]); у формально-граматичній, як і семантико-синтаксичній структурі розрізнавальну функцію виконують інші засоби (форми зв'язку та відношень між словами).

Комунікативна структура речень-висловлень типу ЇХ БУЛО СІМ. Однаковий інтонаційно-позиційний порядок слів, що виражені однаковими частинами мови (у нашому випадку: генітивний субстантив + дієслово + числівник), слу-

гує показником того самого комунікативного типу (чи варіанта) речення. Актуальне членування речень такого типу пов'язане з конситуацією, коли у комунікантів виникає потреба з'ясувати чи вказати кількість (кількісний вияв) певних предметів, що можна змоделювати через часткове диктальне питання з узагальнено-вказівним (займенниковим) числівником *скільки*: **Скільки** / *було предметів (осіб)*? (використовуємо форму минулого часу дієслова як найбільш репрезентативну в мовленні). Морфологічна формула 'генітивний субстантив + дієслово + числівник' комунікативно "оживає" у моделі-відповіді: *Предметів було / стільки-то* (тема / рема, або Т / Р). Таким чином, найвагомим у смисловому (інформативному, комунікативному) плані компонентом – ремою – є слово з кількісною семантикою, яке в комунікативній структурі закономірно для нейтрального висловлення (тобто висловлення з об'єктивним, стабілізованим порядком компонентів: Т + Р) займає кінцеву позицію акцентоносія висловлення. Рематична функція числівника може підкріплюватися частками чи прислівниками з підсилювальною семантикою, завдяки чому інтонаційний контур висловлення закінчується емпазою: [*Потім вона висипала з каструлі залишки каші в тарілку*] – *їх лишилося тільки дві!* (А. Костецький). [*Але після колоніального освоєння португальцями, французами й голландцями цих вод і земель*] *їх лишилося зовсім мало* (Л. Тендюк). [*Адаміс міг би повторити всі ті слова, бо*] *їх було зовсім не багато* (І. Білик). [*...Іван із Степаном теж прорвалися*], *їх зосталося тільки двоє,..* (Р. Іваничук). [*Не тому, що в мене коротка пам'ять, а тому, що*] *їх справді неймовірно багато...* (Ю. Андрухович). [*Взагалі, я тобі щиро скажу:*] *надій дуже мало* (В. Винниченко).

Прекозитивний тематичний компонент є комплексним, а оскільки дієслово і генітивний субстантив не вступають між собою у граматичний зв'язок, тобто не утворюють граматичної групи, вони розбиваються на дві теми (ідеться про кількоступеневе актуальне членування): *Предметів / було* // *стільки-то* = Т₁ / Т₂ // Р.

За інверсії, коли кількісний рематичний компонент (фразовий акцентоносії) переміщається з кінця речення вліво (пре- чи інтерпозиція щодо тематичних імені та дієслова), формується експресивний варіант висловлення: [*Треба тільки не прогавити*], бо вже **небагато** їх лишилося (М. Руденко); – *Ну, а як їх багато* буде, [а ви один?] (В. Винниченко); *В церкві людей чимало* було (А. Тесленко); *Боргів багато* було? (В. Шкляр); – *Тепер вас троє* залишилося на шхуні (М. Трублаїні). Зрозуміло, що інверсовані варіанти і нейтральний варіант, що є базою для інверсованих, характеризуються тією самою комунікативною структурою: $P // T_1 / T_2$ або $T_1 / P / T_2$ і $T_2 / P / T_1 \leftarrow T_1 / T_2 // P$ (пор.: **небагато** їх лишилося (їх **небагато** лишилося, лишилося **небагато** їх) \leftarrow їх лишилося **небагато**).

Як бачимо з прикладів, обидва компоненти комплексної теми інформативно передбачувані, тобто за усталеним у комунікативному синтаксисі розумінням належать до *даного* (згаданого в попередньому тексті чи зрозумілого із ситуації).

Генітивну форму суб'єкта, окрім власне іменників, заповнюють особові займенники, найчастіше – займенник 3-ої особи множини *вони* (їх). Спеціалізація особових займенників на функції теми-даного пов'язана з їхньою анафоричністю: позначаючи особи (предмети), відомі зазвичай із попереднього висловлення, особові займенники тим самим указують на свою порівняно з іншими компонентами інформативно меншу вагу (див. про це: [Ковтунова : 86–87]).

Тематична функція дієслівних компонентів підтверджується здатністю їх імплікуватися, завдяки чому може утворюватися еліптичний варіант речення (ідеться про еліптичний тип неповних речень, у яких пропущений член речення встановлюється в межах самого речення: за власним його змістом і будовою): *Їх багато* (М. Трублаїні); [*До Марфини йди*], у неї *мишей багато* (В. Шкляр); [*Взагалі, я тобі щиро скажу:*] *надій дуже мало* (В. Винниченко); *Грошей мало* (В. Підмогильний); – *Отже, їх усе таки троє* (В. Шкляр); *Їх двоє* (С. Жадан); *А їх мільйони, тисячі мільйонів!* (В. Винниченко); пор. в експресивному варіанті: ...*скрізь багато*

цього другого сонця (М. Трублаїні); [Цікаво, чи] в цій річці **багато** риби? (В. Шкляр).

Отже, комунікативна організація речення-висловлення типу *ЇХ БУЛО СІМ* тісно пов'язана з інформативною семантикою її складників (рема – нове, комплексна тема – дане) і може виявлятися в нейтральних (а) та експресивних (б) варіантах, на що кожного разу вказують інтонаційно-позиційні засоби: а) *Їх було сім. Було їх сім*; б) *Сім їх було. Їх сім було. Було сім їх*.

За іншої позиційної конфігурації '**дієслово + числівниково-іменникова сполука**' з кінцевим акцентоносієм-субстантивом (другий тип порівнюваних вище прикладів) актуальне членування речення докорінно відрізняється від попереднього. Така інтонаційно-позиційна структура відображає ситуацію, яку можна окреслити за допомогою повного диктального питання: *Що відбувається? (У чому річ?)*, що вказує на контекстуальну незалежність *їх*. Усі три складники структури – дієслово, числівник, іменник – цілісно виражають факт наявності певної кількості певних предметів. Позначаючи нову інформацію (нове), ця конструкція утворює комплексну рему, яка може функціонувати як нечленоване висловлення (*Лишилося мало людéй. Залишилося вісім хвилін*) чи – у висловленні членованому з темою-детермінантом із суб'єктним чи обставинним значенням (більш поширені випадки): *У мене / [ε] вісім коней. Скоро в неї / стане сім вихідних на тиждень. У нашому відділі / налічується сорок чоловік* (також інверсований варіант: *Але ж трійко дітей було / у Оверка Дахновця*).

На відміну від висловлення *ЇХ БУЛО СІМ*, у висловленнях із комплексною ремою в позиції субстантивного компонента як виразника нового не може функціонувати особовий займенник. Слід зазначити, що при позиційній подібності структур (однаковому порядку слів) основним маркером актуального членування слугує інтонація, порівняймо, наприклад: *Було сім їх. Було сім дітей* (Т // Р / Т) – та – *Було сім дітéй* (Т₀ / Р).

Обидві структури співвідносяться як члени однієї комунікативної парадигми речення (у нашому випадку – речення з кількісним предикатом). Нечленоване висловлення, характе-

ризуючись контекстуальною незалежністю, є базовим для членованого, утвореного внаслідок розриву цілісності числівниково-іменникової сполуки і переміщення залежного імені в дисконтактну позицію перед дієсловом: *Було сім дітей* → *Дітей (їх) було сім*. У лінгвістиці перетворення певного фрагмента нечленованого (тетичного) висловлення в тему відоме під назвою “стратегії висунення теми” (див.: [Тестелец : 448]). Таким способом мовні засоби актуалізуються (приспосовуються) до вимог конкретної мовленнєвої ситуації. Частинове диктальне питання *Скільки було предметів?*, віднесенне до тематизованого предмета-даного (“висунутої” теми), підтверджує контекстуальну залежність висловлень типу *ІХ БУЛО СІМ*.

Важливим залишається питання про семантичну специфіку дієслів як комунікативних компонентів. У реченнях-висловленнях з інформаційною домінантою кількості предметів (квантитативний компонент є власне ремою чи входить до комплексної реми) переважають дієслова, найбільш пристосовані для позначення множинного вияву предметів: від власне буттєвого *було* та із семантикою становлення кількісного вияву предметів *стало, лишилося, виявилось* до дієслів із семантикою зчислюваності предметів *нараховалося, зібралось, накопичилося* і под. Через узагальнений характер семантики їх прийнято відносити до так званих неповнозначних слів (зокрема зв’язок і напівзв’язок). Однак саме абстрактне значення вказує на незначне інформативне навантаження цих дієслів, що дозволяє їм або утворювати з кількісною сполукою тісну семантичну єдність (у нечленованих структурах: *Було сім дітей*), або входити до комплексної теми (у членованих структурах: *Дітей (їх) було // сім*).

Незначного інформативного навантаження можуть набувати й дієслова з конкретною семантикою (так звані повнозначні дієслова). Так, у реченнях-висловленнях із квантитативними предикатами досить поширеними є дієслова з локативною семантикою статичного (*сидіти, лежати, стояти* і под.) і динамічного (*приїхати, іти, летіти* і под.) типу. У контекстуально залежних висловленнях локативні дієслова виконують функцію теми-

даного: У машині їх **сиділо семеро** (С. Жадан). [– Він узяв з призьби ще один пузатий глечик] (там їх **стояло** кілька...) (В. Нестайко). Їх **прийшло** дванадцять [– людей із підземелля,..] (Р. Іванчук). До хати їх **зайшло троє**... (В. Шкляр). – Їх **тоді підійшло** двоє, [– сказав я] (В. Шкляр); **Наших** приїхало **четверо**... (В. Шкляр). У контекстуально незалежних висловленнях локативні дієслова входять до нечленованої комплексної реми, займаючи ініціальну позицію перед числівниково-іменниковою сполукою, з якою вступають у тісний семантичний зв'язок: ...біля виходу / **стояло троє невідомих**... (В. Шкляр); **Трохи далі / сиділи** три кобіти (І. Роздобудько); ...там при одному з довгих столів / **сиділо** півтора десятка циган з гітарами (Ю. Андрухович); ...в дуслі / **лежало четверо** білих яєць (О. Донченко); З-під напинала / **вискочило четверо** запізнілих, але дуже суворих “начальників” (В. Шкляр). **Незабаром / до брами // гусаком потяглося четверо** козаків із в'язками ручних гранат... (В. Шкляр). Локативні синтаксеми, хоч і валентно передбачувані локативними дієсловами-предикатами (отже, з погляду семантико-синтаксичного членування належать до прислівних компонентів) у комунікативній структурі як тема-дане набувають властивостей детермінантного компонента.

Окремий тип висловлення становлять речення, які побудовані за схемою ‘**числівниково-іменникова сполука + дієслово (дієслівна сполука)**’, наприклад: **Двоє дітей сиділо** під стіною... (М. Вінграновський); **Десятеро хлопців помчали** вгору (І. Роздобудько); **Десять козаків кинулося** подати Ганжі горілки... (А. Кашенко); **Вісім душ помістилося** в затемненому салоні машини, **ще четверо** – у багажнику. (В. Шкляр); **Двоє хлопців принесли** з гастроному порожні пляшки з-під пива... (І. Роздобудько). Такі висловлення в контекстуально незалежному вияві членуються на комплексну тему (числівниково-іменникова сполука) та рему (дієслово, дієслівна сполука). Комплексна тема повідомляє про певну кількість предметів (числівник позначає нове щодо предмета, який може бути і даним, і новим), а рема – про те, що з цією кількістю предметів відбувається (нове). Дієслівний компо-

нент комплексної реми має тісніший семантичний зв'язок із залежним від нього компонентом (локативним, об'єктним тощо). Дієслова переважають із конкретною семантикою (повнозначні). Проте “повнозначна” функція властива й абстрактним дієсловом, пор.: *Двоє дітей сиділо під стіною – Двоє дітей було / лишилося під стіною; Вісім душ помістилося в салоні машини – Вісім душ було / зібралося в салоні машини.*

Так само “повнозначні” дієслова можуть виконувати комунікативні функції, які характерні для “неповнозначних”: ...*на Приморському бульварі людей гуляло мало* (М. Трублаїні). [*...журналісти стають жертвами безкомпромісної боротьби*], *лише цього року їх загинуло двоє...* (В. Шкляр). – *Кажете, дядьку, лисів розвелось багато?* (В. Шкляр). *Шестеро нас врятувалося* (Ю. Сорока). *У цьому селищі живе багато греків...* (В. Шкляр).

Співвіднесеність лексичної семантики слів з їх комунікативними функціями виявляється в тому, що вживання різних за семантикою (як би її не характеризували – повнозначною чи неповнозначною, абстрактною чи конкретною) слів “диктується” конкретним комунікативним завданням.

Формально-граматична структура речень-висловлень типу *ЇХ БУЛО СІМ*. Описова граматики формально-граматичну роль предиката кількості у структурах типу *ЇХ БУЛО СІМ* визначає, спираючись на типові для членів речення позиції: лівобічну (тобто типову для підмета) позицію суб'єктної синтаксеми та типову постпозицію присудка, із яким співвідносять числівниковий предикат. Критерій лівобічної позиції підмета навіть “переважив” нетипову форму (родового відмінка) його вираження. Водночас, зважаючи на специфіку числівника як предиката кількості, що виявляється в його синтаксичних зв'язках з іменниками, указують на функцію, яка в граматичній системі сучасної української мови закріпилася за числівниками, а саме – елемента складеного підмета (див. наприклад, аналіз речень *Два хлопці сміялися; Багато дівчаток співали пісню*: [Вихованець : 257–258]). Отже, дослідники розподілили формально-граматичні функції кількісного предиката між присудком та підме-

том: у першому випадку – у семантично елементарній конструкції з дієслівною “зв’язкою”, у другому випадку – в семантично неелементарній конструкції із “повнозначним” дієслівним присудком (первинним предикатом ускладненої структури)². У такий спосіб позиційний критерій (засіб комунікативного членування) поєднали із критерієм семантичним (засіб синтаксемного членування).

Звернімося до формальних принципів структурування речення, за якими слід враховувати зв’язки між словами, що, власне, вибудовують речення як структуровану мовну одиницю. Називний відмінок числівника є незалежною формою, яка вказує на абсолютний формальний початок речення. Родовий відмінок субстантива залежить від опорного числівника, поєднуючись із ним способом керування. Саме в цілісній числівниково-іменниковій сполуці виявляється квантитативна (називання кількості предметів) функція. На рівні формально-граматичному кількісна сполука виконує роль підмета (у сполученні з іменниками “числівник дублює синтаксичні функції іменника” [Алексієнко : 473], пор.: *Там були діти* – *Там було сім дітей / сім їх*). Дієслівний компонент вступає у зв’язок із числівниково-іменниковою цілісністю, на що вказує його форма: множинна або однинна 3-ої особи чи середнього роду (*Сім дітей / їх + були / сиділи / співали; Було / сиділо / співало + сім дітей*). Ідеться про специфічний вияв зв’язку узгодження – невласне граматичного: смислового – за множинної форми дієслова (узгоджуване слово своєю формою відображає реальну множинність предметів); умовно-граматичного, коли дієслово має однинну форму (усталений у мові спосіб пристосування залежного ознакового слова до опорного компонента у функції предмета, що не має значення роду чи особи). Причому помічено закономірності

² К. Городенська, указуючи на здатність числівників “виступати в позиції присудка двоскладного речення та в ролі компонента складеного підмета семантично ускладненого простого речення”, наводить, зокрема, приклади: *Грибів було багато; Людей – тисячі* та *Багато грибів було в лісі; Тисячі людей вийшли на вулиці столиці* [Городенська : 215].

у вживанні тієї чи тієї форми залежно від розташування дієслова стосовно числівниково-іменникової сполуки: форма однини дієслова зазвичай передує кількісній сполуці (*На стінах висіло багато гравюр* (В. Винниченко)), форма множини більше вживана після підмета (*Так багато вчителів вчили нас ходити в ногу,..* (І. Драч)) [Культура : 105]. Обидві форми є спеціалізованим показником відношень між присудком та специфічно вираженим підметом (див.: [Арібжанова]). Отже, формально-граматична структура речень-висловлень типу *ЇХ БУЛО СІМ* включає складений підмет, виражений специфічно – цілісним кількісним словосполученням, і простий дієслівний присудок, який поєднується з підметом умовно-граматичним узгодженням (структурна схема: *Сім їх + було*).

При розриві числівниково-іменникової сполуки, пов'язаної зі зміною порядку слів у реченні (*Їх було сім, Дітей співало трійко*), зв'язок між залежним іменником і опорним числівником, який скріплює компоненти складеного підмета, не втрачається: усього-на-всього змінюється комунікативна, а не формально-граматична структура речення; родовий субстантив переноситься не в позицію підмета, а в початкову позицію теми-даного. У зв'язку з цим сумнівним видається існування в реченні *ЇХ БУЛО СІМ* складеного числівникового присудка, бо довелося б визнати підпорядкованість форми називного відмінка числівника дієслову. Тут дієслова типу *бути* не є зв'язками, оскільки не зв'язують субстантив з числівником, останні вступають у зв'язок між собою безпосередньо.

Таким чином, речення-висловлення з кількісним предикатом типу *ЇХ БУЛО СІМ* є одним із варіантів їхньої реалізації в мовленні. Інтонаційно-позиційні засоби вказують на такі типологічні характеристики їх як комунікативної структури: членованість (із рематичним квантитативним компонентом), контекстуальна залежність (тематичний складник є даним). Формально-граматичні засоби (синтаксичні зв'язки) відображають відношення між компонентами цілісної кількісної (числівниково-іменникової) структури (керування), яка слугує для вираження підмета, та між кількісною сполукою-підметом і дієсловом-

присудком (умовно-граматичне узгодження): *СИМ ЇХ + БУЛО*. Висловлення типу *ЇХ БУЛО СИМ* є членом комунікативної парадигми речення з базовою структурою нечленованого типу з позиційним порядком ‘дієслово + числівниково-субстантивна сполука’ (субстантив – власне іменник), який відображає типове (симетричне) співвідношення комунікативного і формально-граматичного рівня членування речення: двоскладне речення з присудково-підметовою позиційною структурою (на зразок *БУЛО + СИМ ДІТЕЙ*). Контекстуальна залежність висловлень типу *ЇХ БУЛО СИМ*, пов’язана із розривом компонентів кількісної сполуки і переміщенням субстантива в ініціальну позицію, засвідчує несиметричність у співвідношенні комунікативної, формально-граматичної і семантико-синтаксичної структур.

ЛІТЕРАТУРА

Алексієнко Л. Числівник // Морфологія сучасної української мови / Л. Алексієнко, О. Зубань, І. Козленко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2014. – С. 470–489.

Арібжанова І. Класифікаційні параметри невластне граматичного узгодження / І. Арібжанова // Наукові записки НаУКМА. Мовознавство. – 2018. – Т. 1. – С. 27–34.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. 368 с.

Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Синтаксис української мови : хрестоматія : у 2 ч. / упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С Шевель. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2019, ч. 1. – С. 212–218.

Єрмоленко С. Я. Культура української мови / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. 302 с.

Ковтунова І. І. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Едиториал УРСС, 2002. 240 с.

Лукаш Н. М. Лексична і граматична реалізація предикатів кількості в українській мові / автореф. ... канд. філол. наук / Н. М. Лукаш. – Х., 2014. 20 с.

Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

Мельничук О. С. Синтагматичне членування речень / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис ; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 431–509.

Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис / Я. Г. Тестелец. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. 800 с.

REFERENCES

Aleksiyenko L. (2014). Numeral. *Morphology of the modern Ukrainian language*. Kyiv: “Kyiv University”, pp. 470–489 (in Ukrainian).

Aribzhanova I. (2018). Classification parameters of improper grammatical agreement. *Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo*, vol. 1, pp. 27–34 (in Ukrainian).

Vykhovanets I.R. (1993). Grammar of the Ukrainian language. Syntax. Kyiv: Lybid, 368 p. (in Ukrainian).

Horodenska K. H. (2019). Semantic and morphological potential of quantity predicates. *Syntaksys ukrainskoi movy: khrestomatiia* (eds. A. Moisiienko, V. Chumak, S. Shevel), vol. 1. Kyiv: “Kyivskiyi universytet”, pp. 212–218 (in Ukrainian).

Yermolenko S. Ya., Dziubyshyna-Melnyk N. Ya., Lenets K. V. (1990). Culture of the Ukrainian language. Kyiv: Lybid, 1990, 302 p. (in Ukrainian).

Kovtunova I. I. (2002). Modern Russian language. Word order and actual sentence division. Moscow: Editorial URSS, 240 p. (in Russian).

Lukash N. M. (2014). Lexical and grammatical realization of quantity predicates in the Ukrainian language. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv, 20 p. (in Ukrainian).

Mezhov O. G. (2012). Typology of minimal semantic-syntactic units. *Luczk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrayinky*, 464 p. (in Ukrainian).

Melnychuk O. S. (1972). Syntagmatic division of sentences. *Modern Ukrainian literary language. Syntax*. Kyiv: Nauk. dumka, pp. 431–509 (in Ukrainian).

Testelelets Ya. G. (2001). Introduction to General Syntax. Moscow: Rossiysk. gos. гуманит. un-t, 800 p. (in Russian).

Iryna Aribzhanova, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Communicative and formal-grammatical structure of sentences-utterances with quantity predicates

*The article characterizes the communicative and formal-grammatical structure of sentences with quantity predicates of the type **ЇХ БУЛО СИМ**. Ukrainian linguists divide such sentences into genitive subject and numeral predicate, taking into account the semantic and positional criteria (left-handed subject, quantitative predicate).*

The author of the study differentiates aspects of sentence organization by criteria: intonation-positional means (communicative aspect), syntactic connections (formal-grammatical aspect).

Communicative analysis shows that such sentences are one of the options of sentence implementation in speech. In the communicative paradigm of a sentence they relate to an articulated and contextually dependent type of utterance (complex theme – genitive noun and verb – denote given, rheme – numeral – denotes new). Numerous examples of sentences with the same morphological set of words (independent numeral, dependent noun, verb) show the relations between members of the communicative paradigm of the sentence; the question of specificity of semantics of noun and verb components is considered.

Formal-grammatical analysis reflects the structure of a two-member sentence that combines a complex subject (an integral connection of the main nominative-numeral and the dependent genitive-noun) and a simple verb predicate (conditional-grammatical agreement with the subject).

The communicative structure of the sentence is derived, because it was formed as a result of rupture of the complex subject and transfer of the genitive noun to the initial position of the sentence-utterance.

Conclusions about the asymmetric nature of relations between different levels of articulation of this type of sentence-utterance were made.

Key words: *quantity predicates, communicative sentence structure, formal-grammatical sentence structure.*

Стаття надійшла до редколегії 15.03.20

УДК 811.161.2

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).91-108](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).91-108)

Анна Грабова, студентка Інституту філології
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-1703-507X>

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСКУРСИВНОГО МАРКЕРА МІЖ ІНШИМ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Проаналізовано різні підходи до визначення поняття “дискурсивний маркер”, з’ясовано його статус у системі мовних одиниць. Розглянуто найбільш відомі класифікації дискурсивних одиниць у сучасній лінгвістиці. Визначено основні ознаки дискурсивного маркера МІЖ ІНШИМ, проаналізовано специфіку його вживання в корпусі художніх текстів української літератури ХІХ–ХХІ ст.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний маркер, ознаки дискурсивних маркерів, корпус художніх текстів.

У сучасній лінгвістиці спостерігається посилена увага науковців до вивчення актуальних питань дискурсу. Важливим кроком у таких студіях є не лише дослідження власне дискурсу, його типів, структури, системної організації, а й визначення й докладна характеристика компонентів, які забезпечують зв’язність різних видів дискурсу. Такими одиницями є дискурсивні маркери, які вчені розглядають за різними підходами та принципами, чим пояснюється різноманіття термінів на позначення цих одиниць.

У традиційній лінгвістиці до таких одиниць належать службові слова, вигуки, модальні та вставні слова [Виноградов : 552–565]. Чимало вчених досліджують дискурсивні слова з огляду на їхні синтаксичні особливості, беручи до уваги синтаксичну функцію й позицію в реченні (Л. Булаховський, О. Філімонов, А. Прияткіна, П. Тюрін, Є. Откідич). Функціонально-семантичного принципу у трактуванні дискурсивних одиниць дотримуються В. Виноградов, Л. Кадомцева, Н. Шведова, К. Симонова, В. Чолкан, А. Баранов, В. Плунгян, К. Ра-

хіліна, К. Кисельова й ін. Акцентування на прагматичних характеристиках дискурсивних одиниць знаходимо у працях Б. Фрейзера, Д. Шифрін, С. Засекіна та ін. [Fraser 1996; Fraser 1999; Schiffrin; Засекін].

У сучасній лінгвістиці термінологія на позначення цих одиниць ще не усталена, їх часто називають модальними частками [Баранов, Кобозева], модальними словами [Виноградов], дискурсивними словами [Бацевич; Баранов, Плунгян, Рахилина; Ілік 2013; Киселёва, Пайар], скріпами та скріпамі-фразами [Откидыч; Прияткина], дискурсивними маркерами [Fraser 1999; Schiffrin; Массалина, Новодранова; Засекін], прагматичними маркерами [Fraser 1996], дискурсивними одиницями [Богданова] тощо.

Мета статті – виявити й описати специфіку вживання дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ* у корпусі художніх текстів української літератури XIX–XXI ст.³, зокрема – окреслити основні його комунікативно-сміслові функції в дискурсі. Для реалізації мети передбачаємо вирішення таких **завдань**, як: проаналізувати різні підходи до визначення поняття “дискурсивний маркер”, з’ясувати його статус у системі мовних одиниць; розглянути найбільш відомі класифікації дискурсивних одиниць у сучасній лінгвістиці; схарактеризувати комунікативно-прагматичні ознаки модифікацій дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ*.

Дискурсивні маркери – це одиниці, які, з одного боку, забезпечують зв’язність тексту а, із другого – відображають процес взаємодії мовця і слухача, позицію мовця, те, як мовець інтер-

³ Вибірку текстових ілюстрацій здійснено на базі корпусу художніх текстів XIX–XXI ст. (30 авторів) – з урахуванням хронологічних зрізів функціонування української літературної мови: мови художніх творів нової української літератури (XIX ст.), мови художніх творів новітньої української літератури (XX ст., до 90-х рр.), мови художніх творів сучасної української літератури (від 90-х рр. XX ст. – XXI ст.). Використано Корпус української мови, створений лабораторією комп’ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (див.: URL : <http://www.mova.info/corpus.aspx>).

претує факти, про які він повідомляє, як оцінює їхню важливість, правдоподібність або ймовірність. Ці одиниці керують процесом спілкування: вони виражають істинні й етичні оцінки, пресупозиції, думки, співвідносять, зіставляють і протиставляють різні твердження мовця чи спілкування мовців один із одним [Баранов, Плунгян, Рахілина : 7].

Ф. Бацевич визначає дискурсивні слова як елементи дискурсу, що формують його структуру. До дискурсивних слів учений відносить сполучники, частки, прийменники, прислівники, деякі класи займенників, вигуки, вставні та модальні слова [Бацевич : 10–11]. На переконання Ю. Невської, дискурсивні одиниці – це такі слова або висловлення, які належать до дискурсу чи його частини, а не до окремого члена висловлення і спрямовані на його організацію й авторизацію [Невська : 154]. Вони не лише формують структуру дискурсу, забезпечують логічне й послідовне викладення матеріалу, а й дають можливість виявити та зрозуміти авторську позицію, функціонують як компоненти, які формують мовну особистість і дозволяють досягнути авторське світовідчуття, оскільки мовець вживає їх інтуїтивно.

Дискурсивні одиниці функціонують як вагомні компоненти різних дискурсів усіх функціональних стилів мовлення. Їх кваліфікують як метамовні та категорійні компоненти дискурсу [Бацевич : 10]. Оскільки єдність і зв'язність дискурсу – одна з найважливіших його характеристик, дискурсивні одиниці забезпечують його граматичну та смислову цілісність і водночас підтримують смислову організацію тексту як єдиного цілого.

К. Кисельова переконана, що дискурсивні одиниці, з одного боку, забезпечують зв'язаність висловлювання, а з другого – відображають процес взаємодії суб'єктів мовлення – мовця і слухача, а також позицію мовця [Киселева : 9]. Саме тому ґрунтовний аналіз значень дискурсивних одиниць потребує значно ширшого контексту, ніж для інших одиниць, наприклад, синтаксичних [Баранов, Плунгян, Рахілина : 8].

Загалом є декілька спроб функційно-семантичної класифікації дискурсивних одиниць. Так, у праці Д. Шифрін “Дискурсивні маркери” (“Discourse markers”) зосереджено увагу на

тому, що ці одиниці сприяють зв'язності дискурсу і формують зв'язок між окремими відрізками мовлення. Д. Шифрін виокремила кілька типів дискурсивних маркерів: єднальні (*and, but*), окличні (*oh*), прислівникові (*now, then*) і лексичні фрази (*you know, I mean*). Визначено також ознаки, за якими можна їх ідентифікувати: синтаксична віддаленість від структури речення, тобто при вилученні цих маркерів із речення його структура залишиться незмінною; початкова позиція в реченні; особливий просодичний контур; функціонування в різних планах дискурсу [Schiffrin : 57].

У праці “Прагматичні маркери” Б. Фрейзер приділяє увагу значенню цілого речення і тому як певний тип маркерів пов'язує смисл одного речення з іншим. На відміну від Д. Шифрін, Б. Фрейзер зауважує, що дискурсивні маркери поєднують не лише суміжні речення, вони можуть пов'язувати цілі комунікативні ситуації, великі контексти, тобто поєднувати повідомлення на глобальному рівні. Учений розрізняє базові маркери, які вказують на характер основного, базового повідомлення; маркери-коментарі, які коментують базове повідомлення; паралельні маркери, які доповнюють зміст висловленого, і дискурсивні маркери [Fraser 1996 : 168–169]. Дискурсивні маркери, на його думку, є одним із видів прагматичних маркерів, основна функція яких – показати, як базове повідомлення пов'язане з контекстом [Fraser 1996 : 186].

Досить вагомою для мовознавчих досліджень є функційна класифікація, основа якої – теорія французького лінгвіста А. Кюльолі. Значення дискурсивних одиниць постає як комплекс операцій (процедур) над планом змісту висловлення (тексту, дискурсу) [Баранов, Плунгян, Рахилина : 10–11]. Прихильники цього підходу наголошують на єдності значення і форми, тобто одній формі завжди відповідає одне значення, а точніше – операція (процедура) із певного загального набору, відповідно будь-яка мовна форма є реалізацією певної операції. Дослідники виокремили п'ять семантичних груп, які пов'язані з ідеєю “неповноти”, “реальності”, “узагальнення”, “повноти”, “мінімізації” [Баранов, Плунгян, Рахилина].

Українська дослідниця О. Ілик розрізняє декілька класів дискурсивних одиниць, які: 1) характеризують ставлення мовця до істинності, а також його впевненість або невпевненість; 2) виражають композиційно-змістову організацію тексту (дискурсивні одиниці узагальнення, результату, висновку тощо), а також указують на послідовність, перерахування, важливість тексту; 3) деталізують, поєднують або уточнюють повідомлювану інформацію; 4) виражають емоційну оцінку (позитивну чи негативну); 5) характеризують висловлення з погляду суб'єкта оцінки; 6) мають протиставну семантику [Ілик 2014 : 78–79].

Доволі складною й неоднозначною є проблема визначення меж між значенням дискурсивних маркерів і значенням контексту, адже, як зазначають Л. Кисельова та Д. Пайар, дискурсивні маркери можуть дублювати семантику всього контексту або окремих його фрагментів [Киселёва, Пайар : 15].

Однією з основних характеристик дискурсивних маркерів є їхня граматична неоднорідність. Дискурсивні маркери охоплюють одиниці, які у традиційній класифікації є різними частинами мови (прислівники, модальні слова, вставні слова, частки, вигуки). Тому належність того чи іншого слова до розряду дискурсивних передусім виявляється на основі функціональних критеріїв, тобто залежить від конкретного контексту вживання [Киселёва, Пайар : 13–36].

Розглянемо докладніше специфіку функціонування дискурсивних маркерів у текстах художнього стилю XIX–XXI ст., зокрема, на прикладі дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ*.

У лінгвістичній традиції словосполучення *МІЖ ІНШИМ* не має однозначного потрактування. Так, у академічному Словнику української мови в 11-ти томах це словосполучення має статус еквівалента слова, що може набувати прислівникового (у знач. присл.) або модального значення (у знач. вставн. сл.)⁴. Перше реалізується лише в придієслівній позиції, тобто є обставиною, а тому не є об'єктом нашого дослідження. Натомість у другому

⁴ Див.: Словник української мови : у 11 т. К. : Наук. думка, 1973. Т. 4. – С. 43.

значенні словосполучення функціонує на рівні дискурсу й реалізує своє значення в контексті.

Корпус художніх текстів дав можливість виявити, що ця дискурсивна одиниця є менш уживаною письменниками в XIX ст., натомість цей маркер часто використовується в художніх текстах XX–XXI ст.

До визначальних ознак цього дискурсивного маркера належать такі:

1. Фонетико-графічна варіативність, зумовлена літературною традицією написання слів у XIX ст. і правописними нормами XX–XXI ст. (*між иньшим* – О. Кобилянська, *між иншим* – В. Винниченко).

2. Структурно-граматична сталість. Дискурсивні одиниці характеризуються єдністю значення і форми. Зокрема, аналізоване словосполучення набуває здатності виступати дискурсивним маркером із відповідним значенням у незмінній, усталеній формі вираження: імовірно, що сполука *МІЖ ІНШИМ* сформувалася поєднанням опорного прийменника та залежної форми середнього роду орудного відмінка однини субстантивованого означального займенника *ІНШЕ*.

3. Здатність забезпечувати зв'язність тексту. Як дискурсивний маркер *МІЖ ІНШИМ* поєднує не члени речення, а суміжні речення й навіть комунікативні ситуації.

4. У тексті виконує комунікативно-прагматичну функцію. Дискурсивні маркери використовуються в переходах від однієї теми до іншої, сигналізують про введення нової інформації, опосередковано виражають судження, емоції, згоду, незгоду тощо. Це сприяє засвоєнню повідомлюваного адресатом. Проаналізувавши використання дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ* у творах українських письменників, зауважимо, що він уживається для приєднання додаткової інформації, яка має такі модифікації:

- доповнення до щойно висловленого або у зв'язку з ним;
- побіжне зауваження;
- додаткова інформація, на якій автор або мовець акцентує увагу (акцентування);
- оцінний коментар до основної інформації.

Доповнення до щойно висловленого або у зв'язку з ним. Одним із найбільш поширених і контекстуально зумовлених варіантів уживання дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ* є приєднання додаткової інформації, а саме доповнення до щойно висловленого або у зв'язку з ним. Інформація, подана після дискурсивного маркера, доповнює, уточнює чи конкретизує думку, яка висловлена в попередньому контексті: *Він думав зовсім не про те, на що чекав офіцер, він думав про різне. В голові присм-но шуміло від чистого, п'яного повітря. І, між іншим, у голову лізла згадка про будівничого харківської тюрми ОГПУ, який (будівничий) сидів разом із ним, Максимом, в одній камері – в тій же таки, ним самим збудованій тюрмі – і рвав на собі волосся (Іван Багряний. “Людина біжить над прірвою”).*

Дискурсивний маркер часто може займати початкову позицію в реченні, у якому подано додаткову інформацію до попереднього контексту: *– Я й так довго чекаю, а треба бути дома, – тихо відказала Марія. Вона замовкла, думаючи про своє. Треба бути “вдома”. Де?.. Одразу перед нею з'явилося обличчя Саші... Між іншим, він уже, певне, повернувся з лекцій і чекає, може, вона зайде до нього сьогодні увечері – а може, чекає на неї в її пансіоні, тут же в цьому домі (О. Іваненко. “Марія”); – Завжди ти іронізуєш, – сказав я. – Просто він любить сходити на Говєрлу, з людьми, зі своїм народом. – Між іншим, Бог звелів народові сидіти під горою, поки Мойсей принесе їм скрижалі. Бо понатоптують і насмітять, – зауважила вона (Л. Костенко. “Записки українського самашедшого”).*

Іноді фрагмент, який приєднується за допомогою дискурсивного маркера, великий за обсягом, і в ньому розкривається ціла тема, яка за обсягом значно ширша, ніж повідомлення, яке містить лівий контекст:

А в “Секторі Б” – там уже люди, які діють під своїми іменами, але згадують лише те, що бачили в попередньому житті. – А між іншим, я пригадую цікавий випадок, – сказав генерал. – Це було десь на початку 60-х. Отримуємо листа з психіатричної лікарні: так і так, мовляв, я, лейтенант НКВД Калесніченко Васілій... у грудні 1939-го внаслідок травми втратив пам'ять і

опинився в лікарні для божевільних на Кульпаркові під прізвисьцем Ілька Дубневича. Згодом пам'ять до мене повернулася, я згадав, хто я, але мені не вірять. Ну, ми перевірили – справді був такий Калесніченко Васілій, який пропав безвісти в грудні 1939-го. Вважалося, що його закатрупили підпільники. Приїхали ми до цього хворого, допитали... Назвав нам усіх своїх тодішніх начальників, товаришів по службі, описав розташування кабінетів у московському наркоматі. Одне слово, усе зійшлося (Ю. Винничук. "Танго смерті");

У таких випадках важко зорієнтуватися відразу. Якщо не маєш досвіду саме відповідей на запитання такого татунку, то все твоє життя, переповнене неймовірними перипетіями, може перетворитися на найнудніше інтерв'ю у світі (скажімо, роздуми про те, чому є таке поняття, як широка душа, але нема жодної згадки про вузьку душу. І що можна собі уявляти, говорячи, що це, наприклад, була жінка з досить вузькою душею). **Між іншим**, колись я був неприємно вражений таким інтерв'ю з музикантом, який мені дуже подобався. Розповідаючи про найекстремальніші випадки у своєму житті, він чомусь наголошував на ночі, коли його випадково закрили в зоопарку, і перелітанні з балкона на балкон на другому поверсі готелю у Монте-Карло. І це при тім, що закрили його не в клітці, він спокійно переспав ніч на лавці в зоопарку. Просто моторошно вили гієни і леви. І це при тім, що на других поверхах усіх готелів Монте-Карло перила балконів зроблені з каменю завширшки біля тридцяти сантиметрів. Але нехай буде, що це було йому найекстремальнішим. Це ж його життя (Т. Прохасько. "Порт Франківськ").

Побіжне зауваження. Дискурсивний маркер приєднує також інформацію, яка прямо не пов'язана з комунікативним змістом висловлювання, у межах якого реалізується. Частина, яка приєднується, досить часто не мотивована безпосередньо контекстом, а будується на вільній асоціації: *Інших шансів у неї не було заявити про себе, крім як встрянути у чужу війну?! Колись Александр Македонський теж, між іншим, там воював. Але ж не лише кров і попіл – цілу цивілізацію після себе залишив, еллінізм.*

Зруйнував Тір, спалив, перекатрупив, але ж і заснував Александрію. Морський порт. Центр культури й науки, а згодом і столицю Птолемеїв. І зараз стоїть (Л. Костенко. “Записки українського самашедшого”);

*Новітня гарнітура з манюніх навушників та мікроскопічного мікрофончика, пришиленого за комір блузки, вивільняла руки. Скидалося, що Зінька розмовляє сама до себе. – Буде за дві години. Просила переказати: в разі невиконання ваших зобов’язань, за які, **між іншим**, проплачено ще позавчора, вона на вас буде дуже й дуже сердитися. Це не я вам кажу. Це вона сказала. А мені сказала, щоб я вам сказала. Я й кажу* (М. Меднікова. “Крутая плюс, або Терористка-2”).

Основна й додаткова інформація часто можуть пов’язуватися однією лексемою, що повторюється, – своєрідний лексичний повтор. Мовець може використовувати повторну номінацію, щоб дати додаткову характеристику особі, предмету чи явищу:

Поговорили ми ще трохи про те, як добре бути знаменитим артистом, і поснули. І наснився мені сон...

***Між іншим**, сни мені чомусь часто сняться якісь плутані, фантастично-пригодницькі. І я люблю їх розказувати. Ява завжди просить мене: “А розкажи-но, що тобі снилось”. І я охоче розказую... Ява заздрить на мої сни (йому сниться якась нісенітниця) і каже, що я у снах більший геній, ніж у житті, І було б для мене, мабуть, добре, якби я завжди спав і не просинався...*

Отож-бо наснилося мені... Буцімто сиджу я... (В. Нестайко. “Тореадори з Васюківки”).

Як бачимо, повторюване слово перебуває в абсолютному кінці лівого контексту – це слово *сон*, а дискурсивний маркер приєднує коментар, який спирається на повтор цієї лексеми та подає додаткову інформацію з відтінком побіжного зауваження, після чого виклад основного змісту продовжується.

Почасти дискурсивний маркер функціонує як окреме висловлювання і займає постпозицію щодо самого побіжного зауваження. У таких випадках мовець не надає особливої ваги додатковій інформації й не відволікається від основної теми: – *Бо ніхто не штовхне. Нема проводу. От через що. А правда. Руді,*

Макс страшенно подібний тепер до ассірійця! Вам дуже до лиця ваша борідка, Максє. Ну, це між іншим. Так, Руді, давай-те! Га? Ну, спробуємо (В. Винниченко. “Сонячна машина”);

Вася скидає пасок і перев’язує ручку дверей, тепер захочуть – не ввійдуть, намагається відчинити вікно, воно трішки подається, Вася висовує голову надвір, у запашині вокзальні сутінки, натискає ще, отвір збільшується, Вася переводить дихання, бачить на полиці кілька порножурналів і рішуче пірнає у вікно. Тут потяг різко сіпається, скрипить своїми ревматичними хрящами і рушає в бік Баку, тягнучи з собою, окрім всього, і ні в чому не повинного Васю Комуніста, мого приятеля між іншим (С. Жадан. “Депеш Мод”).

Інколи побіжне зауваження функціонує як окрема вставка. Такий коментар пов’язаний із невеликим за обсягом основним контекстом і розміщений у дужках, за межі яких інформація не поширюється. Якщо вилучити дискурсивний маркер із такої вставки, то зникне необхідність ставити дужки:

Головне ж, що тут, коло Богдана, мені вже справді треба її притьмом позбуватись, – я йду навперейми Адьці, який має виходити на Володимирській із приймальні СБУ (між іншим, колишнього особняка Грушевських, підказує думка за інерцією, – дались мені сьогодні ті “колишні” споруди!), і мені зовсім не хочеться мати під боком це майбутнє золоте перо в ролі свідка, а як від неї зграбно відкараскатися, я тепер уже й не знаю, ну й ідіотська ж ситуація (О. Забужко. “Музей покинутих секретів”);

Полонина під Шесулом, на якій уже понад двадцять років ватагує Василь, є власністю громади села Квасів. Такі самі полонини мають села Білин, Ясиня, Богдан. Відколи зникли колгоспи, вівчарі, як і в давні часи, є робітниками громадськими. Ватаг, подібно до корабельного капітана, набирає свою команду, за яку несе відповідальність. Господарі довіряють власних овець ватагові на ціле літо. Ватаг з бригадою зобов’язується пильнувати, пасти, доїти овець і робити з молока сир для господарів. Натомість громада оплачує працю вівчарів (між іншим, називати їх треба саме так, бо слово пастух стосовно цих людей

вважається образливим, вівчар – це щось більше, ніж людина, яка поганяє вівці) (Т. Прохасько. “1000 місць і слів”).

Акцентування. Дискурсивний маркер *МІЖ ІНШИМ* поєднує доволі широкий лівий контекст, що виражає основний зміст повідомлення, і доповнення, яке виконує функцію своєрідної інформаційної вставки, на якій акцентує увагу автор чи мовець. Проте ця акцентна вставка тісно пов’язана з усім контекстом, її неможливо вилучити, не пошкодивши зміст усього висловлювання:

А щоб Мар’яна не задирала носа, ніби тільки вона здатна робити дорогі подарунки, я їй теж подарувала фірмові шкіряні рукавички! Її заповітного кольору marine. І вона їх берегла, я вже два сезони бачила їх у неї, хоча вона завжди підкреслювала, що річ ніколи не матиме для неї ірраціональної цінності подарунка, якщо не влаштовує її своїми якостями... А між іншим, Сашику, серед Мар’яниних речей не було рукавичок (Є. Кононенко. “Імітація”);

– Бачите, пане Ярчук, – я випустив кільце диму, сподіваючись, що воно допливе до Жориної голови і, можливо, замінить ту шайбочку, яка випала з його лоба, але бездоганне коліщатко розсіялося трохи раніше, – річ у тім, що не тільки ви стежили за мною. Між іншим, хочу сказати, що стежили не зовсім професійно (В. Шкляр “Ключ”); – Знайомся, це мій університетський приятель Олексій Харченко. Генерал міліції. Майже бог. Між іншим, шеф усього ДАІ. А ти ж завзятий автолюбитель (М. Меднікова. “Тю!”).

Інколи додаткова інформація, яка є суб’єктивно важливою для самого автора чи мовця, може займати інтерпозицію щодо основного повідомлення:

– Дай нам чогось попити. Не випити, а попити... Тут я гортала цікавий журнальчик... “Політик хол” називається. Чого всміхаєшся? Я, між іншим, кандидат філософських наук. Не знала? Я скромна, не афішуюсь. Перед сном картинки люблю. Мені як реальному політику треба літературу переглядати. Журналістка пише про жінок убивць. Так і називається – “Женщина, которая убийот”. Ге, круто? Ти ба,

жінки вбивці стали прайм темою (М. Меднікова. “Крутая плюс, або Терористка-2”);

– *І морозиво теж, – він більше не всміхається. – Все це, – обводить зором свою печеру, – і ще багато чого іншого... А морозиво, між іншим, натуральне, зі справжнього молока. Без хімічних барвників, без ге-ме-о... Знаєш, що таке ге-ме-о* (О. Забужко. “Музей покинутих секретів”).

Доповнення може містити певний науковий факт, відомості з історії, згадку видатної події, що розширює семантичне поле всього тексту і водночас підкреслює значущість повідомлюваного, акцентує на ньому увагу. У таких вживаннях *МІЖ ІНШИМ* можна спробувати замінити на дискурсивний маркер *ДО РЕЧІ*, але тоді висловлювання, яке приєднується, може втратити свій акцент, адже мовець прагне звернути особливу увагу на такий факт, щоб здивувати або вразити слухача:

*До Чортової скелі можна було б іти й пологим серпантинном, але вони вирішили дертися навпростець і за якихось півгодини вибралися туди, де височить могутня Чортова скеля, поорана тріщинами і печерами. Тут серед лісу вона бовваніла, як більмо на оці. Ярош з Данкою вилізли на скелю і, простеливши серветки, влаштували почастунок. Довкола не було ані душі – у будні сюди рідко хто міг забрести. – **Між іншим**, – сказав Ярош, – отут, де ми сидимо, ігуменя конвенту бенедиктинок Йозефа Кун збудувала альтанку з гострим дахом і верандою, назвавши її “Святиною Аполлона”. А ще вона в 1834 році видала збірку віршів “*Lemberg's schöne Umgebung*” – “Прегарні львівські околиці”, де описала і Чортову скелю, бо це була дуже популярна відпочинкова місцина для львів'ян (Ю. Винничук. “Танго смерті”);*

*Людина акумулювала в собі всі подразники, всі кошмари того й цього часу – КДБ, радіацію, напалм, зомбування, корупцію, паранормальні явища, загрози, вибухи і постійний стрес, психіка не витримала, хруснула. **Між іншим**, Юнг ще коли попереджав, що світ висить на тонкій ниточці людської психіки. І що надалі не війни, не катаклізми, не техногенні катастрофи, а саме це перевантаження психіки, її невідворотний зрив криє*

у собі найбільшу небезпеку для людства (Л. Костенко. “Записки українського самашедшого”).

Доволі часто висловлення, приєднане дискурсивним маркером *МІЖ ІНШИМ*, під впливом контексту може набувати нових смислових відтінків, наприклад, узагальнення, висновку чи застереження щодо основної інформації:

– *Ви маєте рацію, ваша світлосте Ваше питання глибоке й трудне. Але воно вже розв’язане нами. Декілька поліцаїв, ваша світлосте, з науково вдосконаленими газовими скорострілами – і багатотисячний натовп дурнів і шарлатанів буде в паніці тікати від них. За секунду такий скоростріл може вбити тисячі людей. Це, між іншим, це один доказ, ваша світлосте, що війна більше неможлива, вона стає цілковитим безглуздом* (В. Винниченко. “Сонячна машина”);

– *Як вам відомо, соціалісти поділяються на різні партії, групи й секти, що вічно й люто борються між собою. Це, між іншим, знову показує, що навіть серед робітництва немає рівності. І серед нього є різні верстви з різними інтересами, що й кидають їх на боротьбу поміж собою. Праві соціалісти, ліві соціалісти, старокommуністи, неокommуністи, анархо-соціалісти, анархо-кommуністи, активісти, пасивісти, інаракісти. І так далі, і так далі.* (В. Винниченко. “Сонячна машина”).

Оцінний коментар. Як відомо, дискурсивні маркери характеризують взаємодію мовця і слухача: як мовець інтерпретує й оцінює факти, як слухач сприймає почуту інформацію, його ставлення до неї та ін. Дискурсивна одиниця *МІЖ ІНШИМ* має здатність приєднувати інформацію, яка має оцінний характер:

Я написала сестрі, й вона візьме Костю. Я переконаюсь, що батьки не люблять своїх дітей. Настрій у мене такий, що Карайма хоче прогнати мене з квартири, – вона боїться, що в неї дома щось станеться. Між іншим, це паскудна баба; вона мене обдурює й обдирає. Боже, як мені нестерпно тяжко, яка я самотня! (В. Винниченко. “Записки кирпатого Мефістофеля”);

– *Але навіщо цей хлопець крав картини, топтав вінок, і... – А хлопець, між іншим, симпатичний! Ні, я розумію, що він, як усе про те свідчить, накоїв щось страшне* (Є. Кононенко. “Імітація”).

Оцінний коментар, який уводить дискурсивний маркер, може функціонувати відносно незалежно від основної інформації, тому з обох боків відокремлюється тире: *Адька, розумничка, підкреслено нас не знайомить, кінь би втямив, що – шановні пасажери, не затримуйтеся у дверях, – але в цього розвернутого груддю вперед боровичка-терориста вразливості куди менше, ніж у коня, приблизно стільки ж, як у моєї Настуні, і він багатослівно, по-батьківському люб'язно, з покровительськими нотками, – **між іншим**, цілком пристойною українською (чому це мене, власне, дивує?) – досипає Аді ще щось уже відверто безпотрібне, дожовує пережоване, – що краще телефонувати до них починаючи з завтрашнього дня, чим більше часу на пошуки, тим краще, не всі справи ще впорядковані, в першу чергу розглядаються запити на реабілітацію, яких все не убуває, ніяк не убуває, навпаки, чимало вже зроблено, але скільки ж іще належить зробити, – і отак він стоїть, кріпкенький собі, нівроку, з густими, масними бровами й коришунястим профілем, – і гонить, і гонить, і затикатись не збирається, і я знов ловлю на собі його погляд – і цим разом нарешті до мене доходить: він мене впізнав (О. Забужко. “Музей покинутих секретів”).*

Отже, аналіз особливостей використання дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ* у корпусі художніх текстів ХІХ–ХХІ ст. засвідчив, що ця одиниця забезпечує зв'язність тексту, безпосередньо відображає позицію мовця до повідомлюваної інформації та сприяє її засвоєнню адресатом. Із проаналізованих контекстів очевидно, що функція цього дискурсивного маркера в тексті – приєднання додаткової інформації, яка має такі модифікації: доповнення до щойно висловленого або у зв'язку з ним; побіжне зауваження; додаткова інформація, на якій автор або мовець акцентує увагу (акцентування); оцінний коментар до основної інформації. Як бачимо, характер приєднуваної інформації визначає ставлення самого мовця до повідомлюваного. Схарактеризовані нами визначальні ознаки дискурсивного маркера *МІЖ ІНШИМ* можуть стати підґрунтям для вивчення інших дискурсивних одиниць, виявлення їхніх груп. Вивчення специфіки дискурсивних маркерів може

статі складником подальшого дослідження цих одиниць в усному мовленні, у художньому дискурсі та як чинників формування ідіостилю письменника.

ЛІТЕРАТУРА

Баранов А. Н. Модальные частицы в ответах на вопрос / А. Н. Баранов, И. М. Кобозева // Прагматика и проблемы интенциональности. – М. : ИВАН СССР, 1988. – С. 45–69.

Баранов А. Н. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка / А. Н. Баранов, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина. – М. : Помовский и партнёры, 1993. 205 с.

Бацевич Ф. Части української мови як дискурсивні слова / Ф. Бацевич. – Л. : ПАІС, 2014. 228 с.

Богданова Н. В. О проекте словаря дискурсивных единиц русской речи (на корпусном материале) / Н. В. Богданова // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии / гл. ред. А. Кибрик. – М. : Изд-во РГГУ, 2012. – Вып. 11(18). – С. 71–83.

Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. ; Ленинград : Учпедгиз, 1947. 783 с.

Засєкін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту : когнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / С. В. Засєкін. – К. : Київ. нац. лінгвістич. ун-т, 2001. 20 с.

Глик О. Дискурсивні слова : ознаки та критерії виділення / О. Глик // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Сер. : Філологічна. – Острог. – 2013. – Вип. 38. – С. 185–188.

Глик О. Класифікації дискурсивних слів у сучасному мовознавстві / О. Глик // Лінгвістичні студії. – 2014. – Вип. 28. – С. 73–81.

Киселєва К. Дискурсивные слова русского языка : контекстное варьирование и семантическое единство. Сборник статей / К. Киселєва, Д. Пайар. – М. : Азбуковник, 2003. 207 с.

Киселєва К. Л. Инвариантное и вариативное в семантике дискурсивных слов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / К. Л. Киселєва. – М., 1996. 21 с.

Кобозева И. М. Для чего нужен звучащий словарь дискурсивных слов русского языка / И. М. Кобозева, Л. М. Захаров // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды международной конференции Диалог’2004. – М. : Наука, 2004. – С. 292–297.

Массалина И. П. Дискурсивные маркеры в английском языке военно-морского дела / И. П. Массалина, В. Ф. Новодранова. – Калининград : Изд-во ФГОУ ВПО “КГТУ”, 2009. 278 с.

Мурашковская Е. М. Подходы к исследованию дискурсивных маркеров / Е. М. Мурашковская // Вестник МГОУ. Серия : Лингвистика. – 2014. – Вып. 5. – С. 53–59.

Невська Ю. В. Особливості типології дискурсивів в епістолярному дискурсі / Ю. В. Невська // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – Вип. 21. – Т. II(191). – С. 153–157.

Откидич Е. В. Функционирование текстовых скреп “кстати” и “между прочим” в монологическом и диалогическом тексте : дисс. ... канд. филол. наук (специальность 10.02.01 – русский язык) / Е. В. Откидич. – Владивосток : ДВФУ, 2017. 199 с.

Прияткина А. Ф. Текстовые “СКРЕПЫ” и “СКРЕПЫ-ФРАЗЫ” (О расширении категории служебных единиц русского языка) / А. Ф. Прияткина // Предложение. Текст. Речевое функционирование языковых единиц. – Елец : ЕГУ, 2002. – С. 90–100.

Fraser B. Pragmatic markers / B. Fraser // Pragmatics. – 1996. – № 6(2). – P. 167–190.

Fraser B. What are discourse markers? / B. Fraser // Journal of Pragmatics. 1999. – № 31. – P. 931–952.

Schiffrin D. Discourse markers / D. Schiffrin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 364 p.

REFERENCES

Baranov A. N., Kobozeva I. M. (1988). Modal parts in answers to questions. *Pragmatika i problemy intencionalnosti*. Moscow, pp. 45–69 (in Russian).

Baranov A. N., Plungyan V. A., Rahilina E. V. (1993). A guide to the discursive words of the Russian language. Moscow: Pomovskiy i partnyory, 205 p. (in Russian).

Batsevych F. (2014). Parts of Ukrainian language as discursive words. Lviv: PAIS, 228 p. (in Ukrainian).

Bogdanova N. V. (2012). About the project of the dictionary of discursive units of Russian speech (on corpus material). *Kompyuternaya lingvistika i intelektualnye tehnologii*. Moscow, vol. 11(18), pp. 71–83 (in Russian).

Vinogradov V. V. (1947). Russian language (grammatical doctrine of the word). Moscow; Leningrad: Uchpedgiz, 783 p. (in Russian).

Zasiekin S. V. (2001). Discursive markers of coherence of the English-language dialogue: cognitive and pragmatic aspects. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 20 p. (in Ukrainian).

Ilyk O. (2013). Discourse words : signs and criteria of view. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia". Ser.: Filolohichna*, vol. 38, pp. 185–188 (in Ukrainian).

Ilyk O. (2014). Classification of discursive words in the common modern knowledge. *Lingvistychni studii / Linguistic studios*, vol. 28, pp. 73–81 (in Ukrainian).

Kiselyova K., Pajar D. (2003). Discursive words of the Russian language: contextual variation and semantic unity. Moscow: Azbukovnik, 207 p. (in Russian).

Kiselyova K. L. (1996). Invariant and variative in the semantics of discursive words. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow, 21 p. (in Russian).

Kobozeva I. M., Zaharov L. M. (2004). Why do we need a sounding dictionary of discursive words of the Russian language. *Kompyuternaya lingvistika i intellektualnye tehnologii*. Proceedings of the International Conference *Dialog'2004*. Moscow : Nauka, pp. 292–297 (in Russian).

Massalina I. P., Novodranova V. F. (2009). *Discursive markers in the English language of naval affairs*. Kaliningrad: Izdatelstvo FGOU VPO "KGTU", 278 p. (in Russian).

Murashkovskaya E. M. (2014). Approaches to the study of discursive markers. *Vestnik MGOU*, vol. 5, pp. 53–59 (in Russian).

Nevs'ka Yu. V. (2018). *Special features of typological discourse in epistolary discourse. Mova i kultura*. Kyiv : Vidavnychyi dim Dmytra Burago, vol. 21, part. II(191), pp. 153–157 (in Ukrainian).

Otkidych E. V. (2017). The functioning of textual scrapings "kstaty" and "mezhdru prochim" in a monologic and dialogical text. Phd Thesis. Vladivostok: DVFU, 199 p. (in Russian).

Priyatkina A. F. (2002). Textual "SCRIPTS" and "SCRAPES-PHRASES" (on expanding the category of service units of the Russian language). *Predlozhenie. Tekst. Rechevoe funktsionirovanie yazykovykh edinit*. Elets: EGU, pp. 90–100 (in Russian).

Fraser B. (1996) Pragmatic markers. *Pragmatics*, № 6 (2), pp. 167–190.

Fraser B. (1999) What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, № 31, pp. 931–952.

Schiffirin D. (1987) Discourse markers. Cambridge : Cambridge University Press, 364 p.

Anna Grabova, student of the Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Functional potential of discourse marker “МІЖ ІНШИМ” in artistic speech

Different approaches to clarify the definition of the term “discourse marker” are analyzed in the article. The author determines the status of discourse marker in the system of language units. The most famous classifications of discourse words in the linguistic tradition are observed.

The investigation of discourse markers has recently become an actively developing direction in linguistic research. Due to different perspectives in modern linguistics, there has always been disagreement in the terminology to discourse markers. There are various labels to describe this phenomenon including discourse words, discourse units, discourse connectives, discourse operators. In traditional linguistics these units belong to different parts of speech, although they may be combined into one word class according to their mutual properties and functions. D. Schiffrin represents the so-called coherence-based approach and maintains that discourse markers contribute to the coherence of the text by establishing coherence relationships between units of talk. D. Schiffrin gives a detailed analysis of twelve discourse markers in English: and, but, or, so, well, then, now, because, y'know and I mean. B. Fraser describes discourse markers as a type of pragmatic markers that signal a message specifying how the basic message is related to the foregoing discourse.

Discourse markers are defined as linguistic units, important components of discourse that create linguistic identity and help to identify the real intentions of the author and the mechanisms of influence on the listener. The author analyses different semantic and functional classifications of discourse units in the linguistic tradition. The article covers the main features of discourse marker “між іншим”, different aspects of its using in the literary texts of the 19th–21st century. The research is based on the Corpus of Ukrainian Language. The author makes an attempt to create the own classification of the main types of meaning of discourse marker “між іншим”. The semantics of the unit “між іншим” includes four components: providing additional information to the given message, brief remark, emphasizing the importance of information, evaluative comment to the basic information. It demonstrates different ways of using the discourse marker in the corpus of literary texts of the 19th–21st century.

Key words: discourse, discourse markers, features of discourse markers, the corpus of literary texts.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.20

ЛІНГВОПРАГМАТИКА

УДК 811.161.2'27-11:82-312/2''20''В. Шевчук
[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).109-125](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).109-125)

Флорій Бацевич, д-р філол. наук, проф.
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів
<https://orcid.org/0000-002-6141-8318>

ЛІНГВАЛЬНІ АСПЕКТИ МІСТИЧНОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ В. ШЕВЧУКА “ПОЧАТОК ЖАХУ”)

На матеріалі повісті В. Шевчука “Початок жаху” виявляються семантичні й прагматичні чинники формування містичних аспектів змісту наративної “історії” та “дискурсу” оповідей головного героя – дієгетичного ненадійного наратора Михайла Вовчанського, а також писаря Доротія Лебедовича. Найважливішими лінгвальними чинниками формування наративної “історії” виступають предикати, що формують недиспозиційні ситуації містичного характеру; чинниками “дискурсу” – точка зору наратора, а також модусно-модальні втілення його оповіді.

Ключові слова: наратив, “неприродний наратив”, наратор, оповідна “історія”, “дискурс” наративу, недиспозиційна ситуація, точка зору, модус, модальність оповіді.

Теорія художнього наративу формувалась з опертям на так звані “нормальні” (неодивнені) тексти різних жанрів і стильових напрямів. І лише в останні десятиліття дослідники художніх оповідей звернулись до наративного аналізу ряду одивнених текстів абсурдного і містичного змісту, творів “чорного гумору”, “хімерної прози”, створених неантропним наратором або автором у зміненому стані свідомості та деяких інших (див. детальніше про це: [Бацевич]). У таких текстах вирацьовуються нетипові, неuzuальні наративні структури, відбуваються суттєві зміни в межах оповідних категорій і, найголовніше, формуються особливі комунікативні смисли

естетичного характеру. Усе це, на думку низки дослідників, до яких приєднуємося і ми, потребує опрацювання нових підходів до художньої оповіді, формування теоретичних засад і дослідницьких прийомів “неприродної наратології” (див. про це детальніше в: [Барышнікова; Alber; Alber, Iversen, Nielsen; Nünning; Richardson; Perspectives] та ін.)⁵.

Серед основних проблем лінгвістичного аналізу “неприродних” наративів у першу чергу потрібно назвати виявлення особливостей формування їхніх структур, типів змін (девіацій, деструкцій тощо) складників оповідей, їхніх чинників, категорій (перш за все подій, учасників, об’єктів, хронотопних характеристик оповіді, точок зору, модусів, модальностей та інших). Однак, чи не найголовніше завдання дослідження таких текстів із відповідними наративами – виявлення специфіки втілення в них специфічних комунікативних смислів естетичного характеру. При цьому беззаперечним залишається положення про те, що будь-який наратив обов’язково ґрунтується на двох фундаментальних чинниках: “історії”, яка є основою оповіді, що певною мірою співвідноситься з традиційним поняттям літературознавства – фабулою, і “дискурсі”, тобто способі представлення оповідачем цієї історії, що нагадує поняття сюжету, однак не зводиться до нього. Спостереження засвідчують, що в “неприродних” художніх оповідях і оповідях людей, що перебувають у змінених станах свідомості, часто спостерігаються серйозні девіації, ба навіть деструкції, складників обох чинників, перш за все категорій події, їхніх учасників, хронотопних аспектів оповіді, погляду наратора, фокусу подання оповіді, модусу й модальності представлення текстової “історії” та інших.

Із метою виявлення деяких особливостей побудови та функціонування так званих “неприродних” художніх наративів звернемося до одного з різновидів останнього – містичних текстів.

⁵ Як зазначає Д. Барышнікова, перша конференція, присвячена “неприродній оповіді”, відбулася в листопаді 2008 р. у Фрайбурзькому інституті теоретичних досліджень (FRIAS). Саме з цього часу “неприродна наратологія” – одна із постійних тем конференцій, які організує Міжнародне товариство досліджень оповідей [Барышнікова : 309].

Об'єктом дослідження обрана повість Валерія Шевчука “Початок жаху”, написана у 1992 р. (див.: [Шевчук]). Предметом дослідження стали лінгвальні засоби формування структури нарративу, авторського втілення містичного художнього смислу і, відповідно, матеріальні семантико-прагматичні “сигнали” сприйняття цих смислів читачем.

Не ставлячи перед собою завдання спеціального аналізу поняття містичного в різних напрямках гуманітарного знання (див. про це детальніше, наприклад, у: [Бацевич; Вещикова; Степанчук]), співвідношення його з поняттями магічного, езотеричного, ірраціонального та іншими, окреслимо його робоче розуміння, яке буде покладене в основу подальшого аналізу. Під **містичним** розумітимемо те, що не “вхоплюється” дискурсивно-понятійним мисленням, ірраціональне світосприйняття людьми, схильними до візіонерства і перебування в змінених станах свідомості (ЗСС), надприродних явищ; символічний надчуттєвий спосіб пізнання і його результати, залежні від конкретного релігійного досвіду, які можуть у своїх конкретних виявах суттєво відрізнитися від останнього. Це здатність сприйняття людиною елементів інших світів (у широкому значенні цього поняття), які у звичних станах свідомості не сприймаються і не пізнаються. Містичність – це значною мірою прагматичний ефект сприйняття світу, хоча засобами його творення є комплекс семантичних, прагматичних й синтактичних чинників. Із позицій художнього (фікціонального у своїй основі) сприйняття містичне – це втілення у творі за допомогою системи виражально-зображальних засобів лінгвального і позамовного кодів надчуттєвого досвіду пасивного пізнання людиною таємного, надприродного й можливості спілкування з ним [Вещикова : 59].

1. Повість як наратив від першої особи. В аналізованому творі містичне в основному виявляється в координатах християнського світогляду боротьби добра і зла, віри і невір'я, високого і низького, нетлінного та спокусливого. В основі руху оповідної історії – зіткнення згаданих смислоцентрів і одночасно їхньої нерозривності у свідомості оповідача й утілення ним цієї складної взаємодії в образах “антиподів-близнюків” Михайла Вовчансько-

го й Іоанна Москівського. У цілому повість просякнута глибокими інтертекстуальними зв'язками з низкою шедеврів світової літератури з відчутними елементами містики, перш за все творів У. Еко, Х. Л. Борхеса, Ф. Достоевського.

Головний герой текстової історії – ієрей із містечка Жданівка Михайло Вовчанський – дієгетичний наратор (за іншою термінологією – гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації), оповідь якого у формі першої особи створює особливу атмосферу достовірності й щирості. Своєю чергою, писемна форма наративу накладає відбиток на його структуру, манеру письма, залежну від загального стилю епохи (перша чверть XVIII ст.), і дозволяє порушувати класичну послідовність усних оповідей, сформульовану для лінгвістичних потреб В. Лабовим (див., наприклад: [Labov, Waletzky]). Зокрема, особливий смисловий ефект несе *кода*, яка “замикає” рукопис головного героя і міркування писаря Доротея Лебедовича, який знайшов цей рукопис у спаленому монастирі.

Оскільки учасниками дієгезису в наративі головного героя є люди, які діють у достатньо звичних умовах того часу, то загальна атмосфера містичності створюється не стільки за допомогою введення таємничих референтів (хоча в мареннях героя трапляються й такі), скільки за допомогою засобів предикації. Предикати, приписуючи непритаманні звичним для “цього світу” референтам динамічні й статичні ознаки, виформовують “неприродні” ситуації, закладають основи особливих структур подій, підкреслюють “неприродність” вчинків героїв, визначають містичний “ореол” марень, видінь, навіть міркувань головного героя. Усе це впливає на витворення загальної атмосфери містичності оповіді Михайла Вовчанського, писаря Доротея Лебедовича й повісті в цілому.

2. Лінгвонаративні чинники створення містичності оповідної “історії”. Основними чинниками творення атмосфери містичності в аналізованій повісті є: хронотоп текстової історії, особи її учасників, специфічні наративні події. Нижче розглянемо ці чинники в аспекті їх лінгвального втілення.

2.1. Хронотоп повісті й оповіді героя. Події оповіді головного героя і повісті в цілому відбуваються у складний час української історії: 20–30-х рр. XVIII ст. після поразки справи Івана Мазепи, коли доля й світосприйняття людей на Гетьманщині були значною мірою трагічними й невизначеними. Як пише головний герой, що перебуває в Київській академії, “... *то був час і насправді для нашої землі смутний – час падіння милостивого для академії гетьмана Івана Мазепи*” (с. 213). Це також час значних змін релігійної свідомості людей під впливом Просвітництва, коли Церква та її служителі поступово втрачали свій авторитет у широких масах людей.

Містичні події в житті головного героя відбуваються в межах достатньо чітко окресленого простору: духовна академія в Києві, різні монастирі, будинок при церкві, де він живе з дружиною. Подібні місця в свідомості людей, зазвичай, наділялися містичним ореолом.

2.2. Учасники наративної “історії”. Незважаючи на наявність значної кількості учасників наративної “історії”, події містичного характеру розгортаються перш за все в міжособистісних стосунках дієгетичного наратора – спудея, а згодом випускника духовної академії ієрея Михайла Вовчанського – і його антипода ченця Іоанна Москівського.

Містична і сповнена трагізму доля на переконання головного героя Михайла Вовчанського була визначена вищими силами. З житейського погляду ця невідворотна визначеність зумовлювалась кількома чинниками: “*подвійним сирітством*” (Шевчук, с. 206), тобто незнанням кровних батьків і смертю людей, які його згодом усиновили; невизначеністю статевої ідентичності; відсутністю статевого потягу до жінок; вродою, яка більшою мірою притаманна дівчатам; особливостями світосприйняття зі здатністю входження в ЗСС. Найуживанішими лінгвальними засобами втілення згаданих особливостей головного героя й одночасно дієгетичного наратора виступають предикати, що підкреслюють його особливості:

Перша біда моя в цьому світі та, що народився я *гарний*;
я рано став *подвійним сиротою*; опинився у світі *цілком*

позбавлений уз, якими людина із ним в'яжеться; я був у цілому світі істотою бездахою та безрідною; я став людиною не від світу (Шевчук, с. 206): *я народився не до кінця чоловіком, але й не жінкою* (Шевчук, с. 223).

Головному героєві, який вчився в академії на священника, притаманне глибоке почуття власної провини перед Творцем. У цілому ж його мислення і світосприйняття досить специфічне щодо офіційних канонів православної церкви; іноді воно нагадує деякі середньовічні ересі. Михайло Вовчанський сприймає світ і себе в ньому як тіні, віддзеркалення чогось незрозумілого, що перебуває під владою вищих сил. Предикати, що характеризують такий тип мислення, входять у семантичне поле невизначеності, химерності:

Світ, в якому мені випадає жити, *нереальний*, що люди, які живуть навколо мене, *не живі істоти*, а *тіньовий театр*, те, що вони роблять або чинять, – теж *тіньовий театр*: ми в цьому світі *не живемо*, а є *тінями* з ліхтарні якоїсь незримої сили і рано чи пізно ця комедія має закінчитися; моє життя ніби перетворюється в *міражний сон*, і я навіть сам не вірю, що і я *щось в цьому світі*, а не *придумане* властителем якогось чарівного ліхтаря; мені раптом дивно стало: а *чи ж воно [життя] було* (Шевчук, с. 216–217).

Світобачення наратора парадоксальне, антиномічне, близьке до “одержимості”; воно повною мірою не відповідає обраному ним пасторському призначенню – жити без гріха, не чинити зла, бути взірцем для пастви:

<...> жити без зла чи без диявола – то не жити, а йти у смерть. Це значить утратити в собі віру й можливість покаяння. Це значить стратити призначення людини, бо її послав Господь на землю, щоби покутувати і очищуватися. А той, хто не покутує і не очищується, – не живе, він не для світу і світові непотрібний. Ось він, початок мого жаху. <...> Почати війну зі злом, а це значить – почати жити у злі (Шевчук, с. 226).

У подібних достатньо численних міркуваннях наратора формуються специфічні дискурсивні засоби: мовленнєві синоніми, антоніми, незвичні максими, що характеризують його дуалістич-

не світосприйняття: *гріх – це диявол; гріх і любов – основа життя; гріх необхідно “пустити” в своє життя, щоб можна було боротися з ним; життя – це боротьба з гріхом і безгрішністю; життя без боротьби з гріхом – це смерть і подібні.*

Важливим чинником нетрадиційного сприйняття світу головним героєм оповіді слід визнати його схильність до контрольованих (інтенційних) і неконтрольованих (неінтенційних) входжень у ЗСС. Так, свідоме глибоке занурення в молитву дозволяє йому безболісно терпіти катування:

<...> я ліг на лаву з оголеною спиною, читаючи подумки “Отче наш” і “Богородице Діво”, і чи несповна розуму я, чи ні, але коли так чиню, то зі мною що хочуть можуть чинити – болю ж я не відчуваю і не відаю, бо в цей час увіч не на землі і не серед бузувірив та катів пробуваю, а, сумний і загорьований, зношуся над світом і жалію його безрозсудність та жорстокість (Шевчук, с. 205).

Неконтрольовані (неінтенційні) входження героя в ЗСС відбуваються раптово, застаючи його в різних місцях. У таких випадках наратор намагається описати свої стани свідомості за допомогою предикатів, пов’язаних із звичними перцептивними сприйняттями, а також символами християнства:

тіло дерев’яніє (Шевчук, с. 211); можу обрости вовчою шкурою; почулося, що те дерево дихає, що воно істота, яка дивиться з-під набрежків шкіри; побіжу лісом вовком, виючи, і житиму вовком (Шевчук, с. 231); <...> раптово зникало почуття скерунку: у полі, в лісі, в місті, в степу; перед цим бував заверт голови, – і я вже не знав, де північний край, а де південний (Шевчук, с. 238).

Згадані особливості спровокували у героя-наратора серйозні зміни психіки, які перцептивно переживаються так:

я був холодний і до всього байдужий; душа в мені була замерзла; я замирав, холодний повів уривався мені в груді (Шевчук, с. 216); мені здавалося, що молотки б’ють мені по тімені, а пилки розрізають моє тіло навпіл; пін, що котився по мені, був зимний (Шевчук, с. 241); був загнаний у цю набику темрявою по вінця комірчину, у цей воістину чорний

кут чи закут ... закут цей все більше і більше стискався і зменшувався і тис на мене ущільненою темрявою... (Шевчук, с. 271); *язик мій дерев'янів, а голова ставала як висушений гарбуз, і я сам ставав, як опудало на городі, без тіла і без думок...* (Шевчук, с. 284).

Виділені курсивом слова і словосполучення входять у відповідні семантичні поля, які характеризують сприйняття власного тіла, відчуттів і думок, характерних для хворих депресивним психозом і схильністю до шизофренічних видінь (див.: [Микиртумов : 182–187]) або ознаками шизоэффектного психозу [Ващикова : 118].

Хворобливий стан психіки оповідача, породжений “одержимістю” його ідей, провокує страшні марення з участю І. Московського, який сприймається наратором як утілення самого Сатани. У цих хворобливих видіннях з'являються нові референти, які в поєднанні з предикатами, що у християнстві приписуються темним інfernальним силам, формують немислимі в реальному світі (одивнені) пропозиції та ситуації. Два приклади таких видінь із “неприродними” ситуаціями:

На моєму ліжку лежало *страховище*. Було воно *безлике*, тобто *без носа і рота, але з палаючими мідними очима, тіло мало шарудяве, лускате*, яке поблимувало вогниками, а з ліжка на підлогу звішувався *довжелезний, схожий на пацючий, тонкий і голий хвіст*. <...> Я кричав, і від мого безгучного крику *страховище* почало смикатися, крутитися, воно якось дивно запищало, заскавуліло, впало з ліжка і, тремтячи, та звиваючись, та б'ючись у конвульсіях, поповзло до дверей (Шевчук, с. 242); Бачив, як волочиться підлогою *довжелезний пацючий хвіст*, як б'ється він об підлогу, – і та *підлога* починала *горіти* (Шевчук, с. 243).

І він [Москівський] з-перед очей моїх раптом зник. *Почав робитися прозорий*. <...> Після того *одне й друге око* почало *набухати, розростатися* – і *раптом розірвалися, вибухнувши із сухим тріском*, від чого я на мент осліп... (Шевчук, с. 253).

Кульмінація хворобливих видінь-марень головного героя – очікування “чорного янгола” (І. Московського), рішення знищити його вогнем, у якому, зрештою, гине також монастир, у яко-

му відбуває покуту головний герой. І знову виникає мотив тьми і ночі, страшних палаючих очей “чорного янгола” і неможливості фізичного і духовного роз’єднання з ним:

Так, він уже йде. Разом із *тьмою*, зморочілою *ніччю*, *ніччю смертною і недочасною*, бо смерть ніколи не буває дочасна. Очі його *палають міддю*, бо він сам *ніч*, *ніч бід і великого суму й важкого гоніння...* (Шевчук, с. 295).

Як стає зрозумілим зі слів писаря Доротея Лебедовича, який знаходить записи Михайла Вовчанського у спаленому монастирі, тіло останнього таємниче зникає, хоча було прикуте залізом. Це також створює таємничість загального сприйняття текстової “історії”.

Антипод і одночасно, як це ввижається в уже серйозно ураженій хворобою уяві Вовчанського, його друга іпостась – ченець Іоанн Москівський – представлений в оповіді головного героя як сформована й незмінна моторошна сутність в образі людини. Він, зазвичай, з’являється раптово в тому місці, де перебуває головний герой, і щезає також раптово невідомо куди. Найбільше, що вражає оповідача в зовнішності Москівського, – це його очі, для зображення містичної дії яких наратор добирає предикати із загальною семантикою вогню і кольору міді:

дивно заблищали (Шевчук, с. 208), *дивно світилися* (Шевчук, с. 208), *розпечені очі* (Шевчук, с. 209), *мідні, розжарені* (Шевчук, с. 209), *мідні, бляшані* (Шевчук, с. 213), *вогонь в очах* (Шевчук, с. 214), *мідяно засвітилися* (с. 252), *висяювали мідяним вогнем* (Шевчук, с. 265), *палали жовтим вогнем* (Шевчук, с. 294), *палають міддю* (Шевчук, с. 253) і подібні.

Голос у Москівського залежно від ситуації спілкування з Вовчанським міняється: від *вкрадливого* (Шевчук, с. 208), *турботливого* (Шевчук, с. 252), *співчутливого* (Шевчук, с. 252), *лагідного* (Шевчук, с. 214), до *нетерпеливого* (Шевчук, с. 208), *сиплого* (Шевчук, с. 210), *хрипкого* (Шевчук, с. 213), *злого і напруженого* (Шевчук, с. 246).

Як уже згадувалося, у хворобливих візіях оповідача Іоанн Москівський перетворюється в жажливі чудовиська інфернально-

го світу, що сприяє формуванню не лише атмосфери містичності, але й жаху.

2.3. Наративні аспекти подієвості. Подієвість як найважливіша категорія будь-якого наративу в аналізованій повісті нерозривно пов'язана з особою Вовчанського, фактами його життя. Серед них, як уже згадувалося, найважливішими для формування містичної атмосфери оповіді мають зустрічі головного героя з монахом Іоанном Московським. Вони рухають наративну “історію”, змінюють плин життя оповідача, його світосприйняття. Московський *приходив і зникав, розчиняючись як дим* (Шевчук, с. 241) саме в моменти “початку жаху”, тобто усвідомлення наратором того, що божественне і сатанинське нерозривно злиті в людському щоденному житті і в його особистому житті. В описі цих моментів народжуються комунікативні смисли “очікуваної неочікуваності”, їхньої “запрограмованості” вищими силами, які керують життям простих людей і, можливо, навіть святих. Найважливішими лінгвальними засобами формування фатальної подієвості зустрічей і спілкування героїв-антиподів виступають предикати на позначення ментального прозріння й напруженого страху-очікування приходу Московського як іпостасі “темних сил”, які випробовують міцність його віри:

І раптом зрозумів, що чогось чекаю. <...> твердо повірив, що той готується до мене прийти чи, може, вже іде. <...> Твердо знаю, що він десь там, у темряві, до мене йде. <...> Невже вони [святі], як і я, насторожено вслухались у темряву й чекали приходу чорного янгола (Шевчук, с. 295).

Отже, найважливішими лінгвальними засобами формування атмосфери містичності виступають динамічні й статичні предикати, що, своєю чергою, витворюють містичні (“неприродні”) епізоди, події й інші елементи “історії” фікціонального наративу.

3. Лінгвонаративні аспекти “дискурсу” як способу експлікації текстової “історії”. Загальна містична атмосфера повісті В. Шевчука в цілому й оповіді головного героя – зокрема створюється не лише з використанням семантичних елементів

формування текстової “історії”, але й рядом прагматичних за своєю природою чинників, а також засобами темпорального впорядкування оповіді, так званим наративним (дискурсивним) часом, який не завжди збігається з плином фізичного часу життя героя, його драматично-містичної біографії.

3.1. Дискурсивний час оповіді. Головний герой оповіді як дієгетичний наратор схильний до особливого сприйняття часу, яке впливає на структуру його біографічних записів. Так, в одному з епізодів оповіді про своє життя він пише:

Ставлю на пенька колодку й підіймаю сокиру. Рубати дрова – це значить жити у часі, якого нема. Зрештою, у мене тільки і є в цьому світі два часи: той, великий, якого вже нема, і цей, малий, який уміщається в короткому стрімкому рухові сокири згори на колодку. *Час, який є, – це мить, у яку колодка розпадається...* (Шевчук, с. 212).

Подібне сприйняття часу як миті між минулим і майбутнім, тобто, фактично, невловимого перцептивно, однак відчутного духовно, притаманне багатьом містикам-візіонерам (див., наприклад: [Толле]). Однак, у силу специфіки жанру записок власне наративний час оповіді в цілому достатньо динамічний: рукопис починається, фактично, із кінця, коли головний герой у монастирі перебуває в покуті за приписувані йому гріхи і чекає останньої (як він сам розуміє смертельної) зустрічі зі своїм антиподом ченцем Іоанном Московським. Динамічність наративного хронотопу, тобто його пролепис, пов’язаний із індивідуальним, містичним у своїй основі, сприйняттям часу оповідачем. У зв’язку з темпоральними змінами оповіді, як уже згадувалося, суттєво модифікуються структурні складники наративу. Сам рукопис знаходять уже після пожежі, страшно смерті Московського у вогні й таємничого зникнення тіла Михайла Вовчанського – оповідача про своє містичне життя. Рухомість, нелінійність, пролепис оповідного часу також вносить додаткові містичні “обертони” в повість у цілому.

3.2. Модусно-модальні аспекти наративу головного героя. У просторі ведення головним героєм містичної оповіді свого життя органічним і провідним є психо-ментальний мо-

дус **віри** в Бога, Святе Письмо, догмати християнської церкви, писання її отців, діяння і послання святих (особливу симпатію оповідач висловлює українському церковному діячу Дмитру Тупталу). В аспекті перцептивного сприйняття світу домінує **зоровий** модус: лексичні елементи семантичного поля зорового сприйняття значно перевищують інші, перш за все у межах подій, пов'язаних із зустрічами зі своїм антиподом Іоанном Москівським. Меншою мірою – сприйняття **слухового** і **нюхового** (перш за все традиційний запах сірки, що супроводжує появу сутностей нижчого рівня). Засоби **психоментального** модусу представлені лексемами із загальним значенням напружених міркувань, очікування чогось страшного, психологічної невизначеності.

За класифікацією оповідачів (див., наприклад: [Шмид]) Михайло Вовчанський належить до так званих “ненадійних нараторів”. Це виявляється у його постійних коливаннях щодо реальності чи нереальності того, що з ним відбувається, нерозумінні власної сутності та природи, причин низки подій свого життя тощо. Так, наприклад, іноді він уважає себе “*несповна розуму*”, однак інші люди, на його думку, також відповідають цьому визначенню (Шевчук, с. 204); не розуміє витoki своїх відчуттів, природу свого стану: *як я у цьому світі досі дожив?* (Шевчук, с. 212), *навіщо в цьому світі люди і навіщо я?* (Шевчук, с. 217), *почуття нереальності світу* (Шевчук, с. 218) та багато інших. Найчастотнішими словами, що характеризують світосприйняття головного героя і, відповідно, впливають на модусно-модальні чинники його оповіді, є різні форми лексем *може, можливо, мабуть, здається, видається, щось*.

У цілому ж домінантну модальність оповіді головного героя можна визначити як **реальну ірреальність**, тобто спосіб зображення нереального як такого, що має місце в світі оповіді про фізичне і духовне життя Михайла Вовчанського у “цьому” світі. Такий тип модальності формується усіма засобами оповіді: з одного боку, поєднанням зображення знайомих, таких, що насправді існують референтів щоденного життя людини з використанням відповідних імен і предикатів, які формують побутові

сцени, епізоди, події тощо, а з іншого – засобами зображення ірреальності того, що відбувається в психо-ментальному світі головного героя і створює тло його загального сприйняття світу й оповіді про нього.

3.3. Категорії точки зору та емпатії в наративі. Спираючись на дослідження відомого наратолога В. Шміда, точку зору (ТЗ) оповідача розумітимемо як вузол умов, що формуються зовнішніми та внутрішніми чинниками і впливають на сприйняття і спосіб передачі наративних подій, випадків і т. ін. як складників “історії” та способу розповіді про неї (“дискурсу”) [Шмид : 117]. Найважливішими планами реалізації ТЗ у наративі дослідник вважає перцептивний, ідеологічний (світоглядний), просторовий, часовий і мовний [Там само : 122].

Статус ненадійного наратора стає причиною дихотомічних коливань у виявах нараторської ТЗ. Це проявляється передовсім у тому, що оповідач невпевнений у багатьох аспектах свого життя: реальності своїх перцептивних сприймань, фатальності долі чи впливі на неї його вчинків, світосприйняття в цілому, реальності чи ірреальності того, що з ним відбувається кожен хвилину життя, часових аспектах подій. Один із виявів тотальної непевності у всьому, навіть у догматах віри, – розмова з ігуменом, у якій головний герой розвиває думку (у “нормальності” якої також сумнівається) про те, що *“жити без зла чи без диявола – то не жити, а йти у смерть”* (Шевчук, с. 226). Інакше кажучи, в оповіді Михайла Вовчанського виявляються плінними, значною мірою невизначеними і навіть таємничими перш за все перцептивний, ідеологічний (у широкому значенні слова) і часовий плани реалізації ТЗ. Така ненадійність оповіді впливає на рецепцію художнього наративу, перш за все на сприйняття читачем його жанрової приналежності. Як справедливо зазначає О. Вещикова, “автор у повісті В. Шевчука “Початок жаху” презентує “одержимого” наратора й тим самим змушує реципієнта вагатися в інтерпретації характеру художньої умовності (варіанти – притчова й містична)” [Вещикова : 187].

Отже, житейсько-теологічно-містична оповідь головного героя тісно пов’язана зі світоглядом освічених українських людей XVIII ст., часом суттєвого зламу парадигми осмислення

світу, свого місця в ньому, долі рідної землі й державності після поразки змагань гетьмана Івана Мазепи. Вона наповнена містичними смислами непевності й трагічності як особистого, так і суспільного буття, загрози зловісних сил, на які прозоро натякає прізвисьце “чорного янгола” Іоанна (Івана) Московського. У межах наративної “історії” загальна атмосфера містичності задається психо-ментальним, християнським у своїй основі, сприйняттям і розумінням світу наратором і підтримується хронотопними чинниками плину оповіді. У межах повісті в цілому містичність формується також елементами коди, втіленими в оповіді писаря Доротія Лебедовича щодо знайденого рукопису Михайла Вовчанського, яка “замикає” початок і кінець повісті. Найважливішими семантичними засобами формування містичної атмосфери оповіді виступають предикати, що приписують іменам відповідних референтів нетипові для них динамічні й статичні ознаки, пов’язані з християнськими уявленнями про інфернальні світи. Виформовуються наративні події, основою яких є одивнені ситуації, які не можуть мати місце в реальній дійсності. Недиспозиційність цих ситуацій полягає не стільки у їхній невідповідності звичним ситуаціям людського життя як тлу оповіді (подібне має місце, наприклад, в абсурдистських наративах), скільки апеляції до таїни і підсвідомого, такого, що виходить за межі звичного перцептивного і психоментального досвіду. Серед прагматичних засобів формування містичної атмосфери як оповіді головного героя, так і повісті в цілому слід відзначити індивідуально неповторне сприйняття плину часу, модальність реальної ірреальності, сформованої позицією ненадійного наратора і хиткою ТЗ на описувані події з її перцептивним, ідеологічним і часовим планами втілення. Зважаючи на посилення інтересу до різноманітних проявів езотеричного, значного збільшення кількості художніх творів відповідного змісту, зростання їхньої популярності, вважаємо актуальними подальші дослідження лінгвонаративних аспектів “неприродних оповідей”, зокрема наративів із утіленим у їхніх межах модусом містичного.

ДЖЕРЕЛА

Шевчук В. Початок жаху / В. Шевчук // В. Шевчук. Птахи з невидимого острова : повісті. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 203–300.

ЛІТЕРАТУРА

Барышникова Д. Когнитивный поворот в постклассической нарратологии: (Обзор новых англоязычных книг) / Д. Барышникова // НЛО. – 2013. – № 119. – С. 309–319.

Бацевич Ф. Містичні тексти як лінгвістична проблема : аспект типології / Ф. Бацевич // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 171–184.

Микиртурмов Б. Лексика психопатологии / Б. Микиртурмов. – СПб. : Речь, 2004. 200 с.

Степанчук Ю. Проблема мистического текста. Интерпретация и невыразимость / Ю. Степанчук // Вестник РУДН. Сер. Философия. – 2003. – № 1(9). – С. 92–102. URL : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46547>.

Толле Е. Сила моменту тепер ; пер. з англ. Я. Винницької / Е. Толле. – Л. : Terra Incognita, 2018. 224 с.

Шевчук В. Початок жаху / В. Шевчук // В. Шевчук. Птахи з невидимого острова : повісті. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – С. 203–300.

Шмид В. Нарратология. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Языки славянской культуры, 2008. 304 с.

Alber J. Impossible Storyworlds – and What to Do with Them // A Journal of Narrative Studies. 2009. – № 1. – P. 79–96.

Alber J, Iversen S., Nielsen H. S., Richardson B. Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models // Narrative. – 2010. – Vol. 18. – № 2. – P. 113–136.

Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: Oral versions of personal experience // Essays on the verbal and visual arts. Seattle, 1967. – P. 12–44.

Nünning A. Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term // What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory. – Berlin : Walter de Gruyter, 2003. – P. 239–275.

Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization / ed. by N. Igl, S. Zeman. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2016. 185 p.

Richardson B. Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction. – Columbus, 2006. 246 p.

REFERENCES

Baryshnikova D. (2013). Cognitive Turn in Post-Classical Narratology (Review of new books in English). *NLO*, no. 119, pp. 309–319 (in Russian).

Bacevych F. (2011). Mystical Texts as a Linguistic Problem. *Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Seriya filologichna*, no. 52, pp. 171–184 (in Ukrainian).

Mikirtumov B. (2004). Lexis of Psychopathology. Sankt-Peterburg: Rech, 200 p. (in Russian).

Stepanchuk Ju. (2003). Problem of a Mystical Text. Interpretation and Inexplicability. URL: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46547> (in Russian).

Tolle E. (2018). The Power of Now: A Guide to Spiritual Enlightenment. L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita, 224 p. (in Ukrainian).

Shevchuk V. (2011). The Beginning of Horror. Kyiv: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, pp. 203–300 (in Ukrainian).

Shmid V. (2008). Narratologija. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 304 p. (in Russian).

Alber J. (2009). Impossible Storyworlds – and What to Do with Them. *A Journal of Narrative Studies*, no. 1. pp. 79–96.

Alber J, Iversen S., Nielsen H.S., Richardson B. (2010). Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models. *Narrative*, vol. 18, no. 2, pp. 113–136.

Labov W., Waleczky J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experience. *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle, pp. 12–44 (in English).

Nünning A. (2003). Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term. *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlin: Walter de Gruyter, pp. 239–275 (in English).

Igl N., Zeman S. (eds.) (2016). Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 185 p.

Richardson B. (2006). Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction. Columbus, 246 p.

Florij Batsevych, Doctor of Philology, Prof.
Ivan Franko Lviv National University, Ukraine

**Lingual Aspects of Mystical Narration
in V. Shevchuk's Novel "The Beginning of Horror"**

In recent decades, the researchers of artistic stories have paid their attention to the narrative analysis of a set of weird texts of mystical and absurd content, works of "black humour", fantastic (khymerna) prose created by a non-anthropoc narrator or by an author in a changed state of consciousness. These texts serve the field of actualizing atypical and non-usual narrative structures, the sphere of meaningful changes within the bounds of narrative categories and, which is important, of forming special communicative senses of aesthetic nature. The basic problems of the linguistic analysis of "unnatural" stories are identifying the types of changes in the narration constituents, reasons of these changes and narrative categories (first of all, events, participants, objects, chronotope characteristics, points of view, moduses, modalities, etc.). The article analyses one of the texts of mystical content aiming at the revealing of some specificities of the structure and functioning of the so-called "unnatural artistic narrations". The object of the research is V. Shevchuk's novel "The Beginning of Horror". The subject of the analysis is lingual means of the narrative structure formation, the author's objectification of the mystical artistic sense and lingual "signals" of a reader's perception of these senses. The most important semantic means of creating mystical atmosphere of the story are predicates that ascribe the names of their referents atypical dynamic and static features connected with the Christian view of the infernal world. It helps to form narrative events that root in weird situations, which cannot take place in reality. Non-dispositional nature of these situations correlates with the reference to the mystery that goes far beyond the bounds of a usual perceptive and psycho-mental background. Among the pragmatic means of creating mystical atmosphere of the main hero's story as well as of the novel in general, we specify the individual inimitative perception of the flow of time and modality of "real unreality" formed by the role of an unreliable narrator and a vague point of view of the described event with its perceptive, ideological and time planes of objectification. Due to the increasing interest to various expressions of the esoteric, the increase of the number of artistic works of such content and growth of their popularity, we consider it topical to proceed in further investigations of lingual-narrative aspects of "unnatural" stories, in particular, the ones with the modus of mystical in them.

Key words: narration, "unnatural narration", narrator, story-telling narration, "discourse" of a narration, non-dispositional situation, point of view, modus, story-telling modality.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.20

КОНЦЕПТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-1.09 Довгий О.
[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).126-134](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).126-134)

Олександр Строкаль, канд. філол. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-9229-2711>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НАРОД У ПОЕЗІЇ ОЛЕКСІЯ ДОВГОГО

Присвячено вивченню особливостей мовної експлікації концепту НАРОД у текстах Олексія Довгого. Під час дослідження було з'ясовано, що поняття “концепт” має різне тлумачення в сучасних лінгвістичних студіях. За основу було прийнято твердження О. Кубрякової про концепт як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку, усієї картини світу, відображеної людською психікою.

У поетичній мові Олексія Довгого одним із найбільш яскраво представлених концептів є концепт НАРОД. Лінгвістичні одиниці, які беруть участь у мовній репрезентації цього концепту, сприяють розгортанню в тексті ряду художніх образів народу, від позитивно (працьовитий народ) до негативно (руйнівник) конотованих.

Ключові слова: *концепт, народ, мовна картина світу, поезія Олексія Довгого.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці останнім часом особливої ваги набули питання, пов'язані з аналізом відображення індивідуально-мовної картини світу письменника. Увага до зазначеної проблематики зумовлена, передусім, особливостями сучасної наукової парадигми, яка тяжіє до вивчення сфери міжособистісного спілкування, спілкування в системі “автор-читач” чи “наратор-реципієнт”. Такий вектор наукових студій викликаний трансформацією уявлень про мову – від розуміння останньої лише як носія інформації до усвідомлення її як засобу сугестії. У контексті окресленої проблематики актуальним постає вивчення засобів вербалізації складників концептуальної картини світу, якими є концепти. Питання тлумачення та розуміння терміна “концепт” неодноразово виступало предме-

том багатьох лінгвістичних студій. Так, Ю. Степанов розуміє концепт як певне культурне ядро у ментальному світі людини [Степанов : 41], А. Вежбицька вважає його певним означеним елементом ідеального, який репрезентує дійсність мовця крізь призму його культури [Вежбицькая : 23]. О. Кубрякова цілком слушно, на нашу думку, трактує його як оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мозку, усєї картини світу, відображеної людською психікою [Кубрякова : 90–92].

Попри наявність численних лінгвістичних студій, присвячених дослідженню терміна, **актуальним**, на нашу думку, видається розгляд цього поняття крізь призму художнього тексту, у якому мовне втілення концепту є найбільш яскравим через свою емоційно-експресивну забарвленість, символіко-змістову кореляцію з іншими образами, наявність значної кількості алюзій та контекстуально зумовлених асоціацій.

Об'єктом нашого дослідження стала мова поезій Олексія Довгого на матеріалі чотири томного видання його творів. Оскільки в поетичній мові автора одним із найяскравіших після флорообразів є образ *народу*, який художньо репрезентує відповідний концепт, то **предметом** стало вивчення особливостей мовної експлікації цього концепту.

Мета дослідження – з'ясувати характер використання митцем лінгвальних засобів, які беруть участь у вираженні автором концепту НАРОД та у створенні пов'язаних із ним асоціативно-образних конотацій. У межах аналізу передбачено виконання таких **завдань**: з'ясувати місце вербалізованого концепту-образу з-поміж інших у концептуальній картині світу ліричного героя, виявити особливості уживань мовних конструкцій-експлікантів згаданого концепту та їхні семантико-граматичні риси.

Викладення основного матеріалу. У мовній картині світу Олексія Довгого одними з найбільш яскравих і частотних одиниць-вербалізаторів ряду концептів виступають лексеми на позначення світу природи, рослинного світу й рідної землі. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що суголосним образу рідної землі є образ *народу*, який у поезії митця вербалізовано низкою лексем на позначення явищ природи – актуалізаторів однієї з його характеристик: носія героїчної минувшини (*соняч-*

ний *цвіт*, *цвістиме* наш *стяг*), працьовитого (від *лемеша* до *колосків*), мирного (*сіяв* без *забрала*), мудрого (*починавсь* з *простої мудрості зерна*), щирого (*щиро* на *природі*) та ін.

Одним із головних мотивів поезії Олексія Довгого є змалювання поетом не лише славного історичного минулого свого народу, а й підкреслення свого зв'язку з ним, зв'язку, який зумовлюється належністю автора до роду, який ним розуміється як у вузькому, так і в широкому значенні. Найбільш художньо цей одвічний зв'язок митця слова і його народу відображено у вірші “Я тільки в тебе вірю, мій народе...” (Д-3, 275), де його (зв'язок) експліковано низкою власне іменникових та іменниково-дієслівних метафор, які містять компоненти на позначення світу рослин та доквілля, як, до прикладу, “*ти корінь мій*”, “*древнє перевіття*”, “*душа – широке поле орне*”, “*в мені коріниться твій колос*” та ін., порівняймо: “*Ти корінь мій і древнє перевіття, // Ти міць моя й дихання молоде <...> Твоя душа – широке поле орне, // Моя – в тім полі тільки борозна. // Але в мені коріниться твій колос // І зернятка гойдаються малі...*”, – звернімо увагу на те, як поет майстерно відображає через вербалізацію взаємкорелюючих реалій природи особливості взаємодії двох сутностей – “Я” і “народ” та акцентує на типовому для його творчості образі *кореня* як символі основи буття та початку.

У поезії “Родовід” (Д-3, 346) образ *народу* марковано низкою одиниць на позначення власне самого народу (*зернолюб*), реалій рослинного світу (*колосок*, *зерно*, *корінь*, *зело*) та дій, пов'язаних із ним (*сіяти*) тощо.

Вербалізацію характеристики “працьовитий” в аналізованій поезії забезпечують одиниці як на позначення реалій природи (див. вище), так і лексеми-номінації предметного світу, що називають об'єкти (*плуг*, *рало*, *леміш*), використання яких пов'язане із діяльністю, дотичною до об'єктів рослинного світу, порівняймо: “*Мій родовід іде від плуга, // Від рала і від лемеша. // До колосків, налитих туго, Моя прихилена душа...*”, – бачимо, що зв'язок поетового “Я” із поколіннями забезпечує номінація ментальної сутності “душа”, характер якого окреслено ад'єктивом “*прихилена*”, та контекстуальна лексема на позначення особи відповідно до родинних зв'язків “*пращур*”. Окрім названої вище ознаки, образ народу в поетовій свідомості увиразнюють такі його характеристики, як “мирний” та “мудрий”, вер-

балізовані одиницями на позначення предметів (або їхньої відсутності) (*без забрала*), суспільно значущих подій (*війна*), явищ і процесів природи (*сіяти, рало*) та номінації самого поняття “мудрість”, напр.: “...Мій **пращур сіяв без забрала**, // *Не відав, що таке **війна**...* // *Він починавсь увесь із **рала***, // *З простої **мудрості зерна**...*”.

Позитивна оцінка характеризованого образу досить яскраво виявляється в системі художнього протиставлення семантики слів на позначення рідного народу та чужинців. Зокрема, із першим пов’язано низку лексем-номінацій реалій рослинного світу (*корінь, зело*) та одиниць із так званим “терапевтичним” значенням (*сила, непереборний*), порівняймо: “***А мудрість та непереборна***, // ***Як сила кореня й зела***, // *Людину з днів **лихих і чорних*** // *До світлочолості вела...*”. Образ чужинців натомість вербалізують лексеми, що позначають явища природи (*навала*), часові відтинки доби (*вночі*), зброю (*мечі*) та відповідні атрибути (*лихий, чорний, чужий, скровлений*) – “...*Хоч не одна **чужа навала*** // *До нас котилася **вночі***, // *Все-переможна сила **рала*** // *Тупила **скровлені мечі**...*”. Звертає на себе увагу певна “строфічна антитетичність” авторських образів – так, у першій строфі бачимо протиставлення образів *кореня (зела)* та *днів лихих*; у другій – *навали і рала*. Такий авторських прийом посилює мовну експресивність вияву оцінки аналізованих вище художніх образів.

Завершує поетичний текст збірний образ *українця як мирного сіяча*, носія людських чеснот і нескореного духу, названого лексемою-комполитом, яка містить компонент на позначення елемента рослинного світу (*зерно*) і ставлення героя до нього (*любити*), порівняймо: “*На цій землі **конала згуба*** // *Племен **жорстоких і країн***. // *А дух високий **зернолюба*** // *Ізнов підводився з руїн*”.

Актуалізація такої характеристики образу народу, як “героїчний” доволі яскраво представлена в поезії “Однодумці” (Д-3, 46), у якій автор за допомогою конструкцій, що містять компонент на позначення реалій рослинного світу (*сонячний цвіт, коріння, рости*), вибудовує певну світоглядну парадигму, у якій він усвідомлює себе в тісному зв’язку з героїчною минувиною свого народу, маркованою атрибутивно-субстантивною конструкцією із локативною семантикою “*славний прасвіт*”, порівняймо: “*Ми*

всі з такої даліни, // З такого славного прасвіту, // Де повні мужності сини, // А доньки **сонячного цвіту**. // Нас живить світ тих **корінь**, // Що в надрах сховані від ока, // І дух наш, сповнений борінь, // **Росте** всесильно і глибоко...”, – бачимо, що використані автором лексеми-номінації осіб за родовими характеристиками “сини / доньки” дозволяють поетові художньо передати відчуття часової перспективи. Звертає на себе увагу лексема “цвіт”, яка в цьому контексті символізує молодість, юність і надію, і не випадково контекстом до неї виступає атрибут “сонячний”, який покликаний посилити вияв позитивної оцінки відповідних образів і їхньої діяльності на протигагу патогенному “праху катів”, “Що йдуть нам голови стинати” (там само). Дещо експресивно суголосним означеній лексемі є вербатив “цвісти”, який у поезії “Тільки раз я живу на Землі...” (Д–3, 80), окрім прогностично-позитивної семантики, надає віршовій структурі тексту додаткових героїчно-пафосних акцентів, порівняймо: “Тільки раз на планеті наш час. // Земле, ти нам’ятатимеш нас, // Бо **цвістиме** наш сонячний стяг...”.

Ознаки “добрий” і “щирий” аналізованого образу експлікуються в поезії “Городнянщина” (Д–3, 107), де уживані митцем номінації-носії флористичної семантики “ліси”, “ясен” і відповідні ад’єктиви “пахучий”, “березовий” поруч із одиницями на позначення довкілля та явищ природи (природа, город, росинки), а також метонімічна лексема “земля” допомагають автору наповнити названі ознаки емоційно-експресивним забарвленням, увиразнити їхні аксіологічні характеристики, читаємо: “На **землі** красивій і співучій, // Де в людей душа – як небеса, // Наслухалися ми слів **пахучих** // В молодих **березових лісах**...”. Порівняльна метафорична конструкція “як небеса” із компонентом на позначення просторового сегмента семантично конкретизується в текстовій структурі номінаціями позитивно конотованих абстрактних понять “щирість”, “воля”, “добро” – “Од людської **щирості і волі** // Нам так в серці радісно було <...> Нам так гарно думалось в дорозі // Про всесилія людського **добра**”. Не останню роль у посиленні художнього вияву зазначених образів відіграють у вірші ад’єктиви, ужиті поруч із іменниковими одиницями, на зразок: “**березовий ліс**”, “земля **красива і співуча**”, “**росинки золоті**”.

У деяких випадках автор за допомогою лексем-вербалізаторів світу доквілля змальовує образ не героїчного народу, не народу-переможця, а створює візію народу, який страждає, народу з трагічною долею, одвічної жертви агресії, як, зокрема, у вірші “Гроза” (Д-3, 86–87). Експресивно нейтральні номінації світу птахів (*чайка-часня*), рослин (*листок*), ландшафтних елементів (*поле*) і демінутивно забарвлені лексеми “*лелітки*”, “*часнятка*”, які покликані творити позитивно марковані художні образи, контекстуально трансформуються в образи трагічні на тлі художнього патогенного локусу. Останній формується шляхом уживання одиниць на позначення птахів та їхніх частин (*ворон, крук, пазурі*), явищ природи (*грім, тінь, негода*), порівняймо: “*Примостивсь на дубі ворон, // Примостивсь на дубі крук. // Тільки грім над ним говорить, // Тільки видолками гук. // Диха світ, немов не диха. // В крука пазурі в крові...*”; деструктивний характер діяльності птаха “*ворон*” виражається уживанням у поезії ад’єктива “*чорний*” та вербатива “*реготати*”, який у контексті надзвичайно посилює семантичну ознаку “*грубий*”, пор.: “*На узвозі // При дорозі // Чорний крук рего-че...*”. Відчуття трагічної перспективи додатково увиразнює анафоричне уживання лексеми “*горе*” – “*Горе чайці-часняті, // Горе тонкому листку, // Горе полечку і хаті // У негоду отаку*”.

Поряд із названим образом народу трагічної долі в мові поета експліковано образ української жінки, дівчини. Зауважимо, що в низці контекстів вербалізатори цього образу корелюють із лексемами на позначення реалій рослинного світу, зокрема, дерев (берези, ялини), порівняймо: “*Спочатку проишли кулі // Дівоче гаряче тіло, // А потім впились в березу, // Березу струнку і білу*” (Д-3, 227), або ж: “*Привели дівчину // До ялинки. // І гвинтівки // Скинули із пліч. // – Ну, допартизанилась, // Вкраїнко?! – // І від залтів // Стрепенулась ніч...*” (Д-3, 228), – привертає увагу те, що в обох випадках образ дівчини не замінено флористичними реаліями – вони швидше натякають, виступають певними природними відповідниками світу людського, однак, зрозуміло, апелюють до народного досвіду образних порівнянь.

Дещо суголосним вказаним вище акцентам є образ народу-жертви власних дій, руйнівника своєї героїчної пам’яті, на позначення якого митець уживає лексеми із рослинною семантикою “*бур’ян*” / “*бур’яни*” у поезії “*Покрив бур’ян минулу нашу*

славу...” (Д–2, 16). Для посилення вияву деструктивного образу народу без історичної пам’яті автор використовує одиниці на позначення явищ природи (*тлін*) і частин тіла (*кістяк*). Також значної художньої ваги в поетичному тексті набувають дієслівні лексеми на кшталт “знищити”, “забути”, “не прокинутись”, “померти”, які у своїй семантичній структурі містять компонент на позначення різного типу патогенних змін, наприклад: “**Покрив бур’ян** минулу нашу славу. // Зостався **тлін** в історії століть. // Ми **знищили** самі свою державу, // Лише **кістяк** із неї ще стоїть...”, – варіант фразеологізму “покрити бур’яном” в аналізованому контексті метафорично зображає забуття, непам’ять, відхід від героїчного минулого.

Проте, зауважимо, що у свідомості ліричного героя образ народу хоч і мислиться у деяких контекстах жертвою, однак, вважає поет, здатен подолати усі тривоги й печалі та набути нових сил і снаги, не зважаючи на попередні трагічні перипетії, як, наприклад, у поезії “Був тільки хліб. До хліба не було...” (Д–3, 136), де поет метонімічно зображає український народ в образі села. Трагічне становище експлікує трансформований автором фразеологізм “хліб і до хліба” із компонентом на позначення реалій рослинного світу, посилений часткою *тільки* та прикметником *знекровлений*, натомість флоронім *зелень* поруч із прийменниково-іменниково-дієслівною конструкцією *на серці відлягло* символізує розквіт, завершення випробувань, порівняймо: “Був тільки **хліб**. До хліба не було. // Та вижило знекровлене село. // І засміялось. **Зелень** одягло. // І в кожного на серці відлягло...”.

Прикметно, що в поетичному доробку автора представлено тексти, у яких водночас наявне співіснування двох протилежних оцінок образу *народу*, як, наприклад, у поезії “Револуційний вірш” (Д–2, 63), у якій двоплановість авторської оцінки відображає два прошарки населення. В одному випадку маємо метонімічну вербалізацію через флоронім “*буїноколос*” образу активної частини соціуму, а в іншому – через номінацію явищ довкілля “*темінь*” – пасивної, порівняймо: “По черені землі – червонь-колесо! // І навпіл розкололася Земля. // Половина шумить **буїноколосом**, // Половину ще **темінь** встеля...”, – звернімо увагу на семантику контрасту, яка значно посилюється

завдяки контекстуальній кореляції вищевказаних одиниць. Доповнює двополюсність ознак характеризуваного образу уживання поетом лексем-орнітонімів – так, лексема “*соловей*” очікувано маркує таку ознаку, як “волелюбний”, посилену номінаціями реалії ландшафту “*сад*”, частини простору “*небо*” та атрибута “*нескаламучений*”; натомість “*синиця*” і “*щиглик*” поруч із лексемою “*клітка*” активно експлікують таку ознаку, як “зручний, приручений”, порівняймо: “*Не заспіває соловей у клітці. // У ній співають щиглики й синиці. // Для солов'я потрібні сад і небо // Та ще не скаламучені криниці*” (Д-1, 214).

Висновки. Представлені у мовній структурі поезій О. Довгого лексеми на позначення як власне позитивних, так і негативних ознак концепту-образу НАРОД свідчать про існування останнього у свідомості поета як складного двополюсного поняття, аксіологія якого може варіюватися залежно від характеру діяльності, описуваної митцем, – так, в одному випадку це може бути народ-трудяга, народ-герой, в іншому – народ-жертва та народ-руйнівник. У деяких поетичних контекстах вербалізація позитивних і негативних атрибутів аналізованого образу допомагає поету художньо зобразити соціальні прошарки народу.

Під час вивчення особливостей мовної репрезентації згаданого концепту, по-перше, було помічено, що концепт НАРОД найповніше у змістовому і експресивно-стилістичному плані реалізується у взаємодії з концептом РІДНА ЗЕМЛЯ, а по-друге, було виявлено особливу роль антигетичних понять і лексем у репрезентації того чи іншого образу-концепту.

ДЖЕРЕЛА

Д-1. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 1. 414 с.

Д-2. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 2. 388 с.

Д-3. – Довгий О. П. Вибрані твори : у 4 т. – К. : Укр. письменник, 2009. – Т. 3. 536 с.

ЛІТЕРАТУРА

Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянской культуры, 1997. 825 с.

Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкриц, Л. Г. Лузина. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.

REFERENCES

Stepanov Ju. S. (1997). Constants. Dictionary of Russian culture. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 825 p. (in Russian).

Vezhbickaja A. (2001). Understanding cultures through keywords. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury, 288 p. (in Russian).

Kubryakova E. S. (1997). A Brief Dictionary of cognitive terms. Moskva: Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 245 p. (in Russian).

Oleksandr Strokal, Candidate of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Verbalization of the concept PEOPLE in Oleksii Dovhii's poetry

The topical question in modern linguistics is the study of the peculiarities of particular writer's linguistic worldview. Research on these questions allows us to determine the nature of the interaction between the subjects of the author-reader dialogue and to highlight the role of linguistic means as suggestive in this dialogue. The basic operating unit used in exploring writer's worldview is the concept. In the article, the concept is interpreted as the operational content unit of memory, the mental lexicon, the conceptual system of the brain, the whole worldview, as reflected by the human psyche. The analysis of the features of verbalization of the concept becomes especially important in the study of poetic texts, because it is in them that the richness of words is manifested.

In Oleksii Dovhii's poetic language one of the most pronounced is the concept PEOPLE. In the lyric hero's linguistic worldview this concept is expressed by tokens that are involved in the creation of such concepts-images of the people as people-laborer, people-hero, in the other – people-victims and people-destroyers. Each of these images in a poetic context actualizes the corresponding feature. We can speak of the explication of the signs "hard working", "peaceful", "heroic", "kind and sincere", "tragic". In some poetic contexts, the verbalization of the positive and negative attributes of the analyzed image helps the poet to artfully portray the social layers of the people.

Key words: concept, people, linguistic worldview, Oleksii Dovhii's poetry.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.19

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 81'27:008

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).135-145](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).135-145)

Аліна Заболотна, магістрантка Інституту філології
КНУ імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-6165-6754>

ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМИ В РИТОРИЧНІЙ СХЕМІ ПРОМОВ УКРАЇНСЬКИХ АДВОКАТІВ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

*Присвячено дослідженню закономірностей функціонування лінгвокультурам і їхнього впливу на утвердження лінгвокультурної ідентичності в захисних промовах українських адвокатів Галичини початку ХХ ст. під впливом екстралінгвальних політичних і соціокультурних чинників. Запропоновано визначення терміна **риторична схема** й розглянуто три види цільових установок (прагматик) захисної промови як жанру судової риторики. Описано основні стратегії добору лінгвокультурам в адвокатських промовах в умовах шовіністичного імперського соціокультурного контексту. Проаналізовано двобічний зв'язок між риторичною схемою промов і комунікативним простором.*

Ключові слова: *риторична схема, лінгвокультурема, захисна промова, лінгвокультурна ідентичність, культурний стереотип, прецедентний феномен, міфологема.*

Перед Україною як демократичною державою стоїть безліч завдань для утвердження своєї незалежності й цілісності, а судовий процес і дискурс захисних промов зокрема – потужний ресурс формування й поширення націєтвірних ідей за допомогою засобів судової риторики. Дослідження функціонування лінгвокультурам у судових промовах є актуальним у контексті сучасної лінгвістичної науки й спрямоване на розв'язання важливих проблем лінгвокультурології, практичної риторики, прагматики, юридичної лінгвістики, що повинні забезпечити успішну комунікацію в одній із найважливіших сфер соціуму – юриспруденції, а саме – судочинстві, яке є взаємодією влади, права й лінгвокультурного контексту.

У дискурсі судової риторики показовою є захисна промова адвоката як поєднання правових, етичних, логічних, індивідуально-психологічних, культурних і мовних компетенцій, володіння якими забезпечує досягнення мети ораторської комунікації правника – переконати суддів у правильності наданих тез і доказів. Оскільки адвокатська промова, як і будь-яка промова, є публічним виступом, її зміст та мовленнєве оформлення визначаються соціальним, етнокультурним, історико-політичним контекстом. Водночас захисна промова як жанр судової риторики виконує функцію впливу не лише на судову аудиторію, а й на настрої суспільства загалом, що сприяє формуванню або руйнуванню лінгвокультурної ідентичності певного типу.

Захисна промова адвоката є об'єктом вивчення багатьох українських науковців. Ораторський аспект адвокатської промови висвітлювали юристи-науковці В. Молдован, Р. Кацавець, І. Гловацький, Я. Зейкан, А. Фатєєв. Роль мовленнєвих засобів у захисних промовах досліджували лінгвісти О. Діомідова, В. Куковська, О. Сербенська. Однак залишилися поза увагою питання функціонування лінгвокультурем як мовленнєвих формул переконання та впливу в промовах українських адвокатів у дискурсі розвитку української судової риторики й змін у суспільно-політичному житті українського народу.

Мета дослідження – виявлення закономірностей взаємовпливу історико-політичних, соціокультурних чинників і стратегій добору мовленнєвих формул переконання та впливу в адвокатських промовах українських правників на Галичині початку ХХ ст. Тому важливим є визначення поняття риторичної схеми адвокатської промови, опис загальних стратегій функціонування лінгвокультурем як носіїв базових понять мовної картини світу певного народу в захисних промовах українських адвокатів Галичини початку ХХ ст., прогнозування тенденцій подальшого розвитку риторичної схеми захисних промов у сучасному українському судочинстві як чинників утвердження лінгвокультурної ідентичності.

Насамперед необхідним є тлумачення поняття **риторична схема** в контексті адвокатської промови. Лінгвіст Г. Хазагеров, зіставляючи два типи мислення – риторичне й стилістичне, – апелює до терміна **риторична схема** й пропонує аналізувати

вплив риторичного бачення світу на формування соціальних інститутів [Хазагеров 2008]. Окреслимо риторичну схему як сукупність персуазивних комунікативних інструментів усіх рівнів риторики (інвенції, диспозиції, елокуції), за допомогою яких оратор ретранслює власну риторичну картину світу з метою впливу на спільний соціокультурний комунікативний простір. Важливо, що поняття риторичної схеми й риторичного бачення світу в аспекті практичної риторики не варто ототожнювати з розумінням риторичних схем (фігур) у стилістиці, де такі схеми виконують лише власне стилістичні функції та не впливають на формування публічного простору. Соціотвірні складники риторики як науки й практики в організації колективного, культурного або державного простору спостерігаємо у двох ситуаціях. Перша з них – це трансплантація риторичної схеми на новий ґрунт, соціокультурні засади якого відмінні від попереднього устрою. Німецька дослідниця цього питання Р. Лахманн наводить три можливі варіанти реакції на спроби трансплантування риторичної схеми [Lachmann]. Одним із варіантів може бути відповідність комунікативних потреб соціальної групи в уніфікації й централізації відповідно до принципів запозиченої риторики. Друга реакція – це реакція конфлікту між офіційною державною риторикою, яка, по суті, має антириторичний характер, і запозиченою риторичною схемою. Показовим прикладом цього є заперечення античної риторичної спадщини в епоху Середньовіччя й заміна її гомілетикою. Третя реакція – відсутність помітних наслідків у мовленнєвій практиці соціуму й ізоляція риторичного вчення, що “найкрасномовніше свідчить про те, що риторика – це не просто дескриптивна теорія комунікації, а соціальний інститут” [Хазагеров 2008 : 54].

Друга реакція – це процес відродження риторичних теорій, повторної кодифікації риторичних фігур, що активно розпочався від 60–70 рр. ХХ ст. і продовжується нині. На думку Г. Хазагерова, це і є свідченням соціальної функції інституту риторики [Хазагеров 2008]. Погоджуючись із лінгвістом, можемо стверджувати, що захисна промова адвоката як жанр ораторського мистецтва будується на основі певної риторичної схеми й риторичної картини світу оратора, які формуються під впливом історичних, культурних, політичних чинників і конситуації

(ситуативного контексту, тобто взаємодії мовних і позамовних чинників) виголошення промови.

Варто наголосити на соціальній ролі риторичних формул. З урахуванням потреб мовця в досягненні різних комунікативних цілей Г. Хазагеров пропонує розглядати тривимірний простір цільових установок оратора (прагматик) [Хазагеров 2016]. Перша група таких цілей (наближена прагматика) пов'язана з необхідністю реалізації ефекту переконання тут і зараз. Наближена прагматика має на меті успішність у межах мовленнєвого акту. Друга група цілей є тривалою прагматикою, метою якої є моделювання репутації, іміджу промовця залежно від його мовленнєвої поведінки в певній комунікативній групі. Найважливішою ж у контексті захисної промови, на наш погляд, є віддалена прагматика, що полягає в необхідності культивування спільного комунікативного простору, турботі про збереження комунікативного блага, тобто лінгвокультурної ідентичності певного типу.

Серед групи риторичних фігур віддаленої прагматики, на нашу думку, варто звернути особливу увагу на лінгвокультури. За В. Воробйовим, складники етнокультурної компетенції, вербалізовані у знаках природної мови, формують лінгвокультурологічне поле, міжривневою одиницею якого є лінгвокультурема [Воробьев :44]. Ця значеннєва одиниця є діалектичною єдністю мовної семантики та уявлень про позамошне культурне середовище, яка ретранслює специфіку й систематизацію предметних реалій, співвіднесених із певним знаком. Під поняттям лінгвокультуреми слідом за О. Селівановою ми розуміємо етнічні, культурні стереотипи, прецедентні феномени як базове ядро стереотипних знань і міфологеми [Селіванова :298]. Так, наприклад, етнічні стереотипи виконують функції “стабілізації й ідентифікації угруповання як єдиного етносу, акумуляції й систематизації соціокультурного й історичного досвіду етносу, трансляції знань носіїв певної мови від покоління до покоління, захисту групових інтересів, своєрідності національної культури в умовах міжетнічних контактів тощо” [Селіванова : 293]. В. Рижков наголошує, що ще однією комунікативною функцією лінгвокультурем є вплив на свідомість індивіда з метою його підпорядкування певним

нормам, змінам рішень тощо. Згідно з поглядами дослідника, культурні стереотипи “здатні шляхом актуальної презентації соціально санкціонованих потреб спонукально та типізовано впливати на свідомість особистості – соціалізованого індивіда, формуючи в ньому відповідні мотивації” [Рыжков].

Без сумніву, риторичні мовленнєві формули, а саме лінгвокультуреми, були та є ретрансляторами суспільно-політичного устрою в захисних промовах українських адвокатів. Розглянемо стратегії добору та функціонування лінгвокультурем у захисних промовах на прикладі промов українських адвокатів Галичини початку ХХ ст. Період кінця ХІХ – початку ХХ ст. у Галичині, що перебувала під владою Австро-Угорської імперії, у юридичній літературі прийнято називати “адвокатською добою” або “золотим часом української адвокатури”. Саме цей часовий відрізок ознаменувався появою і стрімким збільшенням у галицькому суспільстві покоління національно свідомих адвокатів, які відігравали помітну роль в економічному, політичному та соціальному житті краю. На початку ХХ ст. на території Галичини склалися сприятливі умови для розвитку судової риторики, проте становище українських адвокатів було складним. В Австро-Угорській імперії гостро стояло національне питання: українська інтелігенція пригнічувалася, а всі привілеї вищого класу надавали польському й австрійському населенню. Українці становили заледве 5 % усього адвокатського загалу. Захисники українського походження все одно були змушені коритися імперському режиму в умовах дискримінації української мови й культури. Проте вони були єдиним засобом офіційного публічного мовлення для українського населення в імперії й провідниками проукраїнських визвольних ідей; попри заборони виголошували промови українською мовою – рідною мовою підсудних українців. Саме тому адвокати-українці усвідомлювали необхідність підвищення своєї ораторської майстерності й ретельного добору тих чи інших мовленнєвих формул задля здійснення впливу не лише на суддів, а й на все населення Галичини, адже найкращі захисні промови як зразки публічного красномовства тоді друкували в газетах “Новий час” і “Діло”. Адвокат і дослідник ролі українських адвокатів у Галичині І. Гловацький слушно зауважує: “...наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. саме адвокати

фактично очолили рух за українське національне відродження на західноукраїнських землях, уособлювали “мозок нації”, становили ядро політичної і культурної еліти українського народу” [Гловацький : 4]. Ці екстралінгвальні чинники і сприяли формуванню риторичної схеми промов українських захисників, що матеріалізувалася в лінгвокультуремах як засобах переконання та впливу й мовного обрамлення адвокатської промови.

Найвиразніше вплив суспільно-політичних обставин на функціонування мовленнєвих засобів привернення уваги й переконання в промовах українських галицьких адвокатів початку ХХ ст. можна простежити на матеріалах політичних судових процесів. Однією з таких резонансних справ є судовий процес проти українського студента філософського факультету Львівського університету Мирослава Січинського, який 12 квітня 1908 р. смертельно поранив намісника Галичини графа Андрія Потоцького на знак протесту проти обмежень прав українського народу й польського гноблення. Захист підсудного здійснювали відомі українські адвокати того часу (Кость Левицький, Теофіль Окуневський, Ізидор Голубович, Володимир Загайкевич і Володимир Старосольський) в умовах шовіністичної пропаганди проти українців (русинів) у польській пресі та розгулу ненависті до всього українського, адже навіть лава присяжних суддів була сформована лише з поляків.

Галицькі адвокати використовували ті культурні й етнічні символи, міфологеми та прецедентні феномени, які, з одного боку, утверджували позицію самотності й правоздатності українців на своїй території, але, із другого боку, не суперечили шовіністичним ідеям польського й австрійського народів. Так, адвокати М. Січинського під час своїх промов наголошували на таких поетизованих духовних етнокультурних символах українського народу, як *серце, мир, мати, син, дорога, шлях (справедливий і кривдний), життєве море* тощо (тут і далі. – І. Гловацький). К. Левицький, апелюючи до емпатії суду присяжних неодноразово згадував про *молодече серце* підсудного, наповнене любов’ю до рідного краю та запалом помсти за несправедливість: *Коли так, то вбийте його і пошарпайте те серце на кусні! Воно стоїть тут перед вами отверте, явно! Але коли тут серце дійсно билося за нарід, коли воно непороч-*

не, а лиш рука заблудила, то відсуньте руку на бік, а дайте сему серцю нове жите! Поширеною в промовах є міфологема найвищого й найсправедливішого суду – Божого. Захисники, намагаючись відвести суд присяжних від смертного вироку, вдавалися до прийому залякування релігійним авторитетом, адже якщо судді винесуть несправедливий вердикт, то цей гріх лежатиме на їхніх душах: *Пам'ятайте, що один Бог судить і кривду, і пімсту!, Бог один знає, Глядіть же, панове, щоби суд всесвітньої історії не потребував колись поправляти Вашого нинішнього осуду* тощо.

У ролі мовленнєвих засобів переконання та впливу на формування вироку суддів і суспільної думки доволі часто вживали прецедентні феномени, а саме прецедентні тексти, імена, топи, ситуації. Більшість прецедентних феноменів, використаних у захисних промовах у справі М. Січинського, можна вважати інтернаціоналізмами, адже вони є світовим культурним надбанням. Використовуючи прецедентні імена видатних європейських мистецьких і політичних діячів, образи античної спадщини, українські галицькі адвокати початку ХХ ст. вводили українську риторичку у світовий контекст. Саме тому адвокат Т. Окуневський проводив паралелі між патріотичним вчинком М. Січинського й такими героями світової історії, як Муцій Сцевола, Вільгельм Телль, Жанна Д'Арк, які боролися проти поневолення власного народу й несправедливості, знаючи, що стануть жертвами влади, (*Чистотою серця і мотивів не уступає Мирослав Січинський нікому*). К. Левицький досить часто вводив до промов постать Феміди – богині права й законного порядку. Захисник вимагав від суду присяжних справедливого розгляду справи, апелюючи до прецедентного феномену Феміди як утілення беззаперечного правосуддя: *Ви маєте стати понад всякі пристрасти партійні та заняти місце безсторонньої Теміди! Не з зав'язаними очима рубаючи мечем, але з отвертими очима*. Також захисники М. Січинського використовували прецедентні тексти з авторитетних джерел: біблійна заповідь *Не убий!*, латинська юридична сентенція *Confessio est mater probationum* ('Визнання – мати доказів') тощо. Захисник Т. Окуневський в одній зі своїх промов згадує історичну прецедентну ситуацію, проводячи паралель із тогочасною

справою вбивства М. Січинським графа А. Потоцького. Суть прецедентної ситуації полягає в тому, що 1809 р. (рівно за сто років до виголошення захисної промови 1909 р.) німецький юнак-патріот Фрідріх Штапс намагався вчинити замах на Наполеона – загарбника його рідного краю. Молодий патріот на пропозицію Наполена сказати щось на свій захист відповів, що все одно шукав би можливості вбити імператора-загарбника, прирікши себе на розстріл. Т. Окуневський, використовуючи цей прецедентний феномен, доводить, що політичний злочин Січинського за своїми мотивами є не деструктивним, а благородним і націєвірним вчинком, викликом проти свавілля польського керівництва: *Штапс і Січинський – се безумовно політичні злочинці. Політичний злочинець – се homo nobilis поміж злочинцями. Се ідеаліст поміж грубими матеріалістам.* Щодо постаті графа Андрія Потоцького, то для його характеристики адвокатами були використані прецедентні феномени, пов'язані з трагічними сторінками в історії польсько-українських відносин. Наприклад, К. Левицький наголошує на жорстокому ставленні до пригнобленого українського народу всього роду Потоцьких і проводить аналогію між постаттю графа та його предком-тезкою: *Може то вже історична доля роду Потоцьких, що починаючи від того Андрія Потоцького, який в 1649 р. як брацлавський воєвода давав своєму королеви “Przestrogio Ukrainie” (“Попередження щодо України”) аж до сего Андрія, політика по відношенню до нашого народа була так нещаслива, що викликала що раз прикріші наслідки!* Окрім того, у поданому контексті, розмірковуючи про обох Андріїв Потоцьких, Т. Окуневський згадує і трагічні події в історії української національно-визвольної війни, пов'язані з прецедентними топосами Берестечко й Жовті Води (*Відізвала ся в нім, видко, на нещастє, кров предків, викликаючи кривавого опира з побоевища, усіяного польськими і козацькими трупами під Жовтими водами й Берестечком*). Захисники, характеризуючи постать підзахисного-українця, апелювали до прецедентних феноменів загальноєвропейського культурного дискурсу, які позитивно оцінені у світовій історії та літературі. Натомість, оцінюючи шовіністичну діяльність польського графа Потоцького, яка стала приводом до замаху Січинського, зверталися

до прецедентних імен і топосів, які містять негативну конотацію для колективної пам'яті українців.

Таким чином, захисна промова адвоката як зразок публічного офіційного мовлення нерозривно пов'язана із соціальним і лінгвокультурним контекстом у двох аспектах: екстралінгвальні умови впливають на мовленнєву структуру судової промови, а промовець, своєю чергою, здійснивши добір певних комунікативних формул (лінгвокультурем), сприяє формуванню певного типу ідентичності. Стратегія добору мовленнєвих засобів переконання та впливу в промовах українських адвокатів Галичини на початку ХХ ст. полягала в дотриманні традицій австро-угорського судочинства та прагненні донести до суду необхідність самоідентифікації українців. Показовим є використання прецедентних феноменів, які ілюстрували імперську модель світу й апелювали до здобутків польського народу. Проте вже на початку ХХ ст. в умовах імперського режиму можна помітити спроби формування риторичної схеми захисних промов, орієнтованої на українські цінності й державність українського народу.

Науковими перспективами дослідження є подальше уточнення терміна **риторична схема** й доповнення набору риторичних комунікативних інструментів переконання за принципом експансіонізму: взаємодія між лінгвістикою, культурологією та юриспруденцією. Для майбутнього розвитку української судової риторики важливим є вдосконалення ораторської майстерності юристів-риторів, відмова від росіянізованих юридичних штампів, реактивація традиційних українських етикетних формул, використання лінгвокультурем, пов'язаних із культурою українського народу й засадами незалежної України, орієнтація на західноєвропейські зразки юридичного красномовства. За таких умов український судовий дискурс стане потужним ресурсом утвердження української лінгвокультурної ідентичності.

ДЖЕРЕЛА

Гловацький І. Ю. Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ ст. : наук.-практ. посіб. – Л. : Львів. юрид. ін-т, 2004. 284 с.

ЛІТЕРАТУРА

Воробьев В. В. Лингвокультурология: (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. 331 с.

Рыжков В. А. Особенности стереотипизации, необходимо сопровождающей социализацию индивида в рамках определенной национально-культурной общности / В. А. Рыжков // Языковое сознание: Стереотипы и творчество. – М. : ИЯЗ, 1988. – С. 4–16.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.

Хаззагеров Г. Г. Риторика vs. стилистика: семиотический и институциональный аспект / Г. Г. Хаззагеров // Социологический журнал. – М. : Ин-т социологии ФНИСЦ РАН, 2008. – № 3. – С. 30–44.

Хаззагеров Г. Г. Телеологический смысл и социальная роль классификации риторических фигур / Г. Г. Хаззагеров // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2016. – Т. 20. – № 3. – С. 89–102.

Lachmann R. Die Zerstörung der Schönen Rede. Rhetorische Tradition und Konzepte des Poetischen. – München : Wilhelm Fink, 1994.

REFERENCES

Vorobev V. V. (1997). Linguoculturology (theory and methods). Moscow: Izd-vo Ros. un-ta druzhby narodov, 331 p. (in Russian).

Ryzhkov V. A. (1998). Peculiarities of stereotypization that are necessary accompanying the individual socialization within a certain national-cultural community. *Yazykovoe soznanie: Stereotipy i tvorchestvo*. Moscow: IJAZ, pp. 4–16 (in Russian).

Selivanova O. O. (2008). Modern linguistics: approaches and problems. Poltava: Dovkillia, 712 p. (in Ukrainian).

Hazagerov G. G. (2008). Rhetoric vs. stylistics: semiotic and institutional aspect. *Sotsiologicheskij zhurnal*. Moscow: Institut sociologii FNISC RAN. no. 3, pp. 30–44 (in Russian).

Hazagerov G. G. (2016). Teleological sense and social role of the rhetorical figures' classification. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Lingvistika*. Moscow: Izd-vo Ros. un-ta druzhby narodov, vol. 20. no. 3, pp. 89–102 (in Russian).

Lachmann R. (1994). Die Zerstörung der Schönen Rede. Rhetorische Tradition und Konzepte des Poetischen. Munchen: Wilhelm Fink (in German).

Alina Zabolotna, student of the Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

**Linguoculturemes in the rhetorical scheme
of Ukrainian defensive speeches in Galicia
in the beginning of 20th century**

The article is devoted to the analysis of functional mechanisms of persuasive speech formulas, namely, linguoculturemes (ethnic, cultural stereotypes, mythologemes, and precedent phenomena) in the defensive speeches of Ukrainian lawyers in Galicia in the beginning of 20th century. The purpose of the paper is to investigate the interaction between historical, political and sociocultural factors and strategies of linguoculturemes' usage. The phenomenon of the rhetorical scheme is analyzed from the standpoint of extralinguistic context. The rhetorical scheme is considered as a set of rhetorical communicative instruments by which the speaker relays his own rhetorical picture of the world in order to influence the common socio-cultural communicative space. Linguoculturemes are described as essential media of historical, political, and cultural discourse in persuasive speeches. The main strategies of communicative formulas in defensive speeches of Ukrainian barristers of Galicia are analyzed. The strategy of selection of linguoculturemes was in keeping with the traditions of the Austro-Hungarian judiciary but also the desire to establish Ukrainian national identity. All precedent phenomena were used due to the imperial model of the world and achievements of the Polish people. However, at the beginning of the twentieth century, under the imperial regime, attempts to form a rhetorical scheme of defensive speeches focused on Ukrainian values and statehood can be noticed. The article considers the essence of defensive speech as an example of the official communication linked to social context in two ways: the extralinguistic conditions affect the speech structure, and the speaker, in turn, selects certain communicative formulas (linguoculturemes) to establish the linguocultural identity. The future tendencies of Ukrainian judicial rhetoric are the improvement of the communicative skills of the lawyers-rhetoricians, the rejection of Russian legal stamps, and the reactivation of traditional Ukrainian linguoculturemes.

Key words: rhetorical scheme, linguocultureme, defensive speech, linguocultural identity, cultural stereotype, precedent phenomenon.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.20

СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'38+821.161.2'06.08Сверстюк
[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).146-158](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).146-158)

Світлана Локайчук, канд. філол. наук, доц.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк
<https://orcid.org/0000-0001-9566-7307>

СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ В ЕСЕЇ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА “СОБОР У РИШТОВАННІ”

Розглянуто стилістичні фігури в есеї Є. Сверстюка “Собор у риштованні” як важливі мовні засоби експресивності та логічності публіцистичного тексту. Досліджено найбільш властиві інтелектуально-полемічному стилю автора фігури мови – антитезу, парцеляцію, риторичне питання, інверсію та фігури повтору – анафору, епіфору, композиційний стик. З’ясовано, що стилістичні фігури письменник використовує для фокусування уваги адресата на певні домінанти в тексті, забезпечення його зв’язності, логічності.

Ключові слова: публіцистичний дискурс, стилістична фігура, експресивність, антитеза, парцеляція, риторичне питання, фігури повтору.

Із розвитком лінгвістики тексту стилістичні / риторичні фігури стали розглядатися як експресивні синтаксичні конструкції, які протиставляються синтаксично нейтральним. За визначенням Е. Береговської, експресивність – це “властивість синтаксичних форм збільшувати прагматичний потенціал висловлювання (спрямований на виразність та ефект впливу – С. Л.) понад ту міру, яка досягнута лексичними значеннями елементів, що наповнюють ці синтаксичні форми” [Береговская : 35]. Дослідження категорії експресивності, яка забезпечується мовними засобами, особливо актуальне для вивчення жанрів публіцистичного стилю, що виконує дві основні взаємопов’язані функції – інформування та впливу на читача. Мовні механізми експресив-

ності пов'язують із людським чинником, а її техніку – зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належать явища неповноти речень, прислонування, парцеляції тощо [Вовк : 255].

Як вияв індивідуального авторського стилю фігури мови неодноразово привертали увагу дослідників. Зокрема, у публіцистичних текстах їх студіювали О. Бекетова, С. Іваненко, А. Козловська, Т. Мелкумова, Л. Павлюк, В. Чабаненко й ін. Унаслідок досліджень з'ясовано, що в публіцистиці тропіка та фігури мови мають широке застосування, проте, на відміну від художнього стилю, образність тут здебільшого оцінна, оскільки автор публіцистичного твору прагне надати деяким словам особливого значення – виділити, сконцентрувати думку в одному яскравому вислові або, навпаки, розширити міркування, розгортаючи і повторюючи його зміст.

Мета дослідження – аналіз стилістичних фігур в есеї Євгена Сверстюка “Собор у риштуванні” як важливих мовних засобів логічної й емоційно-експресивної організації тексту.

Волинянин Євген Олександрович Сверстюк – відомий український письменник, інтелектуал, філософ, правозахисник, дисидент. У своїх статтях та есеях він пристрасний, безкомпромісний, експресивний. Одна з характерних ознак індивідуального мовного стилю Є. Сверстюка – широке використання особливих синтаксичних побудов, які мають оригінальну форму образного вираження думок і почуттів автора – стилістичних фігур. Публіцистичні твори Є. Сверстюка вирізняються гостротою поставлених суспільних проблем, непохитністю громадянської та моральної позиції автора, якщо йдеться про служіння рідному народові. Провідною ідеєю його творів, зазначає М. Коцюбинська, є “значення духовності у формуванні людини, нації, суспільства, її безсумнівний пріоритет у всій ціннісній системі суспільного буття” [Коцюбинська : 7]. Пафосно, пристрасно втілюється ця ідея в есеї “Собор у риштуванні”, написаному з полемічним запалом, із чіткою аргументацією авторських поглядів, констант і нищівною критикою концепцій, позиції опонентів.

Важливим засобом переконання у структурі тексту есею є контрастність, виражена на лінгвальному рівні синтаксичною конструкцією антитези – фігури мови, що увиразнює протилежність, підкреслює несумісність понять, які взаємно заперечують одне одного. Антитеза уможлиблює вербалізацію авторської модальності, світоглядних, психологічних, інтелектуальних, естетичних та інших інтенції письменника, акцентування на цінностях, наприклад: *І перед кожним – різка альтернатива – бути або сином свого народу, або його лукавим наймитом і мародером* (Сверстюк, с. 36); *Був скарб поколінь, які не вигибають цілком, а залишають свою кращу нетлінну частку дітям, гідним цієї спадщини* (Сверстюк, с. 41).

Зауважимо, що антитеза будується на основі антонімів і слів і зворотів, які можуть бути протиставлені у відповідних контекстах (контекстуальні антоніми), а також за допомогою певних синтаксичних засобів. Створення контрасту потребує своєрідної синтаксичної композиції вислову, головними ознаками якої є паралелізм і симетрія, наприклад, у протиставленні матеріального і духового вимірів: *<...> йдеться не про встановлення ціни каменів у цьому соборі, а про збудження в цьому храмі синівських почуттів!* (Сверстюк, с. 57); *<...> смерть лише трагічне тло, на якому загострено бачиться великий сенс соборів не лише як величних споруд, а як храмів <...>* (Сверстюк, с. 82–83). В аналізованому тексті антитеза побудована переважно як складносурядне речення з використанням протиставних (*а, але*) чи розділових (*чи, або*) сполучників: *Бо хай вона* (споруда собору – С. Л.) *де в чім недосконала, недобудована і вже зістарена, але вона – єдиний храм людського духа, і нам її добудовувати, а не будувати на новому місці* (Сверстюк, с. 36); *Усі мислителі поклалися на добру волю людини, а всі великі політичні діячі думали про вироблення мудрих і твердих законів <...>* (Сверстюк, с. 44).

Інший вид синтаксично побудованого протиставлення створюється приєднанням частки *не* до дієслова, займенника чи прикметника, унаслідок чого їхнє значення змінюється на протилежне. Тут спостережено випадки, коли в тезі відсутня частка *не*, а

в антитезі наявна, або навпаки: *Кожен несе людське на свою міру і свою силу. Але коли вже він нічого не несе – йому хочеться заявити про себе “в ходу” і в геростратівських масштабах <...> (Сверстюк, с. 72); <...> вона не така, якою ти її відчуваєш у собі. Вона така, якою ми її зробили і зробимо, а судять про неї по її найбільших синах (Сверстюк, с. 80).*

У деяких випадках теза відокремлена від антитези крапкою, що вказує на розділову паузу. Сполучники *а, але* на початку наступного речення привертають увагу читача, а контраверсійна думка змушує замислитися над сказаним, наприклад: *Собори минулого не можуть бути універсальним “філософським каменем” для нашої молоді. Але вони були і будуть колискою її духовного становлення (Сверстюк, с. 72); <...> людина хапється клаттика теплої землі і високого неба <...>. Але землю вкриває асфальт і бетон <...> (Сверстюк, с. 35).* У таких конструкціях антитеза поєднана з парцеляцією, яка “дає змогу, виділяючи певну частину речення у відносно самостійну комунікативну одиницю, підкреслювати її змістову значущість, актуалізувати й посилювати її інформативну місткість, експресивну виразність” [Жайворонок : 461]. Використовуючи парцеляцію, Є. Сверстюк акцентує саме на другій частині – власне антитезі, у якій часто сфокусовано авторську позицію або ж альтернативний варіант вирішення проблеми, пор.: *Нічого нема певного у тому світі, нічого сталого, нічого й радісного. Але все ж таки є опора <...> (Сверстюк, с. 72).*

Парцелят набуває комунікативної самостійності й тим привертає до себе увагу читача, ніби “випадаючи” з рівного ритму. Парцеляція застосовується для конкретизації змісту базової частини вислову, пор.: *Найвищими точками на нашій землі по старому височать стародавні храми. З золотими куполами. З дірjavими покрівлями, в погнилих риштованнях (Сверстюк, с. 39).* Дослідники звертають увагу на формальний компонент цієї фігури мови, зазначаючи, що зміст висловлювання розкривається не в одній, а в двох чи кількох інтонаційно-сміслових одиницях, розташованих одна за одною після розділової паузи [Єрмоленко : 122]. У такий спосіб автор привертає увагу читача

саме до відокремлених крапкою другорядних членів речення (означень, обставин, додатків), зміст яких є ключовим, ще пор.: *Хіба він* (факт відсутності відповідальної особи – С. Л.) *не мобілізує тривогою всіх сучасників <...> та не нагадує, що відповідаємо всі ми? За співучасть байдужістю та мовчанням. За те, що не відшукуємо відповідального <...>. За те, що не відчуваємо себе особисто відповідальними за спадщину <...>* (Сверстюк, с. 38). Загалом парцельовані конструкції, часто в поєднанні з іншими фігурами мови – один з улюблених прийомів Є. Сверстюка. Вони виконують у тексті змістопідсилювальну та ритмомелодійну функції.

Значна роль в есеї належить питальним конструкціям, передусім риторичним питанням. Ця фігура мови є засобом відтворення діалогу з уявним співрозмовником. Мета риторичного питання не отримати відповідь на нього, а привернути увагу читача. Його призначення – створити ілюзію розмови, діалогу, що начебто відбувається у присутності читача і за його участю. З. Франко зазначає, що таке питання адресатові не розраховане на відповідь, бо відповідь або неможлива, або зайва, або вона вміщена чи смислово конденсована в самому питанні [Франко : 551].

Найчастіше в риторичному питанні відповідь самоочевидна, завдання автора лише актуалізувати її, пор.: *Але чи не тому душа нікчемніє, що в ній перестає жити духовна сила і велич предків?* (Сверстюк, с. 42); *<...> хіба згадують когось за те, що добре їв, одягався, заради цього працював – і прагнув ще краще?* (Сверстюк, с. 40). Риторичним є також питання, на яке ніхто не знає відповіді або її й зовсім не існує, пор.: *Куди ж іде життя? Чи ми ведемо життя, чи життя веде нас, кинувши нам для забави дешеві замітники Слова – телевізор, футбол, алкоголь?* (Сверстюк, с. 35). Зауважимо, що питально-риторичні речення в есеї містять переважно негативну відповідь, пор.: *Отже, не будемо тут дивуватися, що багато наших співвітчизників, дипломованих і атестованих, не знає історії України і не цікавиться нею. Бо що з неї?* (Сверстюк, с. 51); *<...>якщо вони зневажили своє, то як вони можуть поважати чуже?* (Сверстюк, с. 80).

За структурно-семантичною ознакою риторичні питання – конструкції, побудовані за моделями ідіоматичного характеру, які закріпилися в мові та передбачають використання питальних часток, прислівників, займенників, пор.: *Що залишилося б для нас від їхнього зухвалоного героїзму, коли б вони не склали пісні, не збудували храму?* (Сверстюк, с. 41).

Значно експресивніший за стилістично-художнім оформленням прийом нанизування питально-риторичних речень у вигляді парцельованих конструкцій (автор інколи будує такого типу питання як дилему), що дає змогу увиразнити суть проблеми, затримати на ній увагу читача, пор.: *Але що йому віщує те риштування? Світле оновлення чи облудну видимість заміни? Новий гімн сонцю чи біблійну Содому? Високу осанну на хвилях його вічної думи чи мінйялів у храмі, zdeгpaдoвaнoмy дo кpитoгo pинкy?* (Сверстюк, с. 95). Такі конструкції відзначаються ритміко-інтонаційною своєрідністю й надають текстові яскравого експресивного забарвлення. Саме на питальні речення покладається функція смислового виділення, актуалізації вибору між запропонованими альтернативними варіантами, вибору між добром і злом.

Для індивідуального стилю Є. Сверстюка характерне використання серії риторичних питань у певному фрагменті тексту, а це продукує дискурсивний ланцюжок, що, своєю чергою, значно збільшує семантико-прагматичну ємність висловів, пор.: *Чи людина ще щось значить у цьому потоці життя? Чи вже вона тільки пасажир сліпого корабля, що несеться назустріч ночі? Якщо вона нічого не значить, то що ж тоді може значити корабель? І все ж таки – чи значить, чи важить вона хоча б тільки, щоб зусиллям власного розуму і волі зупинитись перед прірвою?* (Сверстюк, с. 35). Такий “каскад” риторичних питань у поєднанні з лексичними та синтаксичними повторами змінює ритмічну структуру тексту, надає висловлюванню жорстких ноток, натиску. Автор намагається залучити читачів до роздумів, навіть полеміки про призначення / значущість людини.

Розглядаючи публіцистичні тексти Є. Сверстюка в координатах комунікації, що відбувається між автором і читачем, зверта-

емо увагу на такий одразу помітний елемент структурно-семантичної єдності, як повтор. За визначенням О. Бекетової, повтор – це засіб акцентування, засіб вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту [Бекетова : 34]. Дія цієї стилістичної фігури пояснюється, по-перше, посиленням впливу повторюваних елементів за кожним новим вживанням, а, по-друге, тим, що сам факт повторення того чи того слова або словосполучення вносить до його перцепції певні зміни – об'єктивні і суб'єктивні (кожен по-своєму сприйме повтор слова, яке викличе інший ланцюжок асоціацій) [Коваль : 301].

Повтор початкових компонентів висловлювання – поширений стилістичний прийом та засіб експресивного синтаксису, який забезпечує семантичну й емоційно-експресивну зв'язність тексту [Дегтярьова : 31]. До локалізованих повторів належать анафора, епіфора, епаналепсис. Початковий повтор – анафора – організовує (“задає вектор”) рух мовлення, наприклад: *По-старому височать на землі великі пам'ятники духа <...>. По-старому неспокійна людина хапається клаптика теплої землі і високого неба, щоб відчутти точку опори, щоб знайти на мить саму себе і спробувати щось у собі осягнути* (Сверстюк, с. 35). Лексичні та синтаксичні анафори, якими послуговується Є. Сверстюк, пов'язують окремі речення в структурну цілісність, надають текстові потрібного авторові експресивного забарвлення: *Людина нашого часу пройшла цілу революцію відчужень <...>. Відчуження землі. Відчуження продуктів праці. Відчуження релігії, звичаїв і вірувань. Відчуження мови <...>. Відчуження совісти <...>. Нарешті – самовідчуження <...>* (Сверстюк, с. 77). На думку Г. Солганика, анафора посилює значення множинності, оскільки повторюване слово або словосполучення зазнає сильного змістового виділення, підкреслюється логічно та емоційно [Солганик : 34].

За допомогою анафоричного повтору Є. Сверстюк наводить ряд логічних аргументів, які доповнюють один одного, а це створює ефект поступового нарощування змісту: *Нині, як ще ніколи в історії, кожен має бути людиною в людстві <...>. Нині особливо кожен мусить почувати себе органічною часткою*

великого собору людської цивілізації <...>. Нині кожен, хто це усвідомив, розуміє, що йдеться не про поетизацію вселюдського Собору <...>. Нині минули ті часи, коли рослинне існування та анабіоз цілих поколінь давав лише сіреньку пляму на карті світу. Нині брак великої мудрости, великої поваги і любови до людини, великої відповідальности за спадщину предків і долю нащадків відчувається як найбільша рана людства (Сверстюк, с. 36–37). Наші спостереження показують, що функція анафори в тексті значною мірою залежить від семантики повторюваних одиниць і змісту зіставляваних за допомогою цього прийому фрагментів тексту. Залежно від насиченості зіставляваних фрагментів емоційно-оцінними одиницями анафора може поєднувати в собі обидві функції: логічний зв'язок і експресивне виділення, наприклад: *А тим часом перед людиною постають щораз більші проблеми, які колись не існували. Проблема прісної води... Проблема запобігання загальному отруєнню повітря і землі.... Проблема збереження природи.... Проблема збереження землі... Проблема здоров'я... Проблема освіти в нашій най консервативній із шкіл. Проблема виховання елементарних громадських чеснот, ідеалів і вірувань... Проблема усунення з керівних робіт догматиків <...>. Одне слово – проблема нової людини <...>* (Сверстюк, с. 90). На наш погляд, експресивність анафори в цьому фрагменті тексту зумовлена надмірністю в номінативному плані: восьмикратним повторенням слова *проблеми* в однотипних синтаксичних конструкціях (номінативні речення, парцеляція) автор підкреслює їх однаково важливу значущість.

Як показує аналіз, займаючи одну із логічно сильних позицій у реченні, анафора часто “працює” з іншими фігурами, зокрема з риторичним питанням: *Навіщо ж так “з чорного ходу” дивитись на людину <...>? Навіщо підмінювати слова, поняття, мотиви?* (Сверстюк, с. 83); інверсією: *Мало в нас збереглося тієї пам'яти, мало віціло історичних книг, а ще менше тих, що цінили і збирали книги, мало пам'ятників минулого* (Сверстюк, с. 53); ампліфікацією: *Ми переконалися, що скочуватися надзвичайно легко <...>. Ми котимося до чуттєвого, фізіологічного матеріалізму <...>. Ми котимося до ідеології мухи-одноденки*

<...> (Сверстюк, с. 47). Таке поєднання забезпечує семантичну та емоційно-експресивну зв'язність тексту.

Близька за семантикою до анафори і водночас протилежна їй щодо позиції в реченні епіфора (єдинокінцівка) – повтор слів чи словосполучень у кінці мовного відрізка. Є. Ключев вважає, що епіфору можна назвати зворотною анафорою, оскільки це такий самий тип локалізованого повтору, який перекинуто в кінець суміжних або прилеглих речень [Ключев : 242]. Епіфора значно посилює емоційну інтонацію. Н. Івкова зазначає, що при кожному наступному повторенні лексема набуває додаткового лексичного значення, яке позначається на змістовій наповненості цілого тексту [Івкова : 288], пор.: *Але минуле не зникає. Героїчно пролита кров не зникає* (Сверстюк, с. 50). Виявлений в аналізованому тексті есею випадок використання в ролі епіфори риторичного питання значно збільшує семантико-прагматичну ємність висловлювання: *Якщо ми перестанемо посміхатися самі з себе і почнемо серйозно ставитися до себе та своїх справ, <...> на чий це млин? Якщо ми самі порушимо свої проблеми і самі візьмемося за них, <...> то на чий млин?* (Сверстюк, с. 94).

Крім згаданих вище видів повтору, важливу роль в організації текстової цілісності виконує епаналепсис, або композиційний стик – повтори слів та словосполучень у кінці попередньої фрази та на початку наступної. Дублювання лексеми дозволяє сконцентрувати увагу саме на ній та її значущості в загальному контексті. Епаналепсис виконує функцію зв'язування в одну цілість окремих думок: *Нині брак великої мудрости, великої поваги і любови до людини, великої відповідальности за спадщину предків і долю нащадків відчувається як найбільша рана людства. Рана, в яку може вкинутися смертельна інфекція* (Сверстюк, с. 37). Наступне речення немовби підхоплює, посилює і розгортає зміст попереднього. Іноді цей прийом використано як засіб виокремлення ключових слів: *Ви зверніть увагу переважно на революцію, але особливо на історію села від 1963 року – бо це ж головне. Звичайно, головне...* (Сверстюк, с. 54). У деяких випадках епаналепсис передає наростання емоційного настрою: *І хто є ми? Ми – це суспільне об'єднання, яке має один високий світо-*

вий ідеал? Чи об'єднання, яке тримається тим, що має спільно-го ворога <...> (Сверстюк, с. 93). Проте письменник майже ніколи не використовує цю фігуру в чистому вигляді, тобто не повторює кінцеве слово першої фрази у такій же формі на початку наступної фрази. Він варіює це повторення, що додає смислового різноманіття: *Первісний ключ – в людині. А людину сковують умови* (Сверстюк, с. 95).

Задля емоційно-смислового увиразнення вислову, підкреслення важливого змісту, акцентування на певному слові чи фрагменті використовується інверсія – стилістична фігура, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції. За інверсії відбувається зміна звичайного прямого порядку слів на стилістично маркований: *Усе це змиє з пам'яті чиста хвиля життя* (Сверстюк, с. 31). Є. Ключев у праці “Риторика” трактує інверсію як перетворення у складі речення, за якого структура в цілому виявляється перекошеною в потрібну мовцю сторону. Про цей перекик сигналізує переставлення складових висловлювання з “природного” для них місця в реченні на “неприродне” [Ключев : 253].

Порушення прямого порядку слів зумовлене тим, що логічний наголос падає на синтаксично сильні позиції вислову – початок або кінець речення, тому автор і намагається розташувати в цій позиції слова, які несуть найбільше смислове навантаження: *Ударом сокири по нерозшифрованих письменах закладено початок найновішої історіософії* (Сверстюк, с. 54). Зі зміною порядку слів змінюється й інтонаційна структура речення – увага акцентується на тій частині висловлення, де розташоване логічно наголошене слово: *Нині переживає кризу планета* (Сверстюк, с. 94); *Коли захитується ґрунт під ногами, мимоволі шукаєш певної точки опори <...>* (Сверстюк, с. 49). Особливо часто Є. Сверстюк використовує інверсовані означення: *Відколи її зім'ято, вироблявся тип людини безвідповідальної, байдужої, скон'юнктуреної, яка не стримує, а підтримує гістерію <...>* (Сверстюк, с. 46). У кінці речення (сильна позиція) таке означення стає акцентоносієм: *Все це справді факти – реальні й драматичні* (Сверстюк, с. 32); *Попереду нас нелегка доро-*

га прогресу – не тільки технічного, а й соціального, морального, етичного (Сверстюк, с. 33).

Отже, есей Є. Сверстюка “Собор у рихтуванні” – твір, спрямований на формування світоглядних переконань читача, а практичним інструментарієм реалізації цієї мети є вмiле використання лексичних і композиційних засобів організації тексту – стилістичних фігур. Інтелектуально-полемічному стилю викладу автора найбільш властиві такі фігури мови, як антитеза, парцеляція, риторичне питання, інверсія та фігури повтору – анафора, епіфора, композиційний стик. Стилiстичні фігури виконують у тексті експресивну й логічну функції. Логічна функція фігур забезпечує інформаційну точність тексту, сприяє його поділу на смислові відрізки. Експресивність досягається в результаті ментальних операцій зближення або протиставлення понять завдяки вмiлим змінам мовної тактики і викликає ефект посиленого впливу на читача. Є. Сверстюк використовує стилістичні фігури для фокусування уваги адресата (виділення ключових слів), підкреслення авторського погляду, забезпечення зв’язності дискурсу.

ДЖЕРЕЛА

Сверстюк Є. Собор у рихтуванні // На святі надій: Вибране ; за ред. О. Рибалка. – К. : Наша віра, 1999. – С. 35–95.

ЛІТЕРАТУРА

Бекетова О. В. Фігури повтору та організаційні форми аргументації в текстах публічної мови / О. В. Бекетова // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 34–37.

Береговская Э. М. Очерки по экспрессивному синтаксису / Э. М. Береговская. – М. : Рохос, 2004. 208 с.

Вовк А. В. Експресивний синтаксис: з історії вивчення / А. В. Вовк // Український смисл. – Д. : Ліра, 2016. – С. 254–264.

Дегтярьова І. Стилiстичний синтаксис української постмодерністської прози / І. Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.

Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. 224 с.

Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський та ін. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 461–462.

Івкова Н. Структурно-семантичні різновиди лексичного повтору в публіцистичному тексті / Н. Івкова // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Філологічна. – 2004. – Вип. 34, ч. 2. – С. 284–290.

Клюев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) / Е. В. Клюев. – М. : ПРИОР, 2001. 272 с.

Коваль А. П. Практична стилістика української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. 349 с.

Коцюбинська М. Крізь велику призму / М. Коцюбинська // На святі надій : Вибране / за ред. О. Рибалка. – К. : Наша віра, 1999. – С. 6–9.

Солганик Г. Я. Стилiстика текста / Г. Я. Солганик. – М. : Флiнта; Наука, 2009. 256 с.

Франко З. Т. Риторичне питання / З. Т. Франко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський та ін. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 551.

REFERENCES

Beketova O. V. (1997). Repetition figures and organizational forms of argumentation in public language texts. *Movoznavstvo*, no. 4–5, pp. 34–37 (in Ukrainian).

Bereghovskaja E. M. (2004). Essays on the expressive syntax. Moscow : Rokhos, 180 p. (in Russian).

Vovk A. V. (2016). Expressive syntax: from the history of study. *Ukrajinsjkyj smysl*. Dnipropetrovsjk : Lira, pp. 254–264 (in Ukrainian).

Deghtjarjova I. (2009). Stylistic syntax of Ukrainian postmodern prose. *Ukrajinsjka mova*, no. 3, pp. 27–38 (in Ukrainian).

Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H. (2001). Ukrainian language: a short explanatory dictionary of linguistic terms. Kyiv: Lybid, 224 p.

Zhaivoronok V. V. (2004). Parcelation. *Ukrainska mova: entsyklopediia* (eds. Rusanivskiyi V. M, etc.). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” ім. М. П. Bazhana, pp. 461–462.

Ivkova N. (2004). Structural and semantic varieties of lexical repetition in a journalistic text. *Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. Ser.:Filolohichna*, vol. 34, part 2, pp. 284–290 (in Ukrainian).

Kljujev Je. V. (2001) Rhetoric (Invention. Disposition. Elocution). Moscow : PRIOR, 272 p. (in Russian).

Kovalj A. P. (1987) Practical stylistics of the Ukrainian language. Kyiv : Vyshha shkola, 349 p. (in Ukrainian).

Косцюбунська М. (1999). Through a large prism. *Na svjati nadij*. Kyiv : Nasha vira, pp. 6–9 (in Ukrainian).

Solghanyk G. Ja. (2009). The style of the text. Moskow : Flinta; Nauka, 256 p. (in Russian).

Франко З. Т. Rhetorical question. *Ukrainska mova: entsyklopediia* (eds. Rusanivskiy V. M, etc.). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, pp. С. 551.

Svitlana Lokaichuk, Candidate of Philology, Doc.
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

Stylistic Devices in Yevhen Sverstiuk’s Essay “Cathedral in Scaffolding”

The article considers stylistic devices in the essay of Ye. Sverstyuk “Cathedral in Scaffolding” as important linguistic means of expressiveness and logic organization of the publicistic text. Studying the category of expressiveness, which is provided by language means, is especially relevant for the study of the journalistic style genres, which perform two main interrelated functions – informing and affecting the reader. The purpose of the research is to analyze stylistic devices in Yevhen Sverstiuk’s essay “Cathedral in Scaffolding” as important linguistic means of the logical and emotionally-expressive organization of the text. The emphasis is laid on the analysis of the figures of speech, most inherent in the intellectual and polemic style of the author’s narrative, namely, antithesis, parcelling, rhetorical questions, inversion, and stylistic devices of repetition (anaphora, epiphora), composite links. Stylistic devices make the text logical and expressive. The logical function of a stylistic device provides information correctness of the text, promotes its division into semantic segments/ fragments. The expressiveness is achieved by mental operations of convergence or opposition of concepts due to skillful changes of the author’s language tactics and results in the enhanced influence on the reader. Ye. Sverstyuk uses stylistic figures to draw the attention of the addressee (by highlighting keywords), to emphasize his point of view and provide the coherence of the discourse.

Key words: publicistic discourse, stylistic device, expressiveness, antithesis, parcelling, rhetorical question, stylistic devices of repetition.

Стаття надійшла до редколегії 12.04.20

РЕЦЕНЗІЇ

[https://doi.org/10.17721/um/50\(2020\).159-163](https://doi.org/10.17721/um/50(2020).159-163)

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРАМАТУРГІЙНИЙ ДИСКУРС: ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Корольова В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургічного дискурсу : монографія. Д. : Ліра, 2016. 382 с.

Питання дослідження драматургічного тексту неодноразово привертало увагу багатьох авторів, зокрема на українському ґрунті можна виокремити лінгвістичні праці структурно-синтаксичної проблематики (Д. Баранника, Н. Гуйванюк, Н. Руснак), ономастичної (Т. Крупеньової, Н. Попович), стилістичної (П. Плюща, Г. Удовиченка, К. Сторчака), аналізу суб'єктивної модальності в діалозі й полілозі (Н. Сафонової), комунікативних стратегій у текстах модерної драми кінця ХІХ – початку ХХ ст. (О. Криницької) тощо, що свідчить про досить широкий діапазон дослідницької парадигми українських драматургічних творів.

Валерія Корольова в монографії “Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургічного дискурсу” аналізує сучасний стан теоретичних напрацювань у галузі драматургічної текстолінгвістики, розглядає категорійні параметри українського драматургічного дискурсу, питання комунікативно-прагматичної та структурної організації, а також специфіки комунікативної взаємодії автора й читача, прагматики спілкування дійових осіб в українській п’єсі.

Заслуговує на увагу авторська концепція сучасного драматургічного дискурсу як самостійного з опертям на структурну організацію та специфіку реалізації дискурсивних категорій – універсальних і специфічних, трихотомію “автор – персонаж – читач”.

Дослідниця підкреслює, що драматургійному дискурсу властиві універсальні категорії, які мають свої характерні особливості (цілісність, зв'язність, членованість, адресатність, інтерпретованість), і специфічні категорії (театральність, поліфонічність).

Спираючись на сприйняття драматургійного тексту як результату авторської комунікації, В. Корольова вмотивовано трактує драматургійний дискурс як авторське моделювання внутрішньої та зовнішньої комунікації (перша відбувається між персонажами, друга – між драматургом і читачем).

У теоретико-методологічні засади дослідження логічно вписується частина першого розділу, у якому авторка подає своє бачення комунікативної специфіки сучасної української п'єси, що полягає в посиленні діалогічності драматургійного дискурсу, структурному розширенні та стилістичному розгалуженні паратекстових складників п'єси, трансформації мовної особистості персонажа і його комунікативної діяльності, руйнації кордонів між зовнішньою і внутрішньою комунікацією в межах тексту п'єси.

У другому розділі йдеться про пряму комунікативну партію автора сучасної української драми, виражену в заголовках, жанровизначальних підзаголовках, переліках дійових осіб, ремарках, епіграфах, присвятах, прологах, епілогах, постскриптумах. Названі паратекстові елементи доречно визначено як засоби вираження авторської інтенції, безпосередньо спрямованої на читача. Залучення цих елементів до комунікативної партії автора дає змогу дослідниці правомірно виокремити мінімізовану, стандартну, розгорнуту та максимізовану моделі прямої авторської комунікації.

Аналіз паратекстових компонентів сучасної драми вможливив розмежування основної комунікативної стратегії сугесії й допоміжних прагматичної (формування емоційного настрою, формування естетичної уваги, самопрезентація), діалогової (контроль над темою й ініціативою) і риторичної (привертання уваги) стратегії, що унаочнено в тактиках опертя на факт, інтригування, посилення на авторитет, патетизації, епатажу, створення суперечностей, авторського авторите-

ту, виходу за межі канону, прогнозування, інтимізації, залучення до драматургічного дійства тощо.

Привабливим у цьому розділі є аналіз подвійної адресації драматургічного дискурсу, що виокремлює постановника й читача як безпосередніх адресатів паратекстових елементів п'єси та зумовлює структурну та стилістичну специфіку ремарок. Дослідниця розглядає читача як учасника комунікації і відповідно характеризує комунікативні стратегії й тактики автора та читача в драматургічному дискурсі, констатуючи, що під час прочитання п'єси читач може керуватися трьома комунікативними стратегіями: а) інтерпретації, вербалізованої в тактиках гіпотетичного осмислення, емпатії, побудови уявного світу, пошуку істинного смислу, вибору тональності сприйняття твору; б) накопичення знань, відбитих у тактиці співвіднесення отриманої інформації із власними знаннями; в) сугестії.

У третьому розділі досліджено персонажа драми як мовну особистість, подано типологію мовних особистостей дійових осіб і класифікацію їхньої мовної поведінки. Виокремлено, наприклад, тип мовної особистості “сучасна інтелектуалка”, для якої властива креативність, ерудованість, налаштування на мовну гру, здатність свідомо використовувати різні соціолекти у власних комунікативних цілях. Хоч, зазначимо, читач вправі розраховувати на докладнішу вербальну (текстову) репрезентацію таких характеристик.

Доречним видаються міркування авторки щодо специфіки драматургічного діалогу як певної моделі розмовного дискурсу, що репрезентує сучасні процеси мовної реформації. Дослідниця пропонує структурувати драматургічний діалог на комунікативні модулі як фрагменти, яким властива відносна комунікативна самостійність і комунікативне завдання, що визначає межі й обсяг цієї одиниці драматургічного дискурсу, подаючи його структуру як ієрархічний ланцюг одиниць різних рівнів, до яких належать комунікативна подія, комунікативний модуль, мовленнєвий хід, мовленнєвий акт. Поділяючи драматургічні діалоги на гармонійні та дисгармонійні, авторка наводить ряд їхніх ознак, зазначаючи, що на характер комунікативної взаємодії

персонажів сучасних українських п'єс впливає інтенція, результативність, інформативність і контекст, хоч, зазначимо, хотілося б мати чіткіші критерії такої класифікації.

Значну увагу в цьому розділі приділено опису діалогів, монологів, трилогів і полілогів як форм драматургійної комунікації, що визначають порядок зміни й усталеність комунікативних ролей дійових осіб п'єси. Авторка здійснює моделювання полілогічного спілкування дійових осіб на основі таких типових моделей, як полілог-реплікація, полілог-ротація, полілог-блок; характеризує *діалогічні модулі* як своєрідні структурні компоненти, що утворюються при об'єднанні найменших дискурсивних елементів (мовленнєвого ходу і мовленнєвого акту).

Аналізуючи монодраму, В. Корольова основну увагу приділяє особливостям адресування внутрішньої комунікації, виокремленню різних типів адресатів, як от: власне адресат, автоадресат, опосередкований і віддалений адресати, квазіадресат, метаадресат. Наслідком цих міркувань стає висновок про трансформацію адресатного спрямування монологу саме в монодрамі через специфіку цього жанру драми. Звичайно ж, перераховані типи адресатів можуть бути наявними в будь-якому жанрі драми – комедії, трагедії, мелодрамі, власне драмі. Наприклад, автоадресат, “який є одночасно й адресантом комунікації”, може репрезентувати внутрішні монологи персонажів будь-якого драматичного жанру. Отже, слушним було б зазначити, що ці типи адресатів характерні не лише монодрамі, а й драмі загалом.

У заключному розділі монографії йдеться про комунікативні девіації та типи їхнього корегування, реалізацію принципу ввічливості в діалогах персонажів сучасної п'єси. Зроблено висновки щодо прагматичної настанови діалогу автора з читачем. Зокрема, авторка має переконливий погляд на те, що прагматику заголовка мотивовано трьома чинниками: автоцентричністю (відбиттям авторського світобачення, задумів, інтенцій), антропоцентричністю (спрямуванням на читача, урахуванням його фонових знань, естетичних і культурних смаків), проспективністю (зв'язком із наступним текстом п'єси).

Характер комунікативної взаємодії героїв В. Корольова визначає соціально-рольовою, гендерною й віковою асиметричністю комунікативних ролей дійових осіб у сучасній українській п'єсі.

Завершує розділ опис польового дослідження, унаслідок якого встановлено важливість авторського кодування інформації в змісті паратекстових елементів п'єси, що й показало проведене опитування, у якому ще раз потверджено прагматику заголовків (так званих інтегрованих із текстом “мовленневих рівнянь”), жанровизначальних підзаголовків (спрямованих на своєрідне спілкування драматурга з читачем) та інших структурних складників.

Підсумовуючи короткий огляд рецензованого дослідження Валерії Корольової, зазначимо, що монографія “Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургійного дискурсу” є новим словом у теоретичному осмисленні комунікативно-прагматичного простору сучасних українських драматичних творів, актуальної проблематики в реалізації драматургійної комунікації персонажів і, безперечно, стане доброю основою для подальших наукових студій, присвячених українській п'єсі в когнітивному, етнолінгвістичному і стилістичному аспектах.

Анатолій Мойсієнко, д-р філол наук, проф.,
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-7856-2746>

Рецензія надійшла до редколегії 15.10.19

ЯК ЕФЕКТИВНО СЛУЖИТИ СЛОВОМ

Мацько О. М. Практична риторика : навч. посіб. К. : ВПЦ “Київський університет”, 2019. 240 с.

Провідна й очевидна якісна характеристика цієї книжки може бути сформульована так: читати легко й цікаво. Можливо, це лише мій особистий досвід, але наважуся освідчитися. Упродовж останнього десятиліття дістаю книжку з науково-лінгвістичної сфери, і її назва заклично промовляє: “Читай! Це тобі потрібно для повноти фахових знань”. Завзято берешся до читання й розумієш, що складається невтішна альтернатива: або (1) дослідник подає предмет вкрай заплутано й так складно, що несила читати, або (2) треба підписатися у власній недостатній компетентності. Для ментального спокою більшість із нас обирає перше. Мабуть, істина, як завжди, посередині, але неспростовним є факт, що говорити про складне просто – це велике мистецтво. І воно має безпосередній стосунок до риторики й до рецензованого посібника з риторики, де виявилось сповна. Отож читаєш “Практичну риторику” в авторстві Оксани Михайлівни Мацько не лише полегко, але й з насолодою.

Що ж таке риторика? Хто такий *ритор*? Якщо ще 20 років тому це був фахівець вузького спрямування, то нині публічності прагнуть майже всі, хіба що крім розумово лінивих людей. Система медійної комунікації обертає кожного на ймовірного прилюдного наратора й оратора.

У вступній частині О. Мацько зауважує, що риторика нині постає як комплексна дисципліна, що ввібрала досвід лексикології та фразеології, стилістики й культури мовлення, прагматики й лінгвістики тексту, а також психолінгвістики й теорії комунікації. Прикметним, на думку автора, виступає те, що в центрі сучасного розуміння риторики є *здійснення мовленнєвого впливу завдяки ефективності публічного виступу*.

Такий змістовий фокус зумовив структуру посібника. Це три цілком мотивовані за призначенням і послідовністю розділи: 1 –

наукові засади практичної риторики (оратор, публічний виступ, аудиторія), 2 – тренувальні вправи й завдання, а також додатковий матеріал, що стимулює до підготовки публічного виступу (гарячі дискусійні теми, афоризми, добірка громадянської та філософської лірики), 3 – тексти 12 промов українських ораторів різних часів і поколінь. Як бачимо навіть із самого змісту, науковець спрямувала увагу у практичну площину, що апіорі розширює простір зацікавленої читацької аудиторії. Фактаж, зібраний і апробований упродовж десятиліть викладацької діяльності автора, стане у пригоді філологам, педагогам, менеджерам, політикам.

Перефразовуючи відомий афоризм Ліни Костенко “*Поет – це медіум історії*”, можна висловитися так: ритор (оратор) – це медіум між тонкими світами людей, які зветься *ментальними*. Хай як швидко змінюється життя, але риторика від часів Аристотеля й до патріарха Філарета (ці імена згадувано у книжці) не змаліла, а ще й зросла у своїй вартості. Адже **небуденне, піднесенне спілкування, потужна емоція позитивного впливу, а також емоція рецепції, окриленої правдою й радістю, – це непересічні цінності.**

У цьому переконує ретельно відібрана низка промов відомих світові людей, серед яких Михайло Грушевський, Іван Павло II, Любомир Гузар, Віктор Ющенко, Леонід Губерський, Любов Мацько, Олександр Щерба. Як сказав Іван Малкович (його виступ на врученні Шевченківської премії також неодмінно завдасть втіхи кожному, хто познайомиться з посібником), обов’язок впливової, публічної людини – *свідчити правду*. Мистецтво оратора в тому й полягає, що завдяки еманції творчого духу мовця загальновідоме стає одкровенням, імовірно – гідним віри, недосяжне – бажаним і можливим. У світлі сказаного не можна оминати сповненої духовної ясности промови Любомира Гузара, що має назву “Потреба говорити”. Там є такі слова: *За наявності стількох можливих сучасних засобів комунікації, громадяни, старші й молодші, повинні широко користати з дару свободи слова, – дару служити ближнім правдою та любов’ю*. Хтось міг би зауважити, що виділений вислів – це лише

з пафосом вимовлені банальні слова, або тавтологізм. Проте коли перед нашим внутрішнім зором вимальовується постать Блаженнішого Любомира Гузара, і ми чуємо його м'яку інтонацію, то це вже голос істини, який має очищувальну силу. Отже, з усією виразністю в ораторському мистецтві постає важливість особистості мовця, і не стільки його смак і хист до слова, як моральні чесноти. Як сказав Г. Сковорода, знання найскладніших наук не дасть користі, але ще й завдасть шкоди, якщо воно йде від людини, що не має доброго серця. Не оминемо нагоди висловити симпатії авторові посібника, Оксані Мацько, віддавши належне її людяності, високій внутрішній і зовнішній культурі, самовладанню, природному вмінню шанобливо ставитися до навчителів, першим із яких є людина й філолог із великої букви – Любов Іванівна Мацько.

Стає очевидним факт того, що поривання світлої душі є тою потужною енергією, яка неодмінно втілиться у високому слові. Таке слово риторика називає публічним виступом, що може жити уми громадян не одного покоління й упродовж віків.

Отож повертаємося до вихідної тези: риторика як комплексну лінгвокультурологічну дисципліну обходять засоби та способи підготовки й реалізації *ефективного публічного виступу для здійснення мовленнєвого впливу*. Найперші вимоги автор книжки сформулювала лапідарно з такими ж короткими та зрозумілими коментарями. Це ефектний початок і завершення, продуктивна взаємодія з аудиторією (служити їй зацікавленням, виявити повагу й доброзичливість), стримана емоційність (екзальтація недоречна), стислість, інтерактивність і розмовність (простота знімає напруження і приваблює), ясність викладу з виразними акцентами.

Основні етапи розгортання виступу автор подає в термінах, що підносяться до античних часів. Проведімо принагідно самотестування: якщо нас чарує магія поданих далі термінів, ми схильні до риторства. Це *інвенція* (задум, намір, пошук ідей), *диспозиція* (осмислення структури виступу, фактажу, аргументів), *елокучія* (складання тексту), *елоквенція* (букв. “красномовність” – це оздоблення тексту цікавинками, емоційно-оцінними

ефектами), *меморія* (застосування прийомів мнемотехніки), сама *акція* виголошення промови, а також *релаксація* чи краще *рефлексія* (самоаналіз, осмислення).

У частині “Як писати текст виступу” цікаво подано матеріал про інструментарій ефективності й ефектності – про тропеїстичні засоби виразності. Це проілюстровано гарними прикладами та переконливими міркуваннями знаменитих майстрів слова.

Чи не найбільше в новоявленому посібнику вражає, як гарно автор пояснює ключові поняття в доступний образний спосіб. Це може бути розкриття внутрішньої форми лексеми, якот: *суспільний, груповий, індивідуальний інтерес*, яким керується оратор при виборі предмета виступу, легко осягаємо завдяки латинському *interesse*, що означає “*бути всередині*”, тобто орієнтуватися у внутрішніх потребах громадян.

Також це може бути порівняння, метафора (м’яка, стерта, але добре запам’ятовувана): таке нудливе завдання, як створення концепції для реалізації ідеї виступу, – це, за висловом автора, просто “*прокласти мисленнєво-мовленнєву доріжку до мети*”.

Метод аналогій увійшов у теорію й практику риторики. Так, *закон краю*, згідно з яким початок і кінець сприймаються краще, ніж середина виступу, аналогічно називають “*законом чаши*”. Автор посібника нам радить: аби те, що в середній частині *чаші*, слухачам також “*смакувало*”, подбайте про виразність середнього складника промови.

О. Мацько, вправно володіючи прийомами риторики, іноді ставить до читачів питання, якими допомагає сфокусувати увагу й забезпечує віртуальну взаємодію: *у якому місці виступу доцільно подати найважливіше?* Відповідь така: *продуктивною є рамкова конструкція*, коли про найголовніше мовиться на початку й продубльовано в кінці промови.

І про найважливіше. Автор ставить перед кожним читачем практичне питання: як бути переконливим оратором? *Фіксація полюсу суперечності*, “*аргумент до невігластва*”, “*сигнали достовірності*”, *ефект сонця* – усе це дуже дієве й резонне (хто прочитає, пересвідчиться). Однак є аргументи, які риторика просто називає *сильними* (підрозділ “*Переконливість аргумен-*

тів”). Це, зокрема, закони природи, посилання на визнані авторитети, цитати з авторитетних джерел. Чому Г. Сковорода не розлучався з Біблією? Тому, що як високий трансценденталіст світового рівня він усвідомлював місію публічної особистості: одухотворювати свідомість людей (бо все решта – минуше), формувати в них смак до вищого й бути в цьому переконливим. Насамкінець доречним буде посилання на ще одне священне писання – “Бгагавад-гіту”: “Утілена душа, зазнавши вищої, духовної, насолоди, втрачає смак до колишнього, і її свідомість зміцнюється” (гл. 2, т. 59).

Вважаю, посібник викличе великий інтерес у студентській аудиторії.

Вікторія Коломийцева, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-9899-5859>

Рецензія надійшла до редколегії 16.03.20

НАШІ АВТОРИ

- Арібжанова
Ірина
Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Бацевич
Флорій
Сергійович** – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
- Дарчук
Наталія
Петрівна** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Грабова
Анна
Романівна** – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Заболотна
Аліна
Олександрівна** – магістрантка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Коломийцева
Вікторія
Віталіївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Локайчук
Світлана
Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Мойсієнко
Анатолій
Кирилович** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- Мосенкіс
Юрій
Леонідович** – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Строкаль
Олександр
Миколайович** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Шевель
Святослав
Миколайович** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

Із нагоди ювілею професора Наталії Дарчук.....	5
--	---

Комп'ютерна лінгвістика

Дарчук Наталія Конструкції з сурядністю / однорідністю в поетичних текстах.....	10
--	----

Історія мови

Мосенкіс Юрій “Неінтерпретабельні” критські алфавітні написи: “етеокритська” мова як фригійська? (анг. мовою).....	31
--	----

Синтаксикологія

Шевель Святослав Типологія речень за комунікативною метою: від традиції до сучасності.....	42
--	----

Арібжанова Ірина Комунікативна й формально-граматична структура речень-висловлень із кількісними предикатами.....	76
---	----

Грабова Анна Функційний потенціал дискурсивного маркера <i>МІЖ ІНШИМ</i> у художньому мовленні.....	91
---	----

Лінгвопрагматика

Бацивич Флорій Лінгвальні аспекти містичного наративу (на матеріалі повісті В. Шевчука “Початок жаху”).....	109
---	-----

Концептологія

С т р о к а л ь Олександр
Вербалізація концепту НАРОД у поезії Олексія Довгого..... 126

Лінгвокультурологія

З а б о л о т н а Аліна
Лінгвокультуреми в риторичній схемі промов
українських адвокатів Галичини початку ХХ століття 135

Стилістика

Л о к а й ч у к Світлана
Стилістичні фігури в есеї Євгена Сверстюка
“Собор у риштованні” 146

Рецензії

М о й с і є н к о Анатолій
Сучасний український драматургійний дискурс:
питання внутрішньої та зовнішньої комунікації
Рецензія на: *Корольова В.* Комунікативно-прагматична
організація сучасного українського драматургійного дискурсу :
монографія (Дніпро : Ліра, 2016. 382 с.)..... 159

К о л о м и й ц е в а Вікторія
Як ефективно служити словом
Рецензія на: *Мацько О. М.* Практична риторика : навч. посіб.
(К. : ВПЦ “Київський університет”, 2019. 240 с.) 164

Наші автори 169

CONTENTS

On the occasion of professor Natalia Darchuk's anniversary	5
---	----------

Computer Linguistics

Darchuk Natalia Constructions with parataxis and homogeneous parts in poetical text	10
---	----

History of Language

Mosenkis Iurii “Uninterpretable” cretan alphabetical inscriptions: “eteocretan” as phrygian? (in English)	31
---	----

Syntax

Shevel Sviatoslav Sentence typology: communicative purpose approach. Tradition and novelties	42
Aribzhanova Iryna Communicative and formal-grammatical structure of sentences-utterances with quantity predicates	76
Grabova Anna Functional potential of discourse marker <i>МІЖ ІНШИМ</i> in artistic speech.....	91

Linguistic Pragmatics

Batsevych Florij Lingual aspects of mystical narration in V. Shevchuk's novel “The beginning of horror”	109
---	-----

Conceptology

Strok al Oleksandr
Verbalization of the concept PEOPLE
in Oleksii Dovhiy’s poetry 126

Linguistic Culturology

Zabolotna Alina
Linguoculturemes in the rhetorical scheme of Ukrainian defensive
speeches in Galicia in the beginning of 20th century 135

Stylistics

Lokaichuk Svitlana
Stylistic Devices in Yevhen Sverstiuk’s Essay
“Cathedral in Scaffolding” 146

Review

Moisiienko Anatolii
Modern Ukrainian dramatic discourse:
issues of internal and external communication
The book review: Korolyova V. Communicative-pragmatic organization
of modern Ukrainian dramatic discourse: monograph
(Dnipro: Lira, 2016. 382 p.) 159

Kolomyitseva Viktoriia
How to use the word effectively
The book review: Matsko O. M. Practical rhetoric: tutorial.
(Kyiv : Publishing house “Kyiv University”, 2019. 240 p.) 164

Information about the autors 169

Кафедра української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету продовжує видання міжвідомчого збірника **“Українське мовознавство”**.

“Українське мовознавство” виходить друком із 1973 р. і має статус міжвідомчого наукового збірника, у якому публікуються статті провідних фахівців і молодих дослідників України й зарубіжжя в галузі лінгвістики.

Періодичність випуску – 1 раз на рік.

Матеріали статей редакційна колегія **приймає до 15 квітня поточного року**.

На сторінках **web-сайту “Українського мовознавства”** можна отримати докладну інформацію про журнал, ознайомитися з вимогами до публікації, звернутися до архіву.

Адреса web-сайту “Українського мовознавства”

ukr.movoznavstvo.knu.ua

Адреса для подання матеріалів статей і рецензій

ukr.movoznavstvo@knu.ua

Редколегія

Наукове видання

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО

Міжвідомчий
науковий
збірник

Випуск 1(50)

Редактор *О. В. Грицаюк*
Технічний редактор *Л. П. Шевченко*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60×84^{1/16}. Обл.-вид. арк. 11,00. Ум. друк. арк. 10,23. Наклад 100. Зам. № 220-9747.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Іф.
Підписано до друку 31.08.20

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43),
б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030

☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua, redaktor@univ.net.ua
[http: vpc.univ.kiev.ua](http://vpc.univ.kiev.ua)

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02